

ד
עליות
גדולות
מארצות
המזרח

בוכארה

חוברת זו היא חלק מאוגדן על "העליות הגדולות מארצות המזרח" היוצא לאור על ידי מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ותחום מורשת יהדות המזרח וספרד במינהל חברה ונוער שבמשרד החינוך. האוגדן כולל חוברות המתארות את העליות הגדולות משש קהילות ישראל במזרח.

עורך מדעי:	חיים סעדון
הפקה:	מיכאל גלצר
עוזרת מחקר:	אפרת גל
הקלדה:	סדר אות ששון
עריכה והגהות:	הרצליה אפרתי
עיצוב העטיפה:	סטודיו מירה קידר
לוחות:	קרן-אור דוד קדוש
הדפסה:	דפוס אחוה

צוות מורשת: שלמה ונטורה, משה זעפרני, ד"ר יצחק יצחקי

© כל הזכויות שמורות למכון בן-צבי ולתחום מורשת יהדות המזרח

מסת"ב 8-081-235-965

משרד החינוך
מינהל חברה ונוער
תחום מורשת יהדות המזרח

מכון בן-צבי
לחקר קהילות ישראל במזרח

העליות הגדולות מארצות המזרח

דפי מידע ומבחר מקורות

בוכארה

גיורא פוזיילוב

ירושלים התש"ס

תוכן העניינים

מבוא – שלבים בעליית יהודי בוכארה 3

מקורות 10

לתקופה הראשונה (עד 1914) 10

לתקופה השנייה (1914-1928) 17

לתקופה השלישית (1929-1949) 21

לתקופה הרביעית (שנות השבעים) 52

לתקופה החמישית (שנות התשעים) 56

ביבליוגרפיה 72

שלבם בעליית יהודי בוכארה לארץ ישראל

ניתן לחלק את העלייה מבוכארה לארץ ישראל במאה וחמישים השנה האחרונות לחמש תקופות עיקריות. בכל תקופה היו המניעים לעלייה שונים, אולם המשותף לעולים בכל התקופות היו:

- א. זיקה עמוקה למסורת ישראל, ממנה שאבו את הרצון לעלות ולהתיישב בארץ.
- ב. עלייה נמשכת ורציפה כל עוד ניתנה להם האפשרות לצאת מאסיה התיכונה ולעלות ארצה.
- ג. כל קבוצה שעלתה והתיישבה בארץ החלה לקלוט מייד את הקבוצה הבאה אם בפעילות מעשית, אם בעידוד ואם בסיוע.

התקופה הראשונה: עליית יהודי בוכארה עד שנת תרע"ד (1914)

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה התיישבו בארץ ישראל כ-1,500 יהודים מבוכארה. אפשר לציין בהקשר זה שלושה שלבים או שלוש תקופות:

עלייה לרגל בלי השתקעות – משנות העשרים של המאה התשע-עשרה עד שנת תרכ"ח (1868), כאשר אסיה התיכונה נכבשה בידי הרוסים. בתקופה זו עלו מעטים, בעיקר עשירים, שביקשו לקיים את מצוות העלייה לרגל למקומות הקדושים ולהשתטח על קברי צדיקים בארץ ישראל. עולים אלה שבו ברובם לארץ מוצאם לאחר שביקרו בארץ. המסע ארך בין ארבעה לשישה חודשים והיה מסוכן מאוד, ולא כל מי שיצא מבוכארה לארץ בתקופה זו הגיע למחוז חפצו.

העלייה בשנים תרכ"ח-תרנ"א (1868-1891) – לאחר כיבוש אסיה התיכונה בידי הרוסים גברה העלייה מבוכארה. החלו לעלות משפחות שהתיישבו בארץ, ובמיוחד בירושלים. לקראת סוף התקופה, ערב הקמת שכונת רחובות בשנת תרנ"א (1891), הגיעו שירות גדולות של עולים, ובשנת תרנ"א מנו יהודי בוכארה בירושלים כ-500 נפש.

העלייה בשנים תרנ"א-תרע"ד (1891-1914) – לאחר הקמת שכונת רחובות הייתה הדרך לארץ ישראל נוחה הרבה יותר עקב סלילת מסילות ברזל מהאזורים הנידחים והמרוחקים שבאסיה התיכונה למרכז רוסיה, והמסע מבוכארה לירושלים נמשך שבועיים-שלושה בלבד. תקופה זו ניתן לחלק לשתיים:

א. בשנים תרנ"א-תרס"א (1891-1901), השנים הראשונות לבניית השכונה בירושלים, לא הייתה עלייה בקנה מידה גדול. יהודים רבים ביקרו בארץ וישבו לערי בוכארה לאחר שהייה קצרה בירושלים. כמו כן נשלחו ילדים ללמוד בירושלים.

ב. בשנים תרס"ב-תרע"ד (1902-1914) התחדש זרם העלייה מבוכארה. בשנים אלו קיבלה שכונת רחובות את צביונה כשכונת הפאר של ירושלים. יופייה של השכונה והתבססותם של המתיישבים הראשונים משכו יהודים רבים מבוכארה לבוא

ולהתיישב בה. ערב מלחמת העולם הראשונה מנו יהודי בוכארה בירושלים כ-1,500 נפש (עוד אחדים ישבו ביפו), שהם כ-9.4 אחוזים מכלל יהודי בוכארה, 3.3 אחוזים מיהודי ירושלים, ו-1.8 אחוזים מכלל יהודי ארץ ישראל.

הסיבות לעלייה מבוכארה עד שנת תרע"ד (1914)

הסיבות להתגברות העלייה מבוכארה לארץ בשנים תרכ"ח-תרע"ד (1868-1914) היו :

1. עם כיבוש האזור בידי הצבא הרוסי בשנת 1868 חל שיפור במצב הביטחון בדרכים, ונסללו דרכים חדשות, שקישרו את האזור עם ערי רוסיה האירופית. שינויים אלה גרמו שהמסע מבוכארה לארץ ישראל היה קצר יותר ובטוח יותר.
 2. שיפור ניכר גם במצבם הכלכלי של יהודי בוכארה, אף שעוד קודם לכן החלו יהודים לצאת מבוכארה ולהתיישב בערים ובעיירות באסיה המרכזית, ואף לסחור עם רוסיה האירופית. המסע הארוך והמייגע לארץ ישראל היה כרוך בהוצאות כספים ניכרות, ולכן רק מספר מצומצם של עשירים עלו בתחילה לירושלים, ולו לביקור קצר.
 3. עם ההתפתחות הכלכלית והמסחר של יהודי בוכארה עם ערי רוסיה האירופית נוצרו קשרים עם יהודי רוסיה. באמצעות הסוחרים חדרו לבוכארה הדיה של תנועת "חיבת ציון". הידיעות על העלייה הגוברת של יהודים מתפוצות אחרות, ובמיוחד מרוסיה, הוסיפו על רצונם של יהודי בוכארה לעלות לארץ. אפשר שהם גם ראו ממד משיחי ביהודים מרחבי העולם העולים לארץ ישראל במספרים ניכרים יחסית, בעת ובעונה אחת.
 4. עקב השיפור במצב הביטחון בדרכים, הגיעו רבנים ושד"רים רבים מארץ ישראל לבוכארה. לשליחים אלה הייתה השפעה רוחנית ודתית על יהודי בוכארה, והם חיזקו בקרבם את אהבת ארץ ישראל ואת המודעות לחשיבות היישוב היהודי ולעזרה למוסדות הדת שבה. פעילותם של שד"רים אלה עודדה את העלייה מבוכארה.
- השד"ר הראשון שהגיע לבוכארה, לאחר תקופה ממושכת שבה לא הגיעו אליהם שד"רים, הוא ר' רפאל אוחנה, שליח מטבריה שבא בשנת תרמ"א (1881), ויסד את קופת רבי מאיר בעל הנס. שליח חשוב אחר שהגיע בשנת תרמ"ב (1882), הוא ר' יעקב מאיר, השד"ר הראשון מירושלים לבוכארה. יהודי בוכארה העריצו אותו מאוד, והוא סייע להם רבות בהקמת שכונתם בירושלים. משנת תר"ן (1890) ואילך הגיעו לבוכארה דרך קבע שלוחי כוללים מירושלים, מצפת ומטבריה, וכולם הצליחו בשליחותם.

ארבעה סוגי שליחים הגיעו בתקופה זו מארץ ישראל לבוכארה :

- א. שד"רי הכוללים שיצאו לאסוף כספים למען שולחיהם ביישוב הישן, ואגב כך עסקו בפעילות רוחנית בקרב יהודי בוכארה.
 - ב. שליחים מטעם יהודי בוכארה בארץ, שנשלחו אל אחיהם בארץ מוצאם, בעיקר לאיסוף כספים לשכונת רחובות בירושלים.
 - ג. שליחים מטעם מוסדות ציבוריים שונים בארץ, כמו בית החולים משגב לדך, הגימנסיה העברית ביפו ועוד.
 - ד. מורים ורבנים שהגיעו לבוכארה בשלהי המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים, בהזמנת הקהילות או העשירים שבהן או ביזמה אישית שלהם.
- מספרם של השליחים השונים מארץ ישראל לבוכארה בתקופה זו נאמד בכמה עשרות. מפנקסי ועד עדת הספרדים בירושלים מתברר, כי בשנים תרמ"ב-תרע"ג (1882-1913) נשלחו מטעם עדת הספרדים לערי בוכארה כעשרים שד"רים. בוכארה הייתה אפוא אחד היעדים שאליהם נשלח מספר נכבד של שד"רים מטעם כוללי הספרדים בירושלים בתקופה הנדונה. השלוחים המרובים בבוכארה, שהביאו אליה את בשורת ארץ ישראל החיה, העמיקו והשרישו את אהבת ארץ ישראל ותורת ישראל בקרבם. אולם על אף חשיבותם של הגורמים שצוינו להגברת העלייה מבוכארה, זו לא הייתה מגיעה לממדיה הניכרים לולא זיקתם הדתית-הלאומית של יהודי בוכארה לארץ ישראל ואמונתם התמימה בתורת ישראל ובשיבה לציון.

נתיבי העלייה ממרכז אסיה

נתיבי העלייה בתקופת דיונו ממרכז אסיה לארץ ישראל היו מגוונים, בעיקר בגלל סכנת הדרכים, והעדר אמצעי תחבורה ודרכים נאותות. לא אחת מצאו עולים, שד"רים ונוסעים אחרים, את מותם בדרכים אלו.

חמישה נתיבים עיקריים שימשו את העולים מבוכארה בדרכם לארץ ישראל :

1. הנתיב הדרומי – מאסיה המרכזית דרך משהד, טהראן, להודו ; או מאסיה המרכזית דרך אפגניסטאן להודו – וממנה דרך הים לעדן או למצרים, ומשם לארץ ישראל. בנתיב זה השתמשו במאה התשע עשרה ובשנות השלושים והארבעים במאה העשרים.
2. הנתיב המערבי – מבוכארה דרך משהד, טהראן, בגדאד, דמשק, ראש פינה לירושלים. במסלול זה נסעו עולי הרגל שפגש ר' דוד דבית הלל בתקפ"ז (1827) (ראה במקורות להלן) וכן רוב העולים והמעפילים מבוכארה לארץ ישראל בשנות השלושים של המאה העשרים.
3. הנתיב הצפוני-המרכזי – מבוכארה, אשכאבד, קיזיל ארווט, קרסנובודסק, ומשם לחוף המזרחי של הים הכספי, בקו, אזרביג'אן, חוף הים השחור, ומשם בספינה דרך

קושטא, איזמיר וביירות – ליפו. במסלול זה, שהשימוש בו החל לאחר הכיבוש הרוסי של אסיה המרכזית והשיפור בדרכי התחבורה, עלו ראשוני העולים בקבוצות מבוכארה.

4. הנתבי הצפוני – שבו השתמשו בעיקר בשלהי המאה התשע עשרה, תוך ניצול תוואי מסילת הברזל – מבוכארה למרכז רוסיה, צפונה מהים הכספי, משם ברכבת לאודסה וממנה בספינה דרך קושטא ליפו.

5. הנתבי הצפוני-האירופי – ממרכז רוסיה המשיכו לווינה, לאיטליה ומשם לארץ ישראל. בנתבי זה השתמשו במאה התשע עשרה, בראשית העלייה.

התקופה השנייה: העלייה בשנים תרע"ט-תרפ"ח (1919-1928)

מייד לאחר המהפכה הבולשביקית (תרע"ח/1917) ברחו רבים מערי תורכיסטאן לנסיכות בוכארה, שם שלט עד שנת תר"פ (1920) האמיר אלים ח'אן. עם כיבוש האמירות נמלטו משפחות רבות לאפגניסטאן, לאירופה ולארץ ישראל. לא מעטים מאלה שניסו לצאת באורח בלתי לגלי נתפסו והוגלו לסיביר. רוב הבורחים והעולים בתקופה זו היו מראשי הקהילות ורבניה, ובהם שד"רים ששבו לארץ ישראל לאחר ששהו במשך כל תקופת המלחמה באסיה התיכונה.

בשנת תרפ"א (1921) החלה בברית המועצות תקופת הנא"פ,¹ שבה חל שיפור במצב הכלכלי, והמסחר הזעיר שוב פרח. אולם חלק מן היהודים חששו שהגזירות עלולות להתחדש והשתדלו לצאת מברית המועצות בדרכים שונות.

בארץ ישראל שלטו אז הבריטים. לאחר מאורעות מאי 1921 הופסקה העלייה באופן זמני. הפיקוח עליה הוצא מידי המוסדות הציוניים והועבר לידי פקידי הממשל הבריטי בארץ, אשר קבעו קריטריונים ברורים לעלייה – המועמדים לעלייה סווגו בהתאם ל"כושר הקליטה הכלכלי של הארץ".

יהודי בוכארה שביקשו לצאת מאסיה התיכונה ולעלות לארץ ישראל באופן חוקי, התרכזו ברובם במוסקבה, בעיר בטום (השוכנת במזרחו של הים השחור) ובאיסטנבול, ומשם פעלו להשגת רישיון עלייה לארץ.

תחילה זרמה העלייה ללא קשיים, אולם הוועד הבוכארי בירושלים ביקש למנוע עלייה גדולה מחשש שגל עלייה גדול יקשה על הטיפול בעולים, במיוחד לאור ההרס בשכונת הבוכארים והפגיעה בקהילה בתקופת המלחמה (רבים מתו במלחמה ובמגפות). אחר כך שינה הוועד את טעמו, במיוחד משום שהעולים היו אנשים אמידים. משנת תרפ"ד (1924) הערימו השלטונות הבריטיים קשיים על המבקשים לעלות. מעתה הם נזקקו לאישור מאת ועד הבוכארים בירושלים – שהעולה הוא אדם אמיד ובעל רכוש – בנוסף

¹ נא"פ – נובו אקונומיקה פוליס (המדיניות הכלכלית החדשה).

לתעודת ערבות חתומה בידי הנוטריון הכללי. בתקופה קצרה זו, על אף הקשיים הרבים שהוערמו על העולים, הצליחו להגיע ארצה כ-700 יהודים מאסיה התיכונה – רובם אמידים, חלקם שהו בעבר בירושלים, ולרבים מהם היה רכוש בארץ. העולים התיישבו בירושלים, בתל-אביב ובפתח תקוה. למעשה הייתה עלייה זו מעין המשך לעליית יהודי בוכארה לירושלים לפני מלחמת העולם הראשונה.

אחדים מיהודי בוכארה שיצאו מברית המועצות לא עלו ארצה, אלא בחרו להתיישב בארצות שונות באירופה, בהודו, בפקיסטאן, בצפון אמריקה ובדרומה, וניסו לפתח את מסחרם שנפגע בעקבות המהפכה הבולשביקית. עם זאת הם השפיעו על חיי הקהילה הבוכארית בארץ, במיוחד בסיוע בהברחתם ובהעלאתם ארצה של הפליטים הבוכארים שנמלטו מאסיה התיכונה בשנות השלושים והארבעים.

לעלייה זו, הקטנה יחסית בהיקפה, הייתה אפוא חשיבות גדולה עבור כלל יהודי בוכארה.

התקופה השלישית: הבריחה וההעפלה בין השנים תרפ"ט-תש"ט (1929-1949)

בסוף שנות העשרים חלו תמורות מרחיקות לכת בברית המועצות, בחיי הכלכלה ובחיסול כל פעילות לאומית ודתית ברחבי המדינה. עוני, רעב ומוות פשטו ברחבי הארץ הגדולה: רכוש רב הוחסר, רבים נאסרו על ידי השלטונות ונשלחו למחנות הסגר בסיביר, מהם לא שבו. בעקבות התהפוכות הללו נמלטו רבים אל מעבר לגבול.

החל משנת תרפ"ט (1929) פנו עשרות אלפים מתושבי אסיה התיכונה, יהודים ולא יהודים, לברוח לאפגניסטאן ולפרס להציל את נפשם.

יהודים ניצלו זאת לברוח במחתרת ולהגיע לארץ ישראל בכל הדרכים. בין השנים תרפ"ט-תרצ"ה (1929-1935) ברחו כארבעת אלפים יהודים מאסיה התיכונה לפרס ולאפגניסטאן. היו מהם שנהרגו במהלך הבריחה, אחרים נתפסו ונשלחו למאסר, והיו שאבדו בדרך המסוכנת, אולם הדבר לא הרתיע את הבאים בעקבותיהם. לאחר שברחו מברית המועצות התרכזו הפליטים בעיר משהד שבצפון פרס ובערים שונות בצפון אפגניסטאן ובקבול. שם המתונו לרישיונות עלייה/מעבר לארץ ישראל.

בהשתדלות הוועדים של יהודי בוכארה בירושלים ובלונדון שיגרה הסוכנות היהודית, לאחר משא ומתן ממושך, רישיונות עלייה לחלק מן הפליטים, והם הצליחו להגיע לארץ לאחר מסע ארוך ומייגע. חלקם המשיך במסעו ארצה ללא רישיונות עלייה ונכנס לארץ באופן בלתי לגלי.

השלב הראשון של הבריחה וההעפלה התנהל עד שנת תרצ"ו (1936). עד אז הגיעו ארצה כאלפיים מן הבורחים. אלפיים הנותרים עלו ארצה החל משנת תרצ"ו (1936) ועד לאחר הקמת המדינה בשנת התש"ט (1949), בהתאם לאפשרויות העלייה שעמדו בפניהם. כל השנים הללו הם נדדו בארצות אסיה (פרס, הודו, אפגניסטאן).

בסיוע לפעולות הבריחה, ההעפלה והעלייה של יהודי בוכארה לארץ ישראל בתקופה זו חברו אישים (למשל: יצחק בן-צבי, חבר הוועד הלאומי, ואליהו יששכרוף), גורמים וארגונים רבים (מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, ועד עדת הבוכארים בירושלים ובלונדון, ראשי הקהילה היהודית במשהד, חברת כל ישראל חברים בפרס, הגיונט, אונר"א ועוד). על אף הקשיים הגדולים בהם היו נתונים הבורחים לאורך כל התקופה, הם לא זזו משאיפתם להגיע לארץ ישראל ולהתיישב בה ויהי מה!

התקופה הרביעית: העלייה מאסיה התיכונה בשנות השבעים

בשני העשורים הראשונים לאחר הקמת המדינה כמעט שלא הגיעו ארצה עולים מאסיה התיכונה. ברית המועצות שמרה בקנאות על עקרון "מסך הברזל", שאין לאפשר יציאת יהודים מתחומה אלא ליוצאים מן הכלל; והתירה את יציאתם של כמה עשרות יהודים קשישים, מפאת גילם. משנת תשי"ל (1970) חל שינוי. יהודים קיבלו רישיונות יציאה מברית המועצות במספרים גדלים והולכים ועם העולים נמנו גם יהודים מבוכארה.

יש כמה סיבות לעלייתם: נראה שזו הושפעה ממשיכה לארץ ישראל, שנשאה אופי דתי, לאומי וכלכלי, וגם ממתח לאומי בין יהודים למוסלמים ששרר שם, והתנגשויות בתחומים הכלכלי, התרבותי והדתי עם השלטונות הסובייטיים.

רבים מן העולים דאגו לעתידם היהודי של ילדיהם ומצאו בהזדמנות שניתנה להם פתח להציל את ילדיהם ולהקנות להם חינוך יהודי בארץ ישראל.

לרבים מן העולים בתקופה זו היו קרובים בארץ, עמם עמדו בקשר מכתבים רצוף. בין העולים היו רבים ששמרו שבת והיו בעלי זיקה דתית-לאומית וציונית, וכאשר ניתנה להם ההזדמנות – עלו לארץ.

בין השנים 1971-1980 עלו לפי גרסה אחת 15,621 יהודים בוכארים מאסיה התיכונה, ולפי גרסה שנייה 9,696 נפש (ראה טבלה בעמ' 56).

העולים הללו נקלטו בארץ היטב, וכמעט שלא נרשמו בקרבם יורדים,² על אף הקשיים הרבים שעברו עליהם בראשית עלייתם ארצה.

מוגן בזכויות יוצרים

² לפי סקר של יוסף ליטבק, בו ערך השוואה בין העולים לישראל לבין המהגרים לארצות הברית מברית המועצות בשנת 1975, היו בני שלוש העדות המזרחיות בברית המועצות – גרוזים, בוכארים, הרריים – 42% מכלל העולים לישראל ו-4% בלבד מכלל המהגרים לארצות הברית. ראה בתוך: א' לשם וי' רוזנבאום, **מחקרים בקליטת עלייה, 1970-1977**, ירושלים תשל"ח, עמ' 28. על ההגירה היהודית מברית המועצות בסוף שנות החמישים ובראשית שנות השישים ראה ב' פינקוס, **תחייה ותקומה לאומית, הציונות והתנועה הלאומית בברית המועצות, 1947-1987**, תל-אביב 1993, עמ' 536-542.

התקופה החמישית: העלייה הגדולה מאסיה התיכונה בשנות התשעים

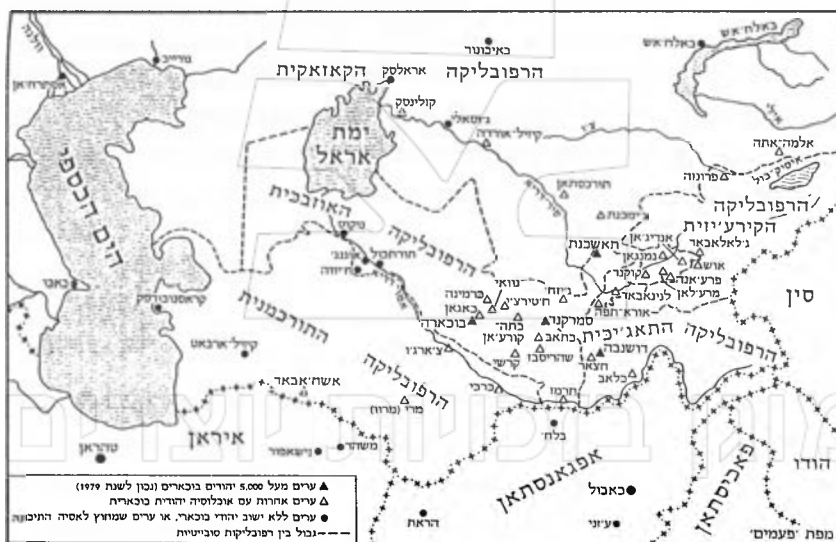
בשנות השמונים (1981-1988) הגיעו 283 עולים מבוכארה. הייתה זו תקופה של מדיניות סובייטית מכוונת להגבלת ההגירה. שינוי במגמת השלטון הסובייטי חל במחצית השנייה של שנת 1987, שינוי שהניב תוצאות ממשיות משנת 1988 ואילך.

מתקופה זו עד סוף המאה העשרים עלו מרפובליקות ברית המועצות לשעבר, שהתפרקה בסוף 1991, מאות אלפי יהודים. מאסיה התיכונה עלו ארצה למעלה ממאה אלף נפש.

גורמי העלייה:

המצב הפנימי שדחף את היהודים לעזוב וגורמי משיכה מבחוץ.

פתיחתם של בתי ספר יהודיים בשנים 1989-1992 שהשפיעו על היהודים לצאת לישראל, מתוך כך שהללו הצביעו על התחדשות התרבות היהודית. אין ספק שהשליחים הללו תרמו רבות להגברת העלייה.

מקומות היישוב של יהודי בוכארה באסיה התיכונה, 1979, ערב העלייה ההמונית

(מתוך: פעמים 35 [תשמ"ח], עמ' 178)

מקורות

התקופה הראשונה (עד 1914)

1.

הרב יוסף ממאן³ עודד את יהודי בוכארה לעלות לארץ ישראל. שניים מתלמידיו, אב ובנו, עלו לארץ ישראל בשנת תקפ"ז (1827), ונראה שהיו העולים הראשונים מבוכארה. בבגדאד פגש אותם הנוסע מארץ ישראל, ר' דוד דבית הלל,⁴ המספר בספר מסעותיו:

בהיותי בבגדאד בפעם הראשונה נזדמנתי עם שני יהודים מבוכארה, אב ובנו, שעלו לארץ ישראל. התקרבתי אליהם מאוד. שניהם היו יפי מראה ויפי תואר. הם סיפרו לי שבבוכארה יושבים כשלושת אלפים משפחות מישראל, שהם עשירים מאוד ומדברים פרסית רצוצה [...] שוחחתי אתם באריכות וחקרתי לדעת את מנהגיהם והליכותיהם. הם אמרו לי שהם הולכים עתה בדרך אשר הורה להם רבי יוסף [...] כל שיחתי אתם הייתה בעברית. הם תלמידי הרב הנזכר, ומצאתי אותם מוכשרים ובקיאים בספרים עבריים ובמנהגי ישראל, והם יראי שמים יותר מכל יהודי אחר שפגשתי בכורדיסטאן [...]

2.

רק כעבור עשרים וחמש שנה אנו שומעים שוב על עולים מבוכארה. הללו היו עולי רגל שעלו לא על מנת להשתקע כאן, אלא להשתטח על קברי צדיקים. בשנת התרי"ג (1853) עלה לארץ ישראל ר' משה ברוך הכהן. בהקדמה לספר **הדרת זקנים**, וינא תרט"ז, מספר ר' ברוך שהותיר את בני ביתו בבוכארה ב"צרה גדולה", אך לא מפרש מה היא. בהמשך הוא כותב:

³ הרב יוסף ממאן נולד בתיטואן או במכנאס שבמרקו בשנת תק"א (1741), עלה לארץ ישראל, השתקע בצפת ויצא בשליחות כוללים בצפת לערי פרס. בשנת תקנ"ג (1793) הגיע לבוכארה, ולבקשת ראשי הקהל התיישב במקום, פתח בבוכארה תלמוד תורה, ובתוך זמן קצר הביא למהפך במצבה הרוחני של הקהילה במקום. נפטר בבוכארה בכ"ג בכסלו תקפ"ג (1822). ראה עליו פוזיילוב, **מבוכארה לירושלים – עלייתם והתיישבותם של יהודי בוכארה בארץ ישראל, תרכ"ח-תש"ח (1868-1948)**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 31-46.

⁴ לילי ליטא, עלה לארץ ישראל בשנת התקע"ה (1815) לערך והתיישב בצפת. בראשית שנת התקפ"ג (1823) יצא למסע בארצות המזרח, בעיקר כדי למצוא את עקבות עשרת השבטים. בדרכו כתב ספר מסעות גדול בעברית שאת קיצורו הדפיס באנגלית במדראס בשנת התקצ"ב (1832). ראה אצל אי יערי, בהקדמתו לספרו של אפרים ניימרק, **מסע בארץ הקדם**, ירושלים תש"ז, עמ' יח-יט, כה.

וזכיתי לעלות לארץ הקדושה, ובעיר כלילת יופי ירושלים המעטירה צבי לכל הארצות, שם עבדתי את ה' בגילה ורעדה [...] הכותל המערבי שם לא זזה השכינה מעולם, שם התפללתי בעדי ובעד בני ביתי ובעד משפחתי ובעד כל אחינו בני ישראל. שם בעיר חברון תוב"ב [תיבנה ותתכונן במהרה בימינו] הלכתי על קברי אבות העולם ז"ל [...] וחבלים נפלו לי בנעימים לילך בכל הארבע ארצות הקדושה [...] זיכני השם לעלות בעיר הקודש טבריה תובב"א וישבתי שם בחג הפסח תרי"ג (1853) בבית הרב הכולל [...] כמוהר"ר [כבוד מורנו ורבנו הרב ר'] חיים שמואל כהן⁵ [...] ועוד רבנים גדולים בעיר הקודש ההיא [...] הרב ר' רפאל ארזי⁶ נ"י והרב רפאל ממאן⁷ ממשפחתי [...]

3.

בשנת התרכ"ג (1863) עלו לארץ ישראל כדי להשתטח על קברי צדיקים שניים מראשי יהודי בוכארה: ר' פנחס בן עבד אלרחמן נשיא ור' משה נשיא סמרקנד, ועמם תלמידם, יהודה בן עויז בדל באי. בשובם לבוכארה עברו דרך איטליה, ובליורנו רכשו ספרים עבור בני קהילתם. בווינא הדפיסו את הספר **חקת הפסח** בשנת התרכ"ג (1863). בהקדמתם לספר הם כותבים:

אנחנו בדרך נַחֲנו ה' לעלות עיר האלוהים קדוש משכני עליון. מלפנים צמאה לה נפשנו מארץ מרחק לחבק חרבות שוממותיה ולחונן את עפרה, כי אם גם שעריה שוממין ונאות יעקב נהרסו, עוד בניה מכל קצווי ארץ אותה יום יום ידרשון ולא תישכח עדי עד [...] צמאה לה נפשנו ממרחקים מארץ בוכארה מולדתנו ומכורתנו, כמה לה בשרנו לעלות אל עיר קברות אבותינו ולהשתטח שם במבחר קברינו, להשתפך נפשנו במקום אשר נגזו שם כל חמדות ישראל ובמקום אשר עיני ה' ולבו תמיד שם. גם אחרי היה שְׁמוֹת בארץ ואשר עוד היום יאמר: "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" [ישעיה ב, ג; מיכה ד, ב]. עודנו נשתונן [נשתומם] בנפשנו על שוממיות ציון והיינו כחולמים משיבת שבותה. והנה מר לנו מר כי לא לנו ה', לא לנו הוכחת לשבת על אדמת הקודש ומה נאמר לה לבתנו כי מנענו ה' מכבוד לחיות שארית ימינו בארץ אשר בחר לו יה לסגולתו, בארץ

⁵ מחכמי טבריה. ראה עליו: ע' אבישר, **ספר טבריה**, ירושלים תשל"ג, עמ' 294.

⁶ נולד בדמשק בשנת התקנ"א (1791), עלה לטבריה בשנת התקס"ט (1809), נפטר בטבריה באדר ב' התרכ"ט (1869). ראה אבישר, **שם**, עמ' 289.

⁷ נולד במכנאס שבמרוקו בשנת התק"ס (1800), עלה בגיל צעיר עם משפחתו לטבריה בשנת התרי" (1850), נתמנה לרב בצפת ובשנת התרל"ג (1873) שב לצפת והתמנה בה לרב ראשי עד לפטירתו בערב חג הסוכות התרמ"ב (1881). ראה אבישר, **שם**, עמ' 302.

הגבוהה מכל הארצות, תפארת צבי למלוא רוחב התבל. כן רבות שבעה לה נפשנו יגון ואנחה עוד טרם עומדות היו רגלינו בשערי ירושלים.

4.

המסע לארץ ישראל היה כרוך בסכנת נפשות. אין אנו יודעים אם העולים שאותם פגש ר' דוד דבית הלל בבגדאד בשנת התקפ"ז (1827) אכן הגיעו ארצה. בשנת התרי"ח (1858) יצאו מסמרקנד שני אנשים צעירים במטרה להגיע לארץ ישראל דרך הודו, אולם לארץ ישראל לא הגיעו.

בשנת התרל"א (1871) הגיע לירושלים מבוכארה ר' דוד מלמד ב"ר חפץ והתיישב בה. עם הגיעו ביקש מר' יוסף חיים אופלאטקה לכתוב מודעה בעיתון המגיד⁸ ולבקש אחר עקבות העולים הללו:

הנה היום באתי עוד הפעם להעמיס על מעייך [מעלת כבודו] להדפיס דברי, והוא הדבר שביקש ממני ידידי החכם השלם דחיל חטאין [ירא חטאים] כמו"ה [כבוד מורנו ורבנו הרב] דוד מלמד יצ"ו [ישמרהו צורו וגואלו] שבא מארץ רחוקה בוכרא יע"א [יגן עליה אלוהים] [והוא הראשון בימינו אלה שבא מהעיר הנזכרת, הוא ואשתו ובני ביתו, לשכון כבוד בארצנו] להשתדל על אודות אלו שני האנשים האבודים, אולי יהיה להם איזה תשועה, והוא שבשנת ת"ר ח"י (1858) נסעו שני האנשים מעיר סמרקאנד לבוכארה כדי לעלות אל הר ציון להשתטח על קברי הצדיקים, וטרם נוסעם אמרו שרצונם לילך דרך הודו הינדיא, ועקבותם לא נודעו. והניחו נשותיהם וילדיהם בלי עוזר ובלי סומך. והנה בעתה, הגם שלגבי ידידי על פי הרוב אינם עוד בחיים ומי יודע מה אירע להם בדרך מסוכן כזה, מכל מקום משום אל תמנע טוב מבעליו השתדלתי בדבר, שראינו שהועיל לכמה בני אדם אבודים כמה שנים ועל ידי המגיד נתגלו [...]

5.

ר' דוד מלמד בן חפץ הני"ל, הביא לבית הדפוס בירושלים בשנת התרל"א (1871) את הספר **ברכת האילנות** בצירוף ספר **פרנס האברים**. בהקדמתו הוא כותב:

אודה לה' בכל לבי על רוב טוב אשר גמלני ובחסדו הגדול לא עזבני וייקחני מבית אבי ארץ בוכארה ולארץ [הקדושה] ניהלני, ובכל הדרך הזה, מהלך שישה חודשים שמרני, ובאתי לשלום אל עיר השלום, אני ואשתי וילדי⁹ שיחיו, קבעתי דירתי בארץ הק'

⁸ המגיד, שנה טז, גיליון 19, ז' באייר תרל"ב, עמ' 234.

⁹ בניו: ישראל, יחיאל, עמנואל, ציון, ומשרתו יוסף ב"ר יעקב שוחט סמרקנדי. ספר זה הוא הספר הראשון שהודפס בידי יהודי מבוכארה בארץ ישראל. ר' דוד נפטר בירושלים בג' מנחם-אב התרנ"ח (1898).

[הקודש] ובעיר ה', דבר אשר לא קידמני שום אדם מארץ מולדתי. ואנוכי הראשון מארץ בוכארה הבא לשכון כבוד באה"ק [בארץ הקודש] הוא וביתו [...]

6.

עם גבור העלייה מבוכארה הדפיסו רבים מן העולים לירושלים ספרי קודש בבתי הדפוס הרבים בעיר. בהקדמותיהם לספרים הללו העולים מספרים על המניעים שגרמו להם לנטוש את אסיה התיכונה, את עסקיהם וכל חמדת ממונם, ולעלות ולהתיישב בארץ ישראל.

להלן כמה מן ההקדמות הללו:

ר' יעקב באי בן ר' חיים משיח¹⁰ כותב בהקדמתו לספר **אורח חיים**, ירושלים תר"ן (1890):

יתעלה היוצר ובורא הנשמה אשר ברוב רחמיו הביאני אל מחוז חפצי [...] אשר בו נכספתי מיום היותי, עזרתני, אמצתני, תמכתני בימין צדקך. הביאותני אל נווה קודשך בו בחרת לנחלה להשכין כבודך, ירושלים עיר עוז, ובה פרשת כנפך. בחרדת קודש מססתי רגביה ונשקתי במו פי אבניה וחיבקתי. נפשי תעלוז, ולבבי עלי יהמה, רגשות קודש סערו בקרבי, עת רגלי ניצבו לפני שער השמים [...] כותל מערבי [...] עיני ניגרה דמעות כמים לים על מצבת קבורת אנשי מופת חסידי עליון [...]

ר' יוסף שלום מלמד הוציא לאור בירושלים בשנת התרנ"ג (1893) את הספר **שארית יוסף**. בהקדמתו הוא כותב על הסיבות לעלייתו לארץ ישראל מסעו ארצה עשרים וחמש שנה קודם לכן, בשנת התרכ"ח (1868):

[...] וה' עזרני בארץ מולדתי עוביי [עיר ואם בישראל] בוכארה והעמדתי תלמידים הרבה, והייתי מתעסק בקודשים [...] אדהכי והכי קל משמיא נפק [בין כה וכה קול יצא משמיים] ולקח מחמד עיני בני הבכור הח"ש [החכם השלם] משיח נ"ע [נוחו עדן] והשני, בן יקיר לי אפרים נפל בבור של מים נ"ע. לא זו אף זו, צרות רבות סבבוני [...] ועלתה הסכמתי לעלות לעה"ק [לעיר הקודש] ירושלם ת"ו [תיבנה ותתכונן] [...] ובהיותי בדרך נחני ה' בעיר מאהליב [כיום: מוגיליב] ונתארחתי אצל מעי[לת] הגי[ביר] המי[פואר] יצ"ו ר' דוד אידילמאן נ"ע, הביאני המלך חדריו וטרח ויגע בעשר אצבעותיו שהיו מעכבים אותי בעבור הפאספורט, והוא הגורם שזיכני ה' ובאתי לירושלם ת"ו [...]¹¹

¹⁰ ר' חיים משיח מוזכר כאחד מחמשת המייסדים הראשונים של שכונת רחובות הבוכארים בירושלים.

¹¹ ר' יוסף שלום מלמד בן בבא ביג הוא ר' יוסף בן בבא, שמזכיר אלכסנדר צדברובים (ארז), עורך **המליץ** שפגש אותו בחודש תמוז התרכ"ח (1868) באודיסה ושאל מפיו כמה שאלות על מצבם של יהודי בוכארה כדי לדווח לקוראי עיתונו. בפתח דבריו מציין ארז שעוד לפני פגישתו עם ר' יוסף בן בבא ניסה "להציל מה מפני נוסעים מבוכארה לארץ הקדושה דרך הנה

הרב שלמה מוסאיוב מספר בהקדמתו לסידור **חקת עולם**, חלק ראשון, ירושלים תרנ"ג (1893) על שני מסעותיו לארץ ישראל:

אני שלמה מוסאיוב, יליד ארץ בוכארי, בן לא"א [לאדוני אבין] מו"ה [מורי הרב] יעקב ב"ר משה ב"ר יעקב ב"ר משה זכר כולם לברכה. רוחי הניעתי לעזוב את ארץ מולדתי, ואשר בתוכה נתגדלתי, ולעלות לארצנו הקדושה, ארץ אשר אבותינו ישבו עליה [...]. ובכל פינות שאנו פונים נשווה את ירושלים נגדנו תמיד. כמ"ש [כמו שכתוב] אם אשכח ירושלים תשכח ימיני [תהלים קלז, ה].

ואחרי אשר זיכני ה' והגיעני למחוז חפצי לירושלים עה"ק [עיר הקודש] ביום י"ד לחודש ניסן שנת התר"ן [1890], שבתי אחר כך עוד בשנת תרנ"א [1891] אל ארץ מולדתי, ונשאתי את אבי מורי הישיש ירושלימה. ובשנת התרנ"ב [1892], שבעה ימים לחודש זיו, פקודת כל אדם נפקד עליו, רוחו שבה אל האלוקים אשר נתנה, וגופו הטחור שב למנוחה וכבוד באדמת הקודש במעלה הר הזיתים, תנצב"ה [...]¹²

7.

לעלייתם ולהתיישבותם של יהודי בוכארה בירושלים היו הדים רבים בקרב היישוב באותה עת. כיצד ראו את העולים והמתיישבים הללו?

במקור הבא מספר מרדכי לובמן¹³ בן העלייה הראשונה, על התרשמותו והשקפתו מן העלייה של יהודי ארצות המזרח בכלל ושל יהודי בוכארה בפרט.

וכך מתאר לובמן קבוצת נוסעים ברכבת מיפו לירושלים בשנת תרנ"ב (1892) לערך:¹⁴

[...] ישבתי דומם ואעבור בסקירה אחת על פני האנשים אשר הזדמנו אתי בקרון, והנה רק אנתנו שלושתנו היהודים האשכנזים בתוך הקרון. ממולנו ישבו בחבורה אחינו הספרדים ויתווכחו בהתלהבות גדולה בענייני מסחר. ואחרי אשר דיברו ביניהם ספרדית, על כן לא הבינונו מאומה מכל עניינם. את הספסל הרחב השרוע לאורך הקרון בתווך, אשר לפי החוק יושבים עליו זוגות זוגות, איש בכתף רעהו, רכשו להם הערבים הסוחרים וירבצו עליו כדרם, לשם רגליים מתחתם וישתו נרגילותיהם. שם בראש הספסל יושב איש נשוא פנים, מסורבל בבשר,

[אודיסה] ונביא תשובותיהם בעיתון **המליץ**. אולם מפי ר' יוסף זה קיבל הרבה ידיעות. ארז דיבר אתו עברית, אולם מאחר שלא הבינו זה את מבטאו של זה, שוחחו ביניהם בהתכתבות מיידית, כדבריו: "בכתב אשורית וחוא עננו גם הוא בעברית". ראה **המליץ**, שנה שמינית, גיליון 27 (אודיסה, ד באב התרכ"ח), עמ' 197-199. וראה לעיל הערה מס' 3, עמ' 33-34.

¹² תיאורי מסע דומים ישנם עוד רבים. כאן חובאו הדברים בקיצור נמרץ.

¹³ י"ח לובמן (עורך), **מרדכי לובמן ז"ל – האיש ופעלו**, תל-אביב 1968, עמ' 156-157.

¹⁴ לובמן נפטר בשנת תרנ"ה (1895). בתיאור נזכר שהוא שימש מודד לשכונת רחובות הבוכארים, שאדמתה נרכשה שנה לפני כתיבת הדברים (בשנת תרנ"א).

מתחתיו כר וכסת, על ראשו כובע שעיר, לבוש שמלה ארוכה ואזור משי במותניו. רשמי פניו יעידו כי אחינו הוא, בן ישראל. ואשאל את הנוסעים מי הוא, ויאמרו לי כי זה בוכארי ומדבר גם רוסית. פניתי אליו ואשאלהו בשפת רוסיה: השלום לדודי? "שלום לך אחי", ענני בשפה נשחתה מאוד. מאין? הוספתי לשאול – "מבוכארה". ואנה תלך? – "ירושליימה! – ברוך השם", ענני בעברית. באיזה הדרך הלכת עד הנה? "דרך קווקז עד בטום [כיום: גטומי] ומשם באנייה ישר ליפן". כבדני נא בציגרה רוסית – "עשה נא חסד". דיברתי עמו עוד דברים אחדים ואיווכח כי בשפת רוסיה לא נוכל להשתעות [לשוחח] הרבה, ופחות מזה עוד בשפת עבר, כי שתי השפות מוזרות לו. בכל זאת הבטתי עליו בעין קנאה, מדוע איש פשוט כזה, הנופל מאתנו בהשכלתו ובתרבותו, הנהו חובב ציון אמיתי, לא מלאכותי. הולך ירושליימה בלי התעוררות מן הצד, בלי השפעת הסופרים והמטיפים. חיבת ציון היא טבעית אצלו, הוא מרגיש בנפשו כי הוא נמשך אחרי אבן התן המושכת אליה כל לבות בני הגולה והוא הולך בלי גאווה והתפעלות, בלי הכרזה ופרסום, והוא גם יעניק מכספו בחשאי לאחיו העניים היושבים לפני ה' בהר הקודש, ואם מצבו ירשהו והשתקע גם הוא בעצמו בארץ וימצא לו אוהבים ורעים בין אחיו בני ארץ גלותו. כן מתיישבים בארצנו בני אזיה [אסיה] ואפריקה החשוכים, אשר אור ההשכלה האירופית לא נגה עליהם ויישובם הולך וגדל משנה לשנה. וזה שנה אשר בני בוכארה קנו להם נחלה רחבת ידיים במגרש ירושלים במחיר עצום יותר ממאתיים אלף פרנק, וייבנו בתים המתנשאים לתלפיות ומתנוססים לתפארה. ואנוכי הדל באלפי [בשבטין] זכיתי להציב גבולות הנחלה ולמדדה. ומה היה לו נפל דבר כזה באחינו האשכנזים? הלא מקול הרעש התחוללה [רעדה] הארץ וחרדו שונאי היישוב מרבצם וקמו עלינו להכחידנו.

הנה לך חובב ציון בלי שרק ופרכוס, אמרתי לרעי התייר הצעיר, ובכל פעם תמצא בין באי שערי ציון בני בוכארה, ערב, בבל ופרס, ורק מקרה תראה, לפעמים, אחד או שניים מאירופה – האם לא מחייבים המה את אחינו הנאורים, המתגאים בחיבתם לציון, אשר בכל חיבתם יראים הם את הנסיעה לארץ ישראל ומבכרים עליה את כל ארצות אירופה העולות להם פי חמש בהוצאות הכסף ונופלות מארצנו במקמק?

8. קשיים בעלייה

ועד עדת הספרדים בירושלים

כי באדר תרנ"ח

למעלת כבוד הרב [...] ראש הרבנים בארצות תוגרמה כמהר"ר משה הלוי¹⁵ קאימקאם
[מושל] אפנדי יצ"ו [...]

[...] אחרי עתרת החיים והשלום תיקר עתירתי לפניו, אודות אחינו הבוכארים הבאים מעריהם בתשוקה גדולה לחונן עפרות ציון, כי משמרת¹⁶ גדולה עומדת מצד הממשלה ירום הודה בחוף יפו לבלתי תת לדרך כף רגלם ביבשה עד יביאו עֶרְב בטוח כי יעזבו את העיר במשך ימים אחדים ובתנאים גדולים. מובן כי אנשים זרים שאין מי שיכיר אותם לא יכלו למצוא ערב בתנאים כאלה, ונאלצים לשוב אל האנייה בדרך אשר באו, בעוגמת נפש גדולה ובעיניים זולגות דמעות שרואים את ארץ הקודש, משא נפש כל עם ישראל ואינם זוכים לדרך בה לחבק רגבי עפרותיה. והמה ישובו דרך קריית מלך רב – קושטא [...] על כן נא למצוא תרופה למכתם האנושה, להשתדל כי יסופחו ויקבלו לנתיני תוגרמה ולמען יהיה הדרך פתוחה לפניהם וההוצאות הדרושות לזה ישולמו בכל לב, כי יימס כל לב לראות צרת נפשם העייפה, בטח כה יעשה לפני ה' ולכבוד ארה"ק [ארץ הקודש] ולכבוד בניה השוכנים בה, כי באמת כל בני בוכארה המה יראים ושלמים ונדיבי לב ויותר מכדי יכולתם מעניקים לעניי ארץ הקודש [...]

כעתירת ראשי הרבנים באה"ק.¹⁷

קבלת פנים לראשון לציון הרב הראשי לארץ ישראל, הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל
(במרכז התמונה בגלימה בוכארית) בביתו של יצחק דוידוב. צולם בשנות ה-40.

¹⁵ החכם באשי וראש רבני הממלכה העות'מאנית.

¹⁶ משמר.

¹⁷ המקור: פנקס ועד עדת הספרדים בירושלים, פנקס המכתבים היוצאים, מס' 4, אגרת מס' 158.

התקופה השנייה (1914-1928)

יציאת יהודים מאסיה התיכונה¹⁸

ש: בתקופת הנא"פ היה מקום לעסקנות ציבורית?

ת: כן. בא יהודי אחד – אשכנזי ממוסקבה שחיפש מישוהו מתאים, כי רצה לתת בידו סוכנות של אניות סוחר, מצא אותי ואמר: אני רוצה לתת לך סוכנות. אתה מוכר כרטיס לאנייה. הוא רצה לתת לי רשימה, מחירים, וכל סכום שמתאסף אני מכניס אותו למקום זה וזה, ואף אחד לא יכול לקבל רישיון לנסוע לחו"ל, אם הוא לא יקבל ממני כרטיס. על ידי הכרטיס שלי הוא יכול להגיש בקשה. ובכן, אני הייתי הסוכן, היה לי קשר הדוק מאוד עם הגויים ועם היהודים. אני הודעתי מפה לאוזן כי מי שרוצה לנסוע היום, יש באפשרותו, אמרתי שיבואו ואני אתן להם כרטיסים, ואם אין כסף לא חשוב הדבר. כך שלחתי המון, הרבה מאוד.

ש: את כולם לארץ ישראל?

ת: כן, רק לארץ ישראל. לא הייתה לי ברירה אחרת, אלא רק לארץ ישראל.

ש: איך השלטונות התייחסו לזה שאנשים קמו ועזבו את רוסיה?

ת: לא בבת אחת. היו מאה איש. היום היה אחד, למחרת שניים וכך הלאה, כשהיו מקבלים כרטיס היו אומרים, אנחנו הולכים לזיכרה [...]¹⁹

ש: ומה עם המשפחה שלו?

ת: כל אחד היה בא עם משפחתו. ואם היה בא בלי משפחתו היה לו אסון – הוא נשאר פה [ארץ ישראל], המשפחה נשארה שם [רוסיה]. היו כאלה שנפרדו, היו כאלה שלאחר כמה שנים ראו אחד את השני. זה באמת היה אסון לגבי אלה שהשאירו את המשפחות שלהם.

ש: האם ליהודים היה טוב, ומבחינת עסקים יכלו לעשות עסקים טובים?

ת: ב-1921, 1922, כן, גם ב-3, 4, 5, 6 [1923-1926].

ש: בשנים האלו יכלו לעשות עסקים טובים. מה בכל זאת דחף את היהודים לבוא לארץ? האם הציונות דחפה אותם, או שאי אפשר היה לקיים את הדת והמסורת?

¹⁸ ראיון בעל פה עם מר חנניה אשרוב, המכון לתיעוד בעל פה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, סרט מס' 1382 מיום 10 ביולי 1968. המראיין – משה מוסק, עמ' 12-13. ההתייחסות היא לשנים 1921-1924.

¹⁹ ביקור בקברי צדיקים.

ת: איך שלא יהיה, ראש היהודי בכל זאת תופס משהו. הם ראו ב-1923, 1924, 1925, שאם הרוויחו קצת כסף ביד זה יכול ללכת [לאיבוד] ביום אחד, והיו שהיו קשורים עם ארץ ישראל. למשל, אבי חלם כל הזמן על דבר אחד, שסבי ישלח אותו לארץ ישראל. אני שלחתי המון יהודים לארץ ישראל. הייתי עושה גם פרופגנדה [תעמולה] בינינו לבין עצמנו לגבי יהודים שאני מכיר. אני שלחתי חלק גם ממוסקבה, כשהגעתי למוסקבה ארבע שנים אחרי זה. גם כן זה היה התפקיד שלי.

ש: לאנשים שלא היה כסף לקנות כרטיסים ורצו לבוא לישראל?

ת: אם היו כאלה. היום נגיד אין לו ביד. אז בעוד חודש יש לו.

ארגון העלייה ארצה²⁰

בשנת תרפ"ג (1923) ארגן רבי יוסף²¹ עם מספר ממכריו ומחסידי וקרובי משפחתו את עלייתם ארצה. ארז את חפציו ויצא לדרך ברכבת לכיוון בקו.

[...] רבי יוסף לקח את אשתו, את מרדכי בנו, אשתו וילדיו [...] ועוד 4-5 משפחות, כל אלה מהעיר סמרקנד.

במקביל יצאה קבוצה אחרת את העיר בוכארה ובראשה רבי משה ג'ה יצחקוף, אשתו ובניו ומשפחותיהם, רבי יוסף חיים שלומוף ומשפחתו ובנו [...] ועוד משפחות אחרות, בסך הכול 35 משפחות שהגיעו ברכבת עד העיר קרסנובודסק [לחוף הים הכספין].

מכאן קיבלו ויזת כניסה לעיר בקו, שבה פגשו עוד מספר רב של יהודי בוכארה, כגון: רפאל פותילחוף, מגדולי ונכבדי העדה בעיר קוקנד, האחים צופיוף ואחרים. מהעיר בקו קיבלו ויזה לעיר בטום, ומכאן עלו על האנייה שהפליגה ליפו.

לאחר הסידורים הפורמליים הנדרשים והמקובלים [...] עברה כל השיירה ירושלימה בשלום.

ועד הקהילה הבוכארית בירושלים ויחסו לעלייה זו

עם התגברות העלייה חשש ועד הבוכארים מעלייה גדולה שתיפול על צווארו. הוועד פנה לוועד העיר ליהודי ירושלים וביקש שלא למסור תעודות עלייה לכל הבוכארים

²⁰ ש"ח אשרוב, **מסמרקנד עד פתח-תקוה**, תל-אביב תשל"ז, עמ' 52.

²¹ כוגיהנוף. ממייסדי שכונת רחובות הבוכארים בירושלים בשנת 1893. בשנת תר"ס (1900) שב לבוכארה, הקים שם מוסדות חינוך עבריים, ובשנת תרפ"ג (1923) שב ארצה. נפטר בירושלים בכ' באדר א' תרפ"ד (1924).

המבקשים זאת, אלא על פי אישורו. ועד העיר ליהודי ירושלים הגיב בחומרה לדרישה זו, ותמה מדוע יהודים מבקשים לצמצם את העלייה בעוד שיש להגדילה. בתשובת ועד הבוכארים נאמר:

אמנם אנו רוצים שיבואו רבים מאחינו, אולם מאחר שאנו דואגים להם כי הם שומעים על ההתקדמות בארץ, אישור המנדט, הגירת אחינו היהודים וכו', חושבים הם שיש פה כר נרחב לעבודה וכל הבא מוצא את לחמו ברווח. וידוע לכם המצב כיום, וכמה בוכארים שבאו לאחרונה מתחרטים על עלייתם בגלל המצב הקשה. ומאחר שאנו רואים בצער אחינו, איך לא נדאג לעתיד הבאים? ולכן אנו חושבים שיש לנו זכות לחוות דעתנו. אם העולה הוא עשיר ואמיד היכול להתפרנס מעושרו בטח שיבוא, ולמה להעמיס עוד עניים על עדתנו?²²

ועד הבוכארים בירושלים – עֶרֶב עֵבוֹר הָעוֹלָם²³

ח' בחשוון תרפ"ה

5 בנובמבר 1924

לכבוד

המושל המחוזי

מ"מ [מושל נכבד]

בהתאם לוויכוח שהיה לחברי ועד העדה הבוכארית עם ה"מ [הוד מעלתו] וה[אדון] חיימסון ביום 29/10/1924 בנדון עליית הבוכארים הנמצאים כעת בעיר מוסקובה [...]. הננו מתכבדים בזה להציע לפני ה"מ את ההצעה דלקמן:

1) אנו, חברי ועד העדה הבוכארית, מציעים בזה להתחשב עם תעודות ועד העדה החתומה על ידי שלושת חברי הוועד הח"מ, המעידה שלמשפחה הבוכארית הנמצאת בדרכה מחו"ל לארץ ישראל יש לה נכסי דלא נידי בארץ העולים לחמש מאות ל"מ [לירות מצריות] או יותר.

2) הננו מצהירים בזה לפני ה"מ המושל המחוזי סר רונלד סטורס, בנדון הבקשות שהגשנו בעד המשפחות הנמצאות כעת בעיר מוסקובה, וכמו כן בעד הבקשות אשר נגיש עוד שאנו, הח"מ, ערבים בעדם על סכום של אלף (1,000) לירות מצריות, במקרה שאחת המשפחות תבוא לארץ ישראל ולא יהא לה לכל הפחות רכוש ששווה 500 (חמש מאות) ל"מ או יותר. ואם במקרה תבוא איזו משפחה, ולא יהא לה רכוש ששווה לחמש מאות

²² ארכיון עדת הבוכארים בירושלים, איגרת מאת הרב אברהם אמינוב לוועד העיר ירושלים מיום י"ב בטבת תרפ"ג.

²³ ארכיון עדת הבוכארים בירושלים, מכתב מס' 682.

לי"מ – אז אנו מתחייבים לממשלת ארץ ישראל הסכום של אלף לי"מ, ולא יתחשבו עם דרישותינו – לפי השיחה שהייתה לנו ביום הני"ל.

והננו מקווים שה"מ יתחשב עם מכתבנו זה בתשומת לב מיוחדת; וכ"כ הננו מבקשים מה"מ שאם תבאנה איוז בקשות מצד מי שהוא בנוגע לעולים בוכארים מבלי חתימתנו, אין אנו אחראים בעדם.

בכל רגשי הכבוד

שלמה צופיוב, משיח ברוכוף, אלישע יאודאיוף

הקשיים בעלייה²⁴

לכבוד

המושל המחוזי

מ"נ

א' טבת תרפ"ה

28.12.1924

היות שכפי חוקי פלסטינה שנתפרסמו בעיתונים בעניין העולים לארץ ישראל, שכל משפחה אשר יכולה להראות כסף מזומן 500 פונט [לירה] אל הקונסול הבריטי בערים שונות יכולה להשיג ויזה מהקונסול שבעירו לבוא לפלסטינה, ואנחנו חברי ועד עדת הבוכארים על פי זה כתבנו לאחינו במוסקובה שגם הם יראו כסף מזומן בסך 500 פונט אל הקונסול הבריטי וישיגו ויזותיהם, והנה אלה הבאים הודיעו לנו שכבר הלכו אצל הקונסול והראו כסף מזומן על סך 500 פונט וגם שווה כסף. והקונסול לא קיבל ואמר להם: עליכם להראות בפלסטינה שיש לכם כסף מזומן על הסכומים הנז', כמו שרצוף בזה מכתב חתום בחתימת ידם. והיות שאחינו הבוכארים הנמצאים במוסקובה על דרכם לארץ ישראל סובלים מאוד, וכל יום שמתעכבים במוסקובה עולה להם בהוצאות גדולות מלבד מה ששרויים בסכנה מהפחד פן יעלילו עליהם איזה עלילות ויאמרו אותם וכו', ולזאת הננו מבקשים מהוד מעלת המושל לחקור על העניין ולתת ההוראות הדרושות להקונסול הבריטי במוסקובה, שכל המשפחות האמידות הבאות לפלסטינה היכולות להראות כסף מזומן 500 פונט שמה, שיותן להם ויזותיהם משמה לפלסטינה ולא יצטרכו לחכות עד אשר תלך [יישלחו] ויזותיהם מפלסטינה. על ידי זה יסודר העניין של כל אלה מאחינו הבוכארים הבאים לפלסטינה, כי כולם יש להם כסף מזומן ושווה כסף על סכומים גדולים. הננו מקווים שהממשלה תתחשב עם דרישתנו ותודיע לנו את התוצאות.

ברגשי כבוד,

חברי ועד עדת הבוכארים בירושלים

אברהם אמינוב, משיח ברוכוף, שלמה צופיוב,

אלישע יאודאיוף, משה יצחקוף, יוסף חיים שלומוף

התקופה השלישית (1929-1949)

הבריחה דרך אסיה התיכונה וארגון הסיוע לפליטים

תזכיר למחלקת העלייה שעל יד הסוכנות היהודית, בקשר עם דרישת ועד התאחדות יהודי בוכארה בארץ ישראל לווזיה לפליטים הבוכארים הנמצאים באפגניסטאן²⁵

למחלקת העלייה שעל יד הסוכנות היהודית

לפני חודשיים קיבלנו מכתב מחריד מאת משפחות פליטים שעברו [את] גבולות רוסיה ונמצאים כיום בעיר אַקצ'יה [ב]מדינת אפגניסטאן, אשר בו מתארים את מצבם ואת הסיבות שהוכרחו לנדוד מעריהם ולעבור בחשאי גבולות בכדי להציל נפשם. כפי שתמצאו בהעתק המכתב הרצוף לתזכירנו זה, עלינו לציין, כי מכתבים מחרידים קיבלנו בזמן האחרון מרוסיה, אשר בו מתארים את המצב הקשה שנמצאים בו אחינו מבני עדתנו בערי בוכארה ותורכסטאן, ובטח קראתם כבר בעיתון הארץ מלפני איזה ימים הידיעה כי בערים אלו מתו 380 איש מבני עדתנו מרעב ותוצאות מחלות אחרי עינויים שעונו על ידי הג.פ.א.ו. המשטרה החשאית של ממשלת רוסיה הסובייטית. במכתב האחרון שקיבלנו לפני ימים אחדים [הם] כותבים כי מחלת הטיפוס התפשטה באופן נורא וכי יום מתים מספר עשרות של אנשים. כל זאת גורם כי אחדים, שעוד יכולים לסבול את הנדודים ברגל ולעבור את גבולות רוסיה לפרס ולאפגניסטאן, שמים נפשם בכפס ועוברים את הגבולות להציל את נפשותיהם. כמובן לא כולם מצליחים, רובם נתפשים על ידי שומרי הגבולות, וכמובן אחת דתם – לירייה. אבל הבורחים המצליחים, שהצליחו לעבור את הגבול, אינם גומרים בזה מסבלותיהם, כי נתקלים המה בקשיים הנגרמים על ידי ממשלות פרס ואפגניסטאן, כפי הברור ממכתב הרצוף לתזכירנו.

הפליטים הללו פונים אלינו לעזרה, ואנו בקבלנו את מכתבנו זה פנינו למשרד העלייה הממשלתית, למשרדי מושל המחוז, לסוכנות היהודית – בדרישה לתת רישיונות למשפחות הללו, ועוד טרם נענינו לבקשתנו.

על פי בקשתכם בשיחתכם עם מר יהודיוף הננו ממציאים לכם את העתק המכתב שקיבלנו מהפליטים בעיר אקצ'יה. רשימת הפליטים בערך, עם פרטים קלושים עד כמה שיכולנו להשיג, ומציינים אנו כי רוב הקרובים אינם בטוחים, היות ויש מהם כי שינו את שמותיהם. ובכ"ז [ובכל זאת] אנו מציינים כי מוכנים אנו, העדה הבוכארית, לתת

²⁵ ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ) S6/3051. המכתב חסר תאריך. נראה כי מדובר בשנת

כל האחריות הדרושה שהאנשים הללו לא ייפלו למשא לא על הסוכנות ולא על הממשלה, ומבקשים אנו להתייחס אל השאלה כיוצא מהכלל, ולא לעכב את בירור השאלה, ולהשתדל להשיג את הרישיונות יפה שעה אחת קודם. כי אין אנו יודעים מה יהא אתם באפגניסתאן, אחרי שאנו רואים כי ממשלת אפגניסתאן אינה מתייחסת אליהם כאל פליטים.

אנו מקווים כי מחלקתכם הנכבדה תאחז באמצעים תכופים ותטפל בשאלה באופן יוצא מהכלל, כמנהגכם תמיד בשאלות רציניות כגון אלה, אשר סכנת נפשות מרחפת עליהם. והננו מוכנים לעזור לכם בכל אשר תבקשו. מצדנו אנו כתבנו להם מכתב מפורט וביקשנום לשלוח לנו יותר פרטים על מספר הנפשות, גילם, נתינותם וכו', ומקווים אנו כי נקבל בקרוב תשובה למכתבנו זה, אבל רוצים כי הדבר הזה לא יהיה העיכוב לטיפול בשאלה. היות שהמרחק הוא גדול, כי מכתב הולך במשך חודשיים וחצי. בתקווה לקבל מכם תשובה חיובית בהקדם האפשרי, הננו אסירי תודה למפרע.

בכבוד רב

יצחק יהודיוף, משיח ראובינוף

כנסת ישראל בארץ ישראל, הוועד הלאומי²⁶

ט"ז באדר ב' תרצ"ב

לכבוד

24 במרס 1932

הנהלת הסוכנות היהודית,

א"י,

משלחת של ב"כ [באי כוח] הציבור היהודי מבני בוכארה בירושלים ביקרה במשרדנו ונתנה לנו סקירה מפורטת על המצב הקשה שבו נתונה הגולה היהודית בבוכארה ובתורכיסתאן. הרדיפות בארצות ההן מצד השלטונות הסובייטיים הן מעשים של יום יום, וכל דואר הבא משם מביא עמו ידיעות ע"ד [על דבר] מאסרים ועינויים שסובלים היהודים שם.

לרגל מצב זה התחילה משם בריחה בהמון, ועשרות יהודים עברו ועוברים את גבול פרס ואפגניסתאן כדי להציל את חייהם. אולם במקומות המקלט נתונים פליטים אלה בסכנה עצומה להיות מוסגרים בידי שלטונות הסובייטיים בהתאם לחוזה הקיים בין הסובייטים מצד אחד ובין פרס ואפגניסתאן מצד שני.

כפי שהבנו מדברי המשלחת הנ"ל, אין המסירה נעשית לפי האיניציאטיבה [=יזמה] של ממשלת פרס, כי אם לפי לחץ הסובייטים. לדעתם אפשר יהיה למנוע את הסגרת

הפליטים אם הקונסול הבריטי במקום היה מתערב בדבר ומקבל את הפליטים תחת חסותו.

מצב הפליטים, לפי התיאור שנמסר לנו, הוא מחריד, והסגרתם פירושה המתה בירייה בלי כל חקירה ודרישה. לדעתנו יש להתחיל מייד בפעולה פוליטית בנדון זה, ובהביאנו את השאלה לפניכם, הננו מביעים את תקוותנו, שמצדכם תיעשה בלי כל דיחוי הפעולה הדרושה.

נא לאשר את קבלת מכתבנו זה.

בכבוד רב
יצחק בן-צבי

ועד התאחדות יהודי בוכארה בארץ ישראל²⁷

יום ה' כ' ניסן תרצ"ד
5 לחודש אפריל 1934

לכבוד
הנהלת הסוכנות היהודית
ירושלים
א"נ

אנחנו הח"מ [החתומים מטה], ועד התאחדות יהודי בוכארה בארץ ישראל, מתכבדים בזה להגיש לכב' את התזכיר הבא על נושא חיוני ותכופ הנוגע באופן רציני לעדתנו, והננו מקווים שכב' תתייחסו לעניין זה באהדה ותקדישו לו את תשומת לבכם המהירה.

הננו להפנות את תשומת לב כב' למצבם המר והעלוב של יהודי בוכארה ותורכיסטאן: שתי הארצות הנ"ל נמצאות בהתאחדות של קהילות-רוסיה הסובייטית, והעדה היהודית אשר בארצות הנ"ל מונה בערך ארבעים אלף נפש.

יהודי בוכארה ותורכיסטאן מהווים עדה מסחרית ורוב בני עדתה הנם סוחרים וחנוונים [בענפי] מסחר שונים. חלק גדול של יהודי בוכארה ותורכיסטאן עוסקים גם בענפי תעשייה שונים, כגון צמר גפן, תעשיית משי ועורות. אלה שאינם עוסקים במסחר הם ברובם בעלי מלאכה ואמנים מומחים.

לפני היווסד השלטון הסובייטי ברוסיה, החזיקו יהודי בוכארה ותורכיסטאן מעמד כלכלי איתן ופורה. הם היוו את אחת הקהילות היהודיות העשירות ביותר ברוסיה, ובמובן הדתי והלאומי שמרו תמיד על קודשי האומה ולבם היה נתון לציון בכל ימי גלותם.

אף על פי שאף פעם לא התנהלה כל תעמולה ציונית שיטתית ברחבי בוכארה ותורכיסטאן, עיני יהודי בוכארה היו תמיד נשואות לארץ ישראל, בפרט על יסוד רגשות דתיים. עליית יהודים בוכארים לארץ ישראל החלה לפני כמאה שנה בערך ומאז הלכה הלך והתגבר מדי שנה בשנה. העולים, שנמשכו על ידי רגש לאומי-דתי לארץ ישראל, היו עולים הנה ורוכשים לעצמם רכוש מעט בכדי לקושרם לארץ, ורבים מהם היו נשארים כאן ויש להביט עליהם כעל "ביל"ויים" אמיתיים. בתור עדה החלו היהודים הבוכארים להתיישב בארץ ישראל לפני כארבעים וחמש שנה בערך, ואז ייסדו את שכונת הבוכארים בירושלים. לאט לאט הלכה העדה והתרחבה וייסדה לה סניפים בערים ובמושבות שונות בארץ.

ברצוננו להדגיש שעדתנו אף פעם בעבר לא פנתה לשום עדה אחרת או למוסדות איזה שהם בבקשת עזרה או סיוע חומרי. עדתנו בתור קיבוץ, וחבריה בתור בודדים, היו תמיד מהנותנים ולא מהמקבלים, ומוסדות צדקה רבים בארץ, בין שנוסדו על ידי בני עדתנו או על ידי אחרים, נתמכים מאז ומעולם על ידי כספי עדתנו או חבריה הבודדים.

המהפכה הסובייטית ברוסיה הביאה כליה על יהודי בוכארה, והחריבה את מעמדם הכלכלי וחייהם העדתיים. הונס הכביר של יהודי בוכארה הותרם על ידי הממשלה הסובייטית, ומקור פרנסתם בתור גדולי הסוחרים ובעלי החרושת והתוצרת החקלאית בבוכארה ותורכיסטאן נהרס כליל. כל מה שנשאר ליהודי בוכארה אחרי המהפכה הסובייטית הוא רכושם בארץ ישראל. יתר על כן, מאז היווסד השלטון הסובייטי ברוסיה נהיו יהודי הארצות הני"ל מטרה לרדיפות אכזריות ובלתי פוסקות. היות שנהנו ממצב כלכלי מוצק באופן יחסי, היו תמיד חשודים בעיני השלטונות הסובייטיים בנטיות בורגניות, והשלטונות לא חדלו מנגוש בהם ביד חזקה הן בגלל מצבם הכלכלי והן בגלל מסירותם הדתית.

במשך השנה האחרונה הגיעו הרדיפות נגד היהודים בארצות הני"ל בדרכים ובאופנים שונים למרום פסגתם. רדיפות אלו, יחד עם שואת הרעב אשר השתררה שם במשך השנה שחלפה, גרמו לכך שחייהם של היהודים הני"ל נהיו בלתי אפשריים, וההצלה היחידה שנשארה להם מאבדון והכחדה כללית הייתה לברוח בהקדם האפשרי מידי מעניהם האכזריים למקום ששם ימצאו מפלט לביטחון חייהם ולשאריה הפליטה של רכושם שהצליחו להציל במקרים ידועים.

מספר גדול של היהודים הני"ל הצליחו להימלט מידי נוגשיהם ומידי העונשים האכזריים הצפויים להם בגלות סיביריה והרעב הרוסי, ומצאו מפלט בארצות השכנות, פרס ואפגניסטאן. לכתחילה עלה בידם להסתדר מחדש במקומות שונים בארצות אלה, אולם בגלל התגברות מספר הפליטים באותן הארצות בזמן האחרון, התחילו הרדיפות נגד הפליטים גם בארצות אלו, ופקודות ממלכתיות פורסמו בזמן האחרון, המצוות על הפליטים לעזוב את אותן הארצות במשך שלושים יום מיום פרסום הגזרות. הגזרות מאיימות בעונש גלות וגירוש לטריטוריה הסובייטית במקרה של אי ציות.

באופן כזה נמצאים פליטים אומללים אלה בין הפטיש והסדן, והרס ואבדן כללי מאיימים עליהם. הם הנם מגורשים מפרס ומאפגניסטאן ואין ביכולתם לחזור לרוסיה, היות ששם הם צפויים למאסר, אבדן, רעב, גלות סיביריה ומוות.

כפי שידוע לנו מאיים גורל מר זה על חייהן של יותר מאלפי נפשות פליטים אלה, ותקנה אחת עוד נותרה לפליטים העלובים והעזובים הללו אשר אליה הם נושאים את תוחלתם ותפילתם, והיא – ארץ ישראל.

מתוך כל המסופר לעיל, כב', תצינו את המצב החמור שעדתנו נמצאת בו עתה, ובפרט מצב הפליטים בפרס ובאפגניסטאן וכמו"כ [וכמו כן] אחינו שנותרו ברוסיה. כאן אין שאלה של רדיפות מוסריות או חרם כלכלי בלבד, אלא שאלת חיים או מוות. חרב חדה מונחת על צוואר אלפי הפליטים של עדתנו בגלות פרס ואפגניסטאן במובן האמיתי והממשי של המילים, ודרושה פעולה מהירה בכדי להציל את אחינו מכליה.

בנדון זה פנינו בתזכירים לכב' וגם לממשלה, וניהלנו משא ומתן ארוך עם מחלקת ההגירה הממשלתית והמזכירות הראשית, במטרה להקל על הגירת הפליטים הבוכארים לארץ ישראל, אשר העדה המקומית הבטיחה ונתנה את הערבויות הדרושות להעסקתם ולכלכלתם, לבל ייפלו למעמסה על הציבור או על הממשלה. בפרט הדגשנו את הצורך בהקלת הגירתם של קרובים ופליטים מעל לגיל של 35 שנה.

בצער עמוק ובאכזבה מרובה עלינו לציין כי התוצאה של כל הפעולה הכבירה הזאת הייתה הבטחה של מתן חמישים סרטיפיקטים לפליטי עדתנו. הננו מקווים שכבי תעריכו את המצב ותסכימו עמנו שהמשכת המצב הנוכחי אינה אפשרית בהחלט.

ברצוננו להדגיש שאיננו מתכוונים בתזכירנו זה להטיח דברי תלונות או ביקורת כלפי הנהלתכם הנכבדה, או יחסם של מוסדות הציבור האחרים אל עדתנו ואל דרישותיה הצודקות. אנו פונים אליכם בכל הרצינות שבדבר, בתקווה שתבינו לראות ולהכיר שהגיעו מים עד נפש, וכי הגיעה השעה כי תבואו לעזרתנו במידה הראויה והמתאימה. אין אנו באים בבקשת סיוע כספי או בתחנונים למתן תמיכות או תקציבים. זוהי הפעם הראשונה שאנו פונים בבקשת עזרה למוסדות ההנהלה שלנו [מוסדות ההנהלה הציונית], בבקשת עזרה מהירה ותכופה לפתרון הבעיה החיונית ביותר לעדתנו ועל ידי כך תצילו מכליה שבט שלם בישראל.

הננו מתכבדים לציין בזה בכל הכבוד הראוי את דרישותינו החיוניות ביותר, שהן:

א. סיוע יותר ממשי להגירתם של פליטי עדתנו לארץ על ידי השתדלות מתמדת אצל השלטונות ועל ידי הפרשת מספר סרטיפיקטים גדול יותר מתוך אלה אשר בידי הסוכנות. היות שאנו מקבלים על עצמנו את אחריות סידורו ופרנסתו של כל עולה לארץ, ההשתדלות כלפי הממשלה צריכה להיות בכיוון הקלת הגירתם של קרובים מסוגים שונים ושל עולים למעלה מגיל 35 שנה.

ב. סידור התיישבותם של חלק מהעולים הבוכארים על קרקעות הלאום בארץ. בני עדתנו שהתיישבו במושבות הוכיחו את הצלחתם והסתגלותם והתאמתם לחיי חקלאות

ולעבודות אדמה, והננו בטוחים שהמשקים שיוצרו [שיוקמו] להתיישבותם של בני עדתנו על ידי הקרנות הלאומיות על קרקע הקרן הקיימת, יצדיקו את ייסודם בזמן קצר. בני עדתנו תומכים ביד רחבה בעבודת הקרנות הלאומיות ונענים תמיד ובחפץ לב לדרישת המוסדות המנהלים של תנועתנו ושל היישוב, ולפיכך אנו מבקשים להתחשב בבקשתנו זו, בפרט על יסוד העובדה שזוהי הפעם הראשונה שאנו באים בבקשת עזרה ופעולה לטובת בני עדתנו, שהנה בעצם פעולת הצלה בנוגע לחלק האומה הזקוק לה באופן תכוף יותר מאחרים.

ג. התעניינות גדולה יותר בצורכי עדתנו ושיתופנו בפעולות יישוביות שונות.

הננו מקווים שתינתן לנו הזדמנות קרובה להרצות לפניכם פנים אל פנים ביתר פירוט את הדברים הנ"ל, ולפיכך אנו מסיימים את תזכירנו בהדגשה נוספת של רצינות השאלה וחומרת המצב, ובבקשה תכופה לפעולה מהירה מצדכם לתקנת הדברים במידה האפשרית בכיוונים שסימנו לעיל.

בקשתנו שטוחה לפני כב' שתענינו בכבוד ראש בדברי התזכיר הזה ולא תאכזבו את תקוותינו שהננו תולים בכם.

בכבוד רב ובברכת ציון,

חותם התאחדות יהודי בוכארה בארץ ישראל.

כרוז הקורא לסייע לפליטי יהודי בוכארה הנמצאים בפרס ובאפגניסטאן. על הכרוז הסכמותיהם של הראשון לציון, הרב הראשי לארץ ישראל, הרב יעקב מאיר; ושל הרב הראשי לתל-אביב-יפו, הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל. פורסם בשנת תרצ"ה (1935) לערך.

מאת הרב הנאמן המפורסם כמורה"ר
בן ציון מאיר חי עוזיאל שליט"א
ב. ראשי לפתוח יפו ותל-אביב

אל אחינו נדברי הלב

אחת תלמי אהנו מגיל בחרת והפגשנו
פנים במפגשים וסריות העלית אשר אשר
בזמן שפנת הבין ברוך. שריים בלות
המחשבה וכל ידעם והטרים לעלות ארצה
ישראל. יבואו יתקוורו צבקים אהים
והטרים לחשי כשכילם רשין לעליהם ארצה
תהיה מה עזרה נרבה להם את להם המפגשים
לשית עם שפחתיים ולמנות ליחסה נאמם
כשרן פתחה נאמם להפס פנחתיים. אנו
בבקשים את כל ידבי הלב כפולחן להפוך
גיי רחבה וטחור נרבות. לב כפולחן העלות
זהחני פליד רדיית אלה. בן יעור יקושים
יפולט פסולת יבם להפס.

ב. ראשי לפתוח יפו ותל-אביב
בן ציון מאיר חי עוזיאל
ב. ראשי לפתוח יפו ותל-אביב
בן ציון מאיר חי עוזיאל

מן הגאון הרה"ג עס"ר בקשי"ת ראשון לציון
וראש הרבנים לארץ ישראל
כמורה"ר יעקב מאיר שליט"א

קול קורא לעזרה

למדנו תישיב אין ישראל הקדושה ידוע דברי ישי אהינו הבכורים
עזרי לנפיש עשירים ופולנים ובכריות לבם חתוקי את כל השפלות הנמד כל
הכל בארץ הקדושה מלבד מה שהיו נוחלים כעין ימי לבוננים. ונעים ייחמים
והלשונת לכל קדי יום ומי פגשם של אהינו מלי. יחיד במן האחרון בארצות
מערות כוליהם חכמיים. הם נאלצים לדלי ויריאות. הדינרים המפגשים.
הרעב והצמא השודר כוון השטיון בעיר מוקדשטון ובקשרה לשים
נאמם נאמם להחלל דלי פירס ובאפגניסטאן. ובבבלם על נאמם הם נאמם
בדי שודדי דרך אשר משטים את עורם וזה. בפרס והשפחים אהמם נאמם
בכרות ובאחר כל. להשפחים קרבות נאמם אהמם נאמם. דם חלק מהם פלית
לנפיש דלי פירס ובאפגניסטאן.

יחור מאלפים נפש הרעב בפסד. גורם מהר דלי פירס
המפגשים. נאמם הם בנאמם יש אין להם מנוח. כי אין להם רשות להחיות
בכפולת אלה. ומרשים אהמם מריר דלי פירס ונאמם נאמם. ובכרות אין
שום כפשים ויחור אהמם להחיות.

הואילו נא אהים יקרים להרים את
נדבותיכם בעין יפה לפדיון שבויים
והצלת ישראל ופקוח אלפי נפשות.

הרי אה נאמם כעין יפה קלם נא ברוך את. נאמם נאמם ונאמם
אליהם. נאמם אנו קשם נאמם אהים המפגשים נאמם נאמם. עזר יחור
עליהם אהינו עשירים ונאמם אל הנאמם הנאמם. יקבן את נאמם נאמם אהינו
מחיות נאמם בנאמם עזר.

הנביא
יעקב מאיר
ב. ראשי לפתוח יפו ותל-אביב
בן ציון מאיר חי עוזיאל
(כחות אהמם)

ועד התאחדות יהודי בוכארה בארץ ישראל²⁸

7 בנובמבר 1934

לכבוד

מר נחום סוקולוב,

נשיא ההסתדרות הציונית העולמית

ונשיא הסוכנות היהודית לארץ ישראל,

בניין הסוכנות,

ירושלים

נשיא נכבד,

לפני זמן מה זיכנו כבי' בריאיון שבו הרצינו לפניו את צרת בני עדתנו שנמלטו על נפשם מבוכארה הנמצאת תחת השלטון הסובייטי, ומפוזרים כיום בארצות הגובלות לבוכארה, כגון אפגניסטאן ופרס. כמו כן הגשנו לכבי' תזכיר בכתב בשאלה זו לפני חמישה חודשים בערך. כבי' הביע לפנינו את משאלתו, בשעת ריאיונו עמו, שנמצא לו אי אלו מילואים לתזכיר שהוגש על ידינו. הננו מתכבדים אפוא בזה להמציא לתשומת לבו את המילואים הבאים בשאלה הנדונה, אשר בהם הננו מוסרים גם את מצב העניינים במשך החודשים האחרונים בשאלה כאובה זו.

כפי שידוע אין היציאה מארץ הסובייטים חופשית. כל היוצא מרוסיה הוא על הרוב פליט שעובר את הגבול בחשאי ובלי ידיעת השלטונות, והדבר כמובן כרוך בכמה סכנות. אם לבודדים קשה הבריחה מהגיהנם הסובייטי וכרוכה בסכנת החיים, על אחת כמה וכמה שקשה הבריחה למשפחות שלמות, הכוללות נשים וטף. רבים מהפליטים נאלצו אפוא להשאיר את נשותיהם וילדיהם ויצאו לבדם את רוסיה, בתקווה שיעלה בידם להביא אליהם את משפחותיהם אחרי כן. מספר הנפשות מבני עדתנו, אשר הצליחו להציל את נפשם ואת גופם ולהימלט מבוכארה, עולה עד היום ל-3,000 נפש.

הפליטים האלה מתרכזים ברובם בערי פרס ואפגניסטאן המשמשות להם תחנה לפני עלייתם לארץ. בין הפליטים האלה ישנן משפחות שלמות, הכוללות נשים וטף אשר הצטרפו לבעליהם בשעת הימלטם מבוכארה או אשר נמלטו אליהם אחרי כן.

משלושת אלפי הנפשות שנמלטו, עלו לארץ עד היום כ-900 נפש, והשאר עודם בגלות בפרס ובאפגניסטאן. מצבם של פליטים אלה בפרס ובאפגניסטאן מעורר דאגה רבה. מצבם החומרי הוא רע בהחלט, כי יותר מהנפש והגוף לא מילטו בבריחתם מבוכארה, ונמצאים הם בחוסר כול. המצב החומרי הירוד שבו נמצאים פליטים אלה מביא בהכרח בעקבו לליקויים במצב הסניטרי, ומחלות הטיפוס והדזינטריה החלו להתפשט ביניהם וטיפול רפואי הגון אין להם. הגיעו אלינו ידיעות גם על כמה מקרי מוות בין הפליטים האלה שבאו בעקב מצב זה.

ועד היהודים מיוצאי בוכארה, הנמצאים בלונדון, חשו אמנם לעזרת אחיהם הפליטים האלה, ובמשך שנה וחצי תרמו עבורם סכום של קרוב לשלושת אלפים לארץ ישראל. העדה הבוכארית בארץ חשה אף היא לעזרת האחים הפליטים האלה והכריזה על מגבית, ואספה עבור הפליטים עד היום, בקירוב, סכום של 300 לא"י [לירות ארץ ישראליות]. אולם אין הקומוץ הזה משביע את הארי. אנו מוכרחים לציין בצער רב שאין תושבי הארץ נענים במידה הדרושה למגבית זו עתה. במצב עניינים כזה אין אנו רואים דרך הצלה אחרת לפליטים אלה מאשר העלאתם לארץ שהיא מקור תקוותם כל הימים.

הננו לציין כי בעזרתה האדיבה של מחלקת העלייה שעל יד הסוכנות היהודית בארץ ישראל, קיבלנו עד היום 72 סרטיפיקטים עבור הפליטים המפוזרים בפרס ובאפגניסטאן. על פי סרטיפיקטים אלה עלו כבר לארץ והתאחזו [התיישבו] בה כמעט כולם, וישנן עוד מספר משפחות העומדות לבוא לארץ בימים הקרובים.

רבים מהפליטים, שכשל כוח הסבל שלהם לחכות לסרטיפיקט שיגיע אליהם, נשאו רגליהם בכיוון לארץ בלי תעודת עלייה זו. חלק מהם הצליח לחזור לארץ וחלק מהם התעכב בסוריה. לעשרים ושתיים משפחות שהגיעו לסוריה והיו בידיהן תעודות מסע חוקיות, שלח ועד עדתנו באמצעות מחלקת העלייה של הסוכנות סרטיפיקטים לעלייה, ומשפחות אלו עלו כבר כולן.

הסרטיפיקטים שניתנו עד היום לגולי עדתנו, פליטי בוכארה, עולה למספר 94. באמצעות 94 סרטיפיקטים אלה העלינו ארצה חמש מאות נפש בערך, ויתר ה-400 עלו על פי הסרטיפיקטים שנשלחו להם ישר על ידי הממשלה לגיל שלמעלה מ-35 שנה.

כמו כן הוגשו למחלקת העלייה של הסוכנות כ-250 בקשות לעלייתם של שארית הפליטים המתגוררים עוד בפרס ובאפגניסטאן. ההחלטה בבקשות אלה כרוכה בפרוצדורה ארוכה במקצת, כי הממשלה חוקרת בכל בקשה ובקשה מסוג זה. חוץ מזה דורשת הממשלה ערבות כספית לכל נפש מהפליטים האלה שהם יוצאי רוסיה, כדי להבטיח את גירושם אם תיווכח הממשלה שמציאותם בארץ בלתי רצויה מטעמים פוליטיים. כמאה עשרים וחמש בקשות מהמספר הזה נחקרו כבר על ידי הממשלה ואושרו על ידה, והיתר, חקירתם על ידי הממשלה טרם החלה. הערבות הכספית הנזכרת לעיל ניתנת על פי הרוב על ידי הקרובים הנמצאים בארץ, אולם לרבים מאלה הפליטים שעוד טרם עלו אין בארץ כל קרובים. מספר הפליטים מסוג זה עולה ל-150 משפחה. ועד עדתנו מטפל במרץ בפתרון שאלה זו עתה, ואנו מקווים שהסוכנות היהודית תעזור לנו להגיע לפתרון מהיר ורצוי של שאלה זו באופן שעלייתם של פליטים אלה לא תאחר לבוא.

הסרטיפיקטים האלה, שניתנו על ידי מחלקת העלייה של הסוכנות, כוחם יפה רק לעולים עד גיל 35. אולם רבים מהפליטים האלה עברו את הגיל הזה, והסרטיפיקטים של הסוכנות אינם יכולים להושיע אותם, אפוא. בהשתדלותנו המציאה הממשלה באופן ישר קרוב ל-50 רישיונות עלייה לאנשים מסוג זה. הרישיונות האלה ניתנו לרוב לאותם הפליטים שיש להם קרובים בארץ, כגון: בנים, בעלים וכדומה, ורישיונות אלה מכוונים

להשלים את המשפחה. חמישים רישיונות אלה אינם מספקים את הדרישה. רבים מפליטינו עברו את הגיל של 35 שנה, ואין להם כל קרובים בארץ. כיום אין אנו רואים שום דרך להצלתם. גורלם איום, והננו מתכבדים לבקש שגם לפליטים אלה המצפים לגאולתם בארץ תושיט הסוכנות את עזרתה ותשפיע על הממשלה לקבוע מכסה מיוחדת של רישיונות עבורם.

רוב הפליטים מבני עדתנו שעלו ארצה התאחזו בה. כשבעים אחוז מהם הסתדרו בעבודות שונות בחלקי הארץ השונים. כמה מהם אחזו במלאכת הבניין, כמה מהם פנו למושבות ועובדים בפרדסים, וכמה מהם פנו לבתי החרושת בארץ. אחוז ניכר מהפליטים האלה אחזו במקצועות החייטות, הסנדלרות והספרות. רבים מהם שואפים להתיישב על הקרקע ולעבדה, אולם מחוסר כספים אין שאיפה זו יכולה להתגשם, ובקשתנו שטוחה בזה שכבי נשיאנו ימצא את הדרך ליישב את האחוז הניכר מהפליטים האלה על האדמה בנקודות היישוב השונות שקיימות, ואשר עומדות להיוסד בקרוב. רוב בעלי השאיפה הזאת בין פליטינו הם חקלאים מנוסים, והתאחזותם בקרקע אינה מוטלת אפוא בספק, ומבקשים אנו מכבי להמליץ בפני המוסדות הלאומיים המעוניינים בשאלה זו ולהתחשב עם בקשתנו זו לקחת בחשבון גם את בני עדתנו.

הבריחה מרוסיה הופסקה כמעט לגמרי במשך החודשים האחרונים. הסיבה היא שממשלת הסובייטים החלה לרדוף ולהציק את קרובי הפליטים. הגיעו לנו ידיעות על כמה מקרים שבנים או קרובים אחרים הוגלו לסיביריה לעבודת פרך בגלל עוון זה של בריחה מרוסיה. כמו כן אין ממשלות פרס ואפגן מביטות בעין טובה על פליטים אלה ומשתדלות להרחיקם מארצם, והיה מקרה באחד הפליטים שהוסגר חזרה על ידי ממשלת פרס לרוסיה והוצא שם להורג.

אי לזאת מבקשים אנו מכבי הנשיא להתעניין בשאלה זו ברצינות הגמורה, ולתת הוראות למחלקות הדרושות להתחשב ברצינות ובאופן יוצא מן הכלל בשאלת הפליטים הנ"ל, ולספק לנו לכל הפחות את הרשימה שאושרה כבר על ידי הממשלה עד היום בשלמות. הננו מציינים כי כל הפליטים שבאו כבר הסתדרו, ובטוחים אנו כי גם העולים החדשים יסתדרו בעבודה ולא ייפלו למעמסה על הציבור.

כמו כן מבקשים אנו מכבי הנשיא לתת הוראות למחלקת החינוך שעל יד הוועד הלאומי להתחשב עם הפליטים הבוכארים במקרים של הכנסת ילדיהם לבתי הספר שבכל הארץ בנדון לשכר הלימוד לשנים הראשונות, לקבלם חינם וכמו כן להמליץ לפני בתי החולים של הדסה בארץ להתחשב עם החולים הפליטים, כי רובם חולים לרגלי הסבל והנודודים בדרכם לארץ.

הננו מאמינים שכבי נשיאנו יתן את תשומת לבו המלאה למילואים האלה והננו נכונים בכל זמן להמציא לכבי ביאורים נוספים אם ידרש הדבר.

בכבוד רב,

אברהם אמינוב, יצחק יהודיוף, ארי ברוכוף, משיח ראובינוף

העתקה למחלקה המדינית ולמחלקת העלייה שעל יד הסוכנות היהודית

הברחת גבול לאפגניסטאן²⁹

פרטי הידיעות על הברחת גבולות לאפגניסטאן נמסרו למחבר מפי יהודי בוכארי, מר אריה ריבקוף, שהצליח במשימה זו.

העיר קרק, השוכנת בשטח הרוסי, היו בה יהודים בוכארים שעסקו במסחר, וחלק גם בפקידות ממשלתית. היה להם קשר עם קרוביהם ובני משפחתם הנמצאים מעבר לגבול, באמצעות שליחים נאמנים מבני שבט ארמן [ארמניה], כי הדרכים והשבילים המובילים לאפגן [אפגניסטאן] היו נהירים להם היטב.

איש אשר רצה לעבור את הגבול באופן בלתי לגלי היה נפגש ליתר ביטחון עם תושב קרק, יהודי ממוצא בוכארי, ומגלה את סודו. היהודי הזה היה מכיר את ראש הקושרים, היה מפגיש את שניהם וראש הקושרים קובע את זמן היציאה לדרך. המברח רומז לאיש לצאת בעקבותיו, אבל לשים רווח ביניהם, לפחות כחמישים מטר. בסוף הכפר מביא המברח את הלקוח לביתו או משאירו במקום סתר. עם רדת היום בא המברח והם יוצאים לדרך. אגב, המרחק מתוך העיר ועד למקום הסתר הוא מהלך שעה ומעלה, כלומר חמישה עד שישה קילומטרים. לדרך יוצאים מספר אנשים, משפחה אחת או שתיים ואפילו יותר.

ממקום הסתר או מביתו של המדריך מגיעים אחרי הליכה של עשרה רגעים למדבר חולות. כשמגיעים למדבר החול ישנה הרגשה כאילו נמצאים בשטח אפגניסטאן.

התורכמנים היו מעבירים את לקוחותיהם ברכיבה על סוסים, על חמורים או על גמלים. ברכיבה על סוס מגיעים לאנכוי [הקרויה גם אַנְדְּחוּן], עיירה אפגנית על הגבול, במשך 12 שעות, ועל גמלים או חמורים נמשכת הדרך ארבעה ימים.

המדבר החולי הזה נמשך עד העיירה אנכוי. כמה קילומטרים לפני אנכוי נמצא מרעה הצאן מגזע קַרְקוּל, מפני שכאן הצמחייה היא מזונן העיקרי של צאן קרקול והגזע קרקול מתפתל על החולות הללו ומקבל מכאן את צורת התלתלים של שערו. חיילים רוסים חטפו לעתים את כל העדר (אומרים שלא הייתה כל תגובה מצד ממשלת אפגן על כך).

בעיירה אנכוי סוחרים יהודים אפגנים בטקסטיל, וחלק מהם בעורות קרקול. ל-30-40 משפחות היהודים קיים בית כנסת, שוחט, מוהל וגם בית קברות.

יעקב סימן טוב איש הָרָאָת, אזרח אפגני ותושב העיירה, הוא איש מכובד הנקרא נשיא היהודים במקום, נחלץ לעזרת הפליטים. משגדל זרם הפליטים לעיירה אנכוי, בא לעזרת הנשיא איש יוצא בוכארה, רפאל קלנדר יהושעויוף, בנו של המנוח יעקב קלנדר מבוכארה. הנשיא יעקב סימן טוב קיבל בעין יפה את הפליטים. כשהאפגנים היו

²⁹ ש"ח אשרוב, מסמקנד עד פתח תקוה, תל-אביב תשל"ז, עמ' 136-139.

אוסרים משהו מתוך הפליטים, היה יעקב סימן טוב משחררם ומוציא כספים לצורך זה. הכספים הגיעו מיהודי לונדון, יוצאי בוכארה, לאחר שהגיעה לאוזנס השמועה שמספר משפחות נמלטו מחוסרי כל אמצעים. הם נתנו הוראה לסוכנם, הממונה על קניית עורות קרקול, להפריש חצי שילינג על כל קרקול לטובת הפליטים.

הכספים שנאספו בדרך זו הגיעו לסכומים נכבדים, שהיה בהם כדי לתמוך במספר נפשות להוצאות מזונותיהם וגם לאלה אשר היו זקוקים להוצאות הדרך. כספים אלה הועמדו לרשותו של חאג'י בורוכוב שקנה עורות קרקול, ולפי ראות עיניו היה מוציא כספים לנזקים.

במשך הזמן הגיעו לאנכוי קרוב לאלפיים נפשות. הנכבדים המוזכרים לעיל עזרו לפליטים לרכוש תעודות מקומיות המעידות על שייכותם למדינה זו. אט אט התחילו הפליטים להתפזר בערים אחרות של אפגניסטאן, כגון: בֶּלֶךְ, מְזַאכִי שְׂרִיף, שְׂבֶּרְגָאן ותאשְׂקורגאן, מקום מגוריהם של יהודי הראת, נתיני אפגן.

במשך הזמן נהפך הקרקול למונופול, כי הממשלה הייתה מעוניינת לקנות את כל הקרקול המובא לשוק אנכוי ולייצא אותו לשווקים. עם זאת הוצא צו ממלכתי חמור מאוד: להוציא את כל היהודים הנמצאים בעיירה אנכוי ולשלוח אותם לעיר הבירה קבול, כדי שלא יוכלו לקנות קרקול. היהודים יכלו להישאר רק בשתי ערים, והן: הראת ובלך. אפילו היהודים שהיו נתינים אפגנים, גם עליהם חל איסור ישיבה בעיירה אנכוי, פרט ליהודים סוחרים, נתיני אפגן, בעל נכסי דלא נידי.

בעיר מזארי שריף היה אברהם סולאתוף סוחר גדול ומקובל על השלטונות. המנוח היה נשיאם של היהודים. מסיבות שונות גורש עם שאר יהודי אפגן, השתכן בעיר קרקי וגם שם כיהן כנשיא היהודים, ומספרים שעמד בפרץ בכל מקרה ומקרה, כי לבו היה בטוח שהשררה [השלטונות] לא תשיב פניו ריקם.

אנשי אנכוי, תושבים כפליטים, הוצאו תוך חודשיים לעיר הבירה קבול. אלה שסירבו לצאת, הוצאו בעזרת שוטרים במכוניות משא.

אילושה יששכר כאן (יששכרוף), וריש גלותא של יהדות בוכארה, יעקב חי פנחסוף, המכונה חי כלאנתר, גרו בעיר קבול. לאילושה יששכר היו קשרים עם מלך אפגן, נאדיר חאן המכונה נאדיר שאה. נוכחותם של השניים בעיירה קבול הבירה השפיעה הרבה לטובת הפליטים. כל הבאים לעיר קבול עסקו במסחר בטקסטיל. יהודי המקום היו מוכרים לפליטים את הסחורה בהקפה, ואלו, לאחר המכירה, היו מחזירים לבעלי המסחר את חובם. אט אט גם הכירו המוסלמים האפגנים בפליטים כמהימנים ומכרו להם סחורות בהקפה.

בבירת אפגן, קבול, היו גם סוחרים הודיים שראו בפליטים מתחרים זריזים. מה עשו? הלכו שליחים אל הקונסול ההודי בקבול והתלוננו עליהם. לפטור בלא כלום אי אפשר. ואז יצאה פקודה מלפני המלך האוסר על היהודים לסחור בכפרים. בכל זאת היו היהודים מסתננים לכפרים והממשלה מעלימה עין. אפגניסטאן הייתה באותו פרק זמן

תחת השפעתה של אנגליה, וההודים היו מוכרים אך ורק סחורות מתוצרת אנגליה, והפליטים היו סוחרים בטקסטיל מתוצרת ברית המועצות. ראשית, התוצרת הרוסית הייתה יותר זולה, ושנית בתוצרת האנגלית לא היו אותן דוגמאות שמשכו את לבו של הקונה האפגני (המדובר הוא במסחר קמעוני בלבד).

כדאי להדגיש, שמלך אפגן גירש את כל היהודים מעיר הבירה קבול בשנת 1929, כפי שמספרים, בגלל שהיהודים מכרו יי"ש לגויים, שהן מבחינת הדת והן לפי חוקי הקוראן אסור להם לשתות משקאות חריפים. מוסרים שהמלך הזהיר את נכבדי העדה להימנע ממכירת יי"ש לגויים, ולאחר התראה פעם ופעמיים, לא נשאר בידי המלך אלא לגרשם מהבירה. לרגל המונופול של קניית קרקול על ידי הממלכה, גורשו מן העיירות המוזכרות והותרה כניסתם לעיר הבירה קבול בחזרה.

הראשון שנכנס לקבול היה היהודי יוסף סימן טוב, שפתח לו משרד להובלה וטיפול ביצוא סחורות ללונדון וביבוא סחורות מלונדון.

העיר קבול – הרים סביב לה, מקום גבוה, האקלים בה קריר בקיץ וקור ושלג בחורף. את מי השתייה היו מביאים שואבי מים לבתים ממי הנהר. הנוף יפה, מסיבב לעיירה שדות וגנים, בניין פרלמנט יפה ונאה, שנבנה על ידי המלך אמאנוולא חאן, והעיר החדשה פג'מון, שכל העשירים היו יוצאים לשם בימות הקיץ מפאת אקלימה הטוב והנוח.

בעיר קבול החיים היו זולים. החנויות כולן מטיפוס מזרחי. מספר התושבים היה 60-70 אלף. היו קיימים בה כמה בתי כנסת, בית קברות ליהודים, תחבורה עירונית, אוטובוסים, וכן מכוניות הובלה במקום שיירת הגמלים. התורכמנים, מטבעם אנשי קרב ומלומדי מלחמה, אשר בזמנו ברחו לאפגניסתאן, עם כיבוש בוכארה על ידי הסובייטים, ידעו את סתרי הדרכים המובילות לאפגניסתאן, והם שיכלו לבצע את ההברחות, אנשים ישרים ונאמנים. ראש הקושרים, כאשר בא במגע עם בא כוח המשפחה הרוצה לעבור את הגבול, קובע את שכר הטרחה עבור כל ראש, ומקבלו מראש. הוא אינו מסתיר את הסכנות העלולות לקרות בעת המעבר: המלווים היו מזוינים ברובים, ואם נתקלו בחיל המשמר הרוסי עשו מאמצים לברוח מפניהם, להתחמק ולהתרחק; אם חיל המשמר פותח באש עליהם, הם המלווים פותחים באש ונותנים לסוסים לדחור. האיש היושב על הסוס מאחורי המלווה צריך לדעת מראש את כל מה שיכול לקרות בדרך, אם כי מקרים כאלה הם נדירים מאוד. על פי רוב המלווים מצליחים לבחור את הזמן ואת השעה המתאימה, והכול עובר כשורה (אנשים פוליטיים בין העוזבים את רוסיה מגלים למבריחים את הסוד בכדי להזהיר את ראש המקשרים למסור אותו למלווה, אשר אפשר לסמוך כי יעבירו בכל מחיר, אפילו תוך קרב ממושך. במקרה כזה יתנו לעוזב גבולות לרכב על הסוס בנפרד). ברוב המקרים המלווה לוקח את הלקוחות שלו, אשר מספרם אינו עולה על ארבע או חמש נפשות, לכפר הנמצא בשטח הרוסים ומכניסם לאיזה בית, או אפילו לאיזו חורבה, ומבקשם לחכות עד הערב, הואיל והמקום הזה הוא מקום בטוח ולא יגיע הנה אף איש לדעת המבריחים. וכאן מחכים עד שיבוא המלווה בכבודו ובעצמו. וכשיתחילו ללכת לקראת מחוז חפצם, והיה אם לא

עברה עליהם כל תקלה עד שעות הבוקר המוקדמות, מרגישים הם עצמם על אדמת אפגניסטאן.

המברח מכניס את אורחיו לביתו ומארח אותם, מגיש להם תה חם ולחם ונותן להם לנוח. לאחר מכן שולח לקרוא את האיש אשר יזמין הלקוח שלו, מתוך יהודי המקום, וזה כבר לא חשוב אם איש המקום מכיר אותו אישית או מספיק אם הלקוח מזכיר שם אחד הסוחרים אשר מכירים אותו. עם זאת במשך היום המשפחה הבורחת מוצאת עצמה בתוך משפחת היהודים היושבים באפגן, וזוהי התחלה לחיים החדשים. מכאן כבר מתקשרים עם קרוביהם בארץ, והללו מורים איך להתנהג ובאיזו עיר מעיר אפגן עליהם לשבת, ואם יש צורך בכספים – הכספים מגיעים מקרובים במשך זמן קצר.

כל הפליטים שהו בקבול שנתיים ומעלה, בציפייה לסרטיפיקטים מירושלים. הסרטיפיקטים שסוף סוף הגיעו היו אישיים, על שם כל ראש משפחה. גם בהוראות אשר נשלחו לקונסול האנגלי נקוב גילם של מקבלי הסרטיפיקטים: עד גיל 35 בדיוק.

הנסיעה הייתה מקבול לפשוור שהייתה אז בידי האנגלים (היום ממלכת פקיסטאן) דרך בומביי, באייה דרך תעלת סואץ עד יפו, וחלק דרך קרציי-בצרה, ומבצרה עד בגדאד, באמצעות אוטומובילים דרך רבת עמון או סוריה – לארץ ישראל.

הבריחה הראשונה מרוסיה³⁰

החיים ברוסיה, בתוך סביבה עוינת ובאווירה של לחץ ואימים, היו ללא נשוא ונעשו קשים מיום ליום. בשנת 1932 עוד התגוררנו בעיר קאגאן, שהייתה העיר החדשה של בוכארה, ואישי יצחק עבד כמנהל חנות כל-בו ממשלתית גדולה. המצב הכלכלי הורע ופקידי הבולשת התחילו לאסור אנשים, בחפשים זהב ויהלומים. בין האסירים היו גם יצחק ואביו.

בהשוואה לאחרים עוד חיינו ברמה נאותה, כי ניהול החנות היה בו כדי לפרנסנו ברווח ובכבוד. אולם התגעגעתי כל הימים לירושלים, שזכרתי מימי ילדותי ורציתי לחזור אליה. משנה געגועים היו לי לירושלים, משום שאמי הצליחה לחזור אליה ב-1926 ואני השתוקקתי להיות עמה. עתה, שיצחק ואביו נאסרו, הגיעו מים עד נפש והצלחתי לשכנע לבסוף את הוריו של יצחק שעלינו להימלט מרוסיה. יצחק ואביו שוחררו לאחר זמן מה והתחלנו בתכנון בריחתנו.

בעיר קאגאן לא היו חיים יהודיים. זה הכביד עלינו מאוד, הן משום שאנו עצמנו רצינו לחיות ברוח המסורת היהודית שהורגלנו בה והן משום שרצינו לחנך את ילדינו כיהודים. בעיר לא היה אפילו בית ספר יהודי, לא הייתה בה תודעה יהודית, ומפחד

³⁰ שולמית תילאיוף, שירת שולמית, תל אביב תשמ"א, עמ' 34-35.

השלטונות חששו היהודים אף ללכת לבית הכנסת. חששנו שבאוירה מתנכרת כזאת תתגבר תנועת ההתבוללות ורצינו להציל את ילדינו.

תוך כדי עבודתו של יצחק הכינונו הכול כדי לברוח במחתרת מרוסיה. היה עלינו להיזהר משנה זהירות לבל תתגלה כוונתנו, וכלפי חוץ המשכנו אפוא בחיי שגרה. בשנת 1933 הצליחו יצחק והוריו לעבור את הגבול לאפגניסטאן. אנוכי נשארתי עם שני הילדים, משום שהחלטנו לא לעבור יחדיו, שמא ניתפס. עברתי לגור בעיר קרק, ליד הים הכספי. בשמונת החודשים שהתגוררתי בעיר זו התנדבתי לסייע למשפחות שביקשו גם הן לעבור את הגבול ולהימלט מרוסיה. הייתי מקשרת בין מורה הדרך לבין הגברים שהתכוונו לברוח.

הייתה זו משימה מסוכנת ביותר ולפיכך נעשתה בחשאיות גמורה, לבל ייוודע שמץ דבר לשלטונות או למלשינים. הייתי עוברת מבית לבית ודואגת להודיע אישית לאותם אנשים, שכבר הגיע מורה הדרך להברחת הגבול לאפגניסטאן. זכורתי שאחד האנשים שהיו באותה רשימה היה ארי ריבקוף (אריה דגים). שלושה ימים התאכסן הוא ובנו יהודה בביתי. כיום הוא מתגורר בתל אביב, פעיל שנים רבות בצורכי ציבור באמונה ובמסירות.

פעילות מחתרית זו שנטלתי על עצמי הטילה עלי משימה נוספת. הנשים שנשארו בקרק, לאחר שבעליהן עברו את הגבול, נזקקו לכתיבת מכתבים, אך הן לא ידעו קרוא וכתוב. לפיכך היו באות אלי, משום שלמדתי, והיו עומדות בתור שעות רבות, ואני הייתי שומעת וכותבת בשביל כל אחת את ההוראות הדרושות בדבר העברת כספים ותכשיטים.

מכתבים אלה היו סודיים וכמובן לא נשלחו בדואר, אלא באמצעות מורי הדרך שהבריחו גם את האנשים. שלא במתכוון נהפכתי לאשת סודן של כל הנשים שבעליהן נמלטו. ידעתי סודותיה של כל אחת, אך מעולם לא פלטתי על כך אפילו מילה אחת. רציתי לעזור לכל אחת והרגשתי שאני עושה מעשה הומני, מסייעת למשפחות במצוקה ובעת צרה. קישרתי בין משפחות משני עברי הגבול ותפקיד זה גרם לי סיפוק נפשי גדול. מילאתי את המשימה שלא על מנת לקבל פרס.

לימים הגיע גם תורי לעבור את הגבול ולהצטרף אל אישי יצחק. היה זה בחודש יוני 1933, לאחר תקופה ארוכה שהכינוני הכול במחתרת. היינו קבוצה גדולה למדי שהתכוונה לברוח יחד: אנוכי ושני ילדי הקטנים, הגברת חוסני אשת חי מאירוף וחמשת ילדיה (מגיל שנה ועד שתיים עשרה), גיסתה חוסני קולנגי, גיסתי אחות יצחק, שהייתה רווקה צעירה, וכן קרוב משפחתי – הילד ניסן בן החמש עשרה, שהיה אז יתום מהוריו.

הצטיידנו לדרך באוכל ובגדים. לשעה היעודה של אחרי הצהרים שלח אלינו מורה הדרך את אחד מעוזריו. אולם כדי שלא לעורר חשד יצא הלה לפנינו ואנחנו השתרכנו אחריו לאטנו, בריחוק מסוים. היינו צריכים להגיע בעקבותיו אל מקום מפגש מסוים בשדה, ומשם להמשיך רכובים על גבי חמורים. בשל הליכתנו האטית, בהיותנו מטופלים

בילדים קטנים, נתמסכה הדרך אל מקום המפגש כדי שלוש שעות. הדרך הייתה קשה, בוצית ואף מלאה חול. במיוחד היה קשה לילדים ללכת זמן רב כל כך. מורה הדרך הרים את ילדי ונשאם על כתפיו, כדי להקל עלי.

לפנות ערב הגענו ליער עבות ונבלענו בתוכו. מורה הדרך רמז לנו לשבת תחת העצים ולנוח. היינו דרוכים ומתוחים מאוד, בידיעה ברורה שאנו מסתכנים בנפשנו. מורה הדרך אמר לנו לחכות לו עד שובו. אולם כנראה לא הבינו את כוונתו, משום שבדעתו היה לחזור בבוקר ולהמשיך עמנו, ואילו אנו חשבנו כי יחזור עד מהרה. נשארנו אפוא בודדים במקום שומם, בתוך היער. לא הרחק משם עברה דרך צדדית, שמפעם לפעם חלפו בה מכוניות צבאיות.

אנחנו היינו בנתיב הבריחה, שבה עברו האנשים שברחו מרוסיה באורח לא חוקי. פחדנו מאוד, אך לא היה לאל ידינו לעשות דבר, אלא להמתין. ישבנו אפוא תחת העצים וחיינו. בתוך כך פרסנו מהאוכל שהיה עמנו. הילדים נרדמו מחמת עייפות. לפתע, סמוך לחצות, שמענו קול צעדים מתקרבים. פחדנו גבר והצטנפנו יחד. ידענו שהמקום מרוחק וכי אם יקרה לנו דבר לא יחוש איש לעזרתנו. עיינו בלשו אל תוך החשכה, לכיוון שממנו בא קול הצעדים המתקרבים. פחדנו גבר והצטנפנו יחד. ידענו שהמקום מרוחק וכי אם יקרה לנו דבר לא יחוש איש לעזרתנו. עיינו בלשו אל תוך החשכה, לכיוון שממנו בא קול הצעדים המתקרבים. לבסוף ראינו שתי דמויות. היו אלה שודדי דרכים.

גניבת הגבול מברית המועצות לאפגניסטאן³¹

אנו יוצאים לדרך. אמא והמדריך המוסלמי המלווה אותנו במסע הבריחה מסבירים מה צריך לעשות. מרוב התרגשות אנו נצמדים לאמא, מפחדים ומבועתים. המדריך מתדרך: עולים לרכבת, וכאשר זו תאט באחד המקומות בהם מתעקלת המסילה – בדרך למנהרה – יש לקפוץ ממנה. כך! ילדות בנות ארבע ושמונה צריכות לקפוץ מרכבת נוסעת! אומר המדריך: אתם צריכים לחצות עוד נהר אחד (הוא לא גילה לנו שאחרי חציית הנהר הזה צפוי לנו עוד נהר, דבר זה שבר אותנו באופן פסיכולוגי), וכך נצא אל מחוץ לגבולות רוסיה.

אנחנו על הרכבת. הגענו למקום שבו הרכבת צריכה להאט – לקראת המנהרה – ומשום מה היא ממשיכה באותו קצב. רק לפני המנהרה היא מאטה קצת. המדריך ואמא קוראים: "עכשיו! לקפוץ! אין ברירה!".

³¹ אריה פוזיילוב, מאריות גברו, ירושלים תשנ"ה, עמ' 62-66.

אמא קופצת ואנו בעקבותיה. החבטה איומה, אנו שוקעים בחול חס וטובעני, שמושך כלפי מטה. קמים בשארית כוחותינו, ומגלים שהחול הציל אותנו משבירת עצמות. כאן מכה, שם חוליה שזזה – אבל אנחנו בריאים ושלמים! אמא אוספת אותנו אליה ואל דוד יצחק, כתרנגולת הסוככת על גוזלים תחת כנפיה. החוס מכלה אותנו. שרב שלא נותן לנשום, אבל העיקר שכולם חיים – נושמים לרווחה אמא ודוד יצחק, שממשיכים את אברינו, לראות אם אכן הנס קרה.

עכשיו אנו מסתכלים סביבנו, לראות היכן אנו מצויים. מדבר, אדי חוס מלהטים את האוויר, תחנת משטרה באופק. לפתע – רוסי בבגדים לבנים מחפש אנשים שמסתתרים. הוא תר אנה ואנה, מעין צייד אדם שיודע כי כאן מרחב מחייתו – אלו נתיבי המבריחים וכאן יכולה חכתו להעלות שלל רב. אמא לא ממתנה עד שיגלה אותנו. היא לוקחת את כל החבורה ומצווה: להיכנס בין השיחים.

- אבל אמא – אני קורא – אלה שיחים קוצניים! נידקר כולנו.

- אמרתי פנימה – משיבה אמא בהחלטיות.

כולם מצייתים לדבריה. נכנסים מתחת למסך הקוצני ומסתתרים בתוך הסבך פנימה, מגמדים את עצמנו. אמא ודוד יצחק משקיפים בחרדה אל הדמות הלבנה שמתקרבת.

המדריכים – שעזבו אותנו עד שיבואו במקומם חדשים, המומחים לחציית הנהרות המצפים לנו – חסרים, ואין מי שיאמר לנו מתי אפשר לצאת מן הסבך הדוקר ופוצע. אני מדמם, וכך גם אחיותי, אך אסור להוציא הגה! כל פעייה יכולה להסגיר אותנו לרוסי הלוכד. הנה הוא מסתובב ועוזב לכיוון השני. אנחה מתמלטת מחזנו. ניצלנו!

רק הספקנו לנקות עצמנו מן האבק ולהספיג את השריטות המדממות, וכבר צרה חדשה באופק. שני עבדקים לבושי גלביות צהובות מתקרבים לעברנו, ומטות דמויי מקלות רועים תחת בית שחיים. היינו בטוחים שאלה שודדים, הבאים ליטול את רכושנו. למען האמת, כבר הסכנו לכך שהם שודדים, ואמא אומרת: "ניתן להם הכול – העיקר לשרוד ולהיות בחיים". מתוך מסך חוס, אנחנו מגלים אותם ממש לידנו. והנה הפתעה! אמא כבר רצתה להציע להם את רכושנו, כשהם פונים אלינו בלשון מהירה בשפה התורכמנית: "אל תיבהלו! אנחנו בני שבט ארמן, באנו להחליף את המדריכים שלכם". סוף סוף מילת הרגעה. העצבים כבר רופפים ממתח ההסתתרות וממה שצופן לנו העתיד. אנחנו שבורים ורצוצים מן המאמץ הכללי, מן החמה המלבנת את גופנו בחומה. עכשיו אנחנו הולכים בעקבותיהם אל הכפר שיעדו לנו ללינת לילה. מטבעות הזהב שלקחנו אתנו הוחבאו בנעלי, ואלה גרמו לי פצעים קשים שהקשו עלי את ההליכה.

"מחר יבואו המלווים החדשים, והם ימשיכו אתכם את הדרך", הם אומרים. לנו בדיר כבשים. גם אם העיניים נעצמו מאליהן לאחר יום התלאות שעברנו, הנה בא הלילה בבקתות והוא לא פחות קשה. גלים גלים של יתושים ושאר מעופפים עטו עלינו, אוכלים ונוגסים ומוצצים, וכך לא מצאנו מנוחה עד אור ראשון, בארבע לפנות בוקר, שעה שהגיעו המלווים החדשים.

המדריכים רואים את הפנים הנפוחות מעייפות ומעקיצות ומנסים לעודד אותנו. אך התמונה אינה ורודה כל עיקר: אנו חייבים לחצות את מובלעת שני הנהרות – האמו-ד'ריה – כדי להיכנס לתחום אפגניסטאן. בסירות אי אפשר להפליג – הם מסבירים – שכן כל האזור שורץ שומרי גבול ואנו ניתפס בקלות. הדרך היחידה שנותרה לעבור את היובלים העזים היא על נאדות של בהמות! כן, נאדות שנופתו, נאטמו ונקשרו ארבעה יחד, ולא בתבל, חלילה, אלא בקשר של קנה שנתלש מגדת הנהר. כן, פשוט גומא שצומח שם. כל יהבנו מושלך אפוא על אותו נאד שנעקד בגומא. אנו מביטים אל הנהר – ועינינו חשכות. זרם אדיר של מים ששופעים ממפלי ההימלאיה, ועושים דרכם ברעש אדיר.

אך אין בריחה. הגענו לכאן – ומוכרחים להמשיך. אמא מלטפת את הראש, והלב קצת נרגע – אולי נעמוד בזה. אולי! מוכרחים!

מחברים אל הנאדות בתבלים, קרשים וקנים, ומתקרבים אל שפת האמו-דריה. הלב מחסיר פעימה – 30 מטר של געש ומערבולות עלינו לוחצות, ועוד שומרים רוסיים רכובים על סוסים מימין ומשמאל. האם נישבר מן המתח?

גם המדריכים מנסים לנסוך בנו ביטחון: "תגידו כל הזמן, יא אללה, יא אללה, תשימו בו מבטחכם ותעברו", הם אומרים. הם עברו שמונה קילומטרים ברגל כדי להגיע אלינו, שכן רק הם מומחים לחציית הנהרות, וזה קצת מעודד.

קופצים אל הנאדות – ארבעה במספר, המחוברים יחדיו. המדריכים משתדלים לשמור על איזון ושיווי משקל: שני המבריחים, דוד יצחק ואמא בארבעה קצוות ואנחנו בתווך. מתחילים לחתור, אך כבר אחרי כמה מטרים של נדנדוד על גלי הנהר אני מרגיש שהנאד מאבד את איזונו. ואכן, גם המבריחים מרגישים בכך, והם מודיעים בו במקום: חייבים לחזור! הסדק שנוצר עלול להתרחב ואז – נטלתם חייכם במי ידיכם!

אנו חוזרים. הנאדות משייטים אחורנית אל החוף, ובמאמצים כבירים אנו חוזרים אל הכפר, ועל כתפיהם של המבריחים מונחים הנאדות. "מחר בבוקר ננסה שוב", הם מבטיחים.

שוב לילה של לינה באורווה אחרת, ושוב סיוט היתושים, שאוכלים בנו בכל פה. נפחדים, מרוטים כבלויי סחבה אנו ננערים למחרת. תפילת שחרית, ושוב אנחנו בנהר.

הפעם אין סדקים, אבל הזרמים גורפים, שוטפים אותך במים אדירים, ואני שומע את קולה של אמא זועק: "תחזיקו מעמד! לא להתחלק! להחזיק היטב!" והנה העור מתחלק [מחליק] מתחת, והרגליים בתוך המים הקרים. אני מנסה להחזיק מעמד בכל כוחי. היבשה אמנם מתקרבת, וכבר אנו רואים את הגדה שמנגד, אבל אני נסחב למטה אל המים השוצפים. ושוב הקריאה של אמא: "אל תוותר, אריה! תחזיק חזק". עוד עשרים מטר! עוד עשרה! עוד חמישה! האם נגיע? והנה כבר סבך הגומא שליד השפה, ואנו נאחזים בו בחוזקה. עשינו זאת! ביצענו את הלא-יאומן!

בעצם עשינו את היאומן. כי כל הדרך קראנו לה' יתברך וביקשנו את עזרתו. בוטח אני, התפללתי בלב כשהיטלטלתי על גבי הנאד, בוטח אני באלוקים, שייתן לי לראות שוב את אבא, את ארץ ישראל, את ירושלים, ושלא יפריד אותי מאמא ומאחיותי ושלא אצלול בין הגלים אל מעמקי הנהר. ואכן ה' שמע לקריאתי ולקולות בני המשפחה, והוביל אותנו דרך משברי המים אל קרקע בטוחה.

עכשיו אנו על אי בטוח, יבשה, אבל רחוקים מלהיות בטוחים, למרות שהביטחון בה' ובהשגחה לא עזב אותנו לרגע אחד.

מה קורה במובלעת שבין מזלג הנהרות? לפנינו גיונגל של ממש, והשמועות של המקומיים מספרות על חיות רעות ששורצות בין עציו. גם כאן המתח לא פג לרגע. אנו עדיין בגבול רוסיה וקבוצת חיילים רוסיים יושבת ממול, רחוק, סוסייהם הקשורים לעצים צוחלים, והחיילים יושבים סביב מדורות. תפקידם המוגדר הוא ללכוד את הבורחים והמברחים, אבל עכשיו הם עסוקים, כנראה, באכילה ובשירה, ולכן אנו יכולים לחלוף בלי שיראו אותנו.

ארבע שעות של הליכה מאומצת, כשאנו מבוטחים כולנו מאימת החיות, מקשיבים לכל רחש שבא מכיוון העצים. לפתע אומר המדריך: "שקט, אני שומע חיה!". כולנו מלאי פצעים וקרעים, מתכופפים אינסטינקטיבית. רחש רמיסת העלים נשמע עתה בבירור. "לקפוץ לבור", מצווה המדריך, ואנו עושים זאת, אך הוא גם מורה לא לנשום, כדי שהחיה שכל כך קרובה אלינו לא תיחשף לנשימה שלנו. אמא עוזרת לאחיותי "להפסיק לנשום" וכך עושה גם אני, ורק כשהן מתחילות להכחיל מחוסר חמצן, משחררת אמא את האחיות על פיהן וגם אני לוקח קצת אוויר. זה כנראה עזר – עובדה! החיה עשתה אחורה פנה, וצעדיה הכבדים מתרחקים בכיוון ההפוך! ממשיכים בדרך החתחתים ומצליחים לעבור, ואז, כשמגיעים אל שפת הנהר השני – הפתעה! החיות על ארבע לא הריחו אותנו, אך התברר לנו ש"שומרות" עלינו חיות על שתיים, והן התגלו במלוא כיעורן. החביבות הגדולה שגילו שומרינו כש"הגנו" עלינו התחלפה לפתע, כמסכה שהורדה, במבטים עוינים ומפחידים. הם קמים, לפתע, ניגשים אל אמא שאותה ראו כמנהיגת הקבוצה, ומתחילים לצעוק: "את הכסף! את הזהב! את הרכוש שיש עליכם! כל מה שיש – לתת הכול, או שכאן תהיה קבורתכם!".

כדי להוכיח את רצינות כוונתם הם דורכים את הנשק ומצקצקים בקצה הנדן בו מונחת חרבו של כל מבריה. כולנו מביטים באמא. מה היא עומדת לעשות? כיצד תגיב? ואז ראיתי מה פירוש הדבר קור רוח. אנו שומעים אותה אומרת להם בשקט: "בסדר גמור, תקבלו הכול – אבל קודם תקחו אותנו לנהר, תחצו אותו אתנו, וכשנעבור, איייה, בשלום, יהיה כל הרכוש הזה", הצביעה על מטלטלנינו, "רכושכם הבלעדי".

אותות של קורת רוח נראו על פני המברחים השודדים. הנה, לא יצטרכו להכות, לחפש, לערטל את האנשים – מבוקשם ניתן להם בקלות שכזו; בהרבה שכנוע ורצון טוב הם מתחילים להעביר אותנו את הנהר השני – אל החופש המקווה.

אנו מתקדמים עם הגלים, למודי ניסיון מהנהר הקודם, חותרים מתנדנדים על הגלים העצומים, ולפתע – חיילים אפגניים על החוף שמנגד. הם מתרוממים מתוך הסבך, מכוונים רובים, נצרתם שלופה. המברחים מנסים להטות את הנאדות לכיוון הנגדי, לברוח ולהתרחק מן החיילים. הם הרי רוצים את השלל המובטח להם, ומדוע שיתחלקו בו עם החיילים? אבל הם לא מצליחים, הזרם מוביל אותנו אל החיילים האפגניים, שממשיכים להזהיר את המברחים כל הזמן, עד שהמברחים מרגישים שגם הטרף לו ציפו – הרכוש שלנו – הולך ונשמט מידם. כשאנו נוחתים על החוף, הם אינם מסתירים את חוצפתם: "תני לנו את הרכוש שהבטחת", הם דורשים מאמא, ואז היא יודעת שתורה לפעול שוב. היא פונה אל החיילים האפגניים המוסלמים, לובשת את הרעלה, מדברת אתם כאילו הייתה אפגנית ומוסלמית מבטן ומלידה, וצועקת למברחים: "תסתלקו מכאן, חצופים, אם לא, אמסור אתכם מייד לשלטונות, שודדים!". ואכן, המדריכים השודדים לא הפסידו זמן ונשאו רגליהם, חוזרים לכיוון הרוסי, כשהם יודעים שאמא טרפדה סופית את כוונתם לנשל אותנו מכל רכושנו. הם שואגים נגד אמא, ש"סידרה אותם", אבל הם מפחדים מן החיילים האפגניים, ומסתלקים אל האופק. האפגנים אוספים אותנו ושומעים שאנו מחפשים מקלט.

"מה אתם מחפשים פה?" הם שואלים, ואנו עונים: "פנינו אל ירושלים 'בית אלמקדס'". כלומר עיר הקודש. זה שכנע אותם שאיננו קומוניסטים, והם נעים לנו ולוקחים אותנו למחנה גבול של הצבא, בעבר האפגני של הנהר. סוף סוף ברחנו מרוסיה! סוף סוף אנו עצמאים! סוף סוף אימת הקומוניזם מאחורינו!

ושוב אנו מולכים אל כפר בקתות. אמא לובשת רעלה שלקחה אתה, והיא נראית מוסלמית לכל דבר, מה שמגדיל את הסיכויים שלנו בעיני האפגנים. כשאנו מגיעים אל מחנה הפליטים, אנו פוגשים עוד משפחות של יהודים שעשו את הדרך לפנינו. המפגש חם ומרגש, ואנו מקבלים – לראשונה מזה ימים – לחם ומרק. לא נוגעים במרק, רק בלחם, הרי נשבענו לעצמנו לא לגעת ב[מזון] סָרְף. למרות הפיתוי העצום ללגום בהנאה מהתבשיל החם והמהביל, שרק העזנו לחלום עליו קודם לכן, היד לא הושטה אל הפִּנְקָה שמעלה ניחוחות כה טובים. מסתפקים בלחם, אבל יודעים: עמדנו בניסיון.

הבטן המורעבת משתתקת קצת, ואנו יכולים ללכת לישון. כל הלילה שרו השומרים האפגניים לכבודנו, ועם בוקר הושבנו על חמורים, בדרך אל כפר בו שכנה משטרת המחוז, מחוז אַקציה.

גניבת הגבול מברית המועצות לפרס³²

ככל שהוספנו ללכת הלאה גדלה עייפותנו. החום שהלך וגבר מרגע לרגע התישנו יותר ויותר. מדי פעם נפלנו על הארץ באין אונים. השמש בערה בלי רחמים, החול שמתחת לרגלינו היה כנחלים בוערות. עצים למסתור מהשרב לא נמצאו מסביב [...] החרשנו ובדממה הוספנו להתנהל הלאה בכבדות בין הרים גבוהים שהתנשאו משני עברי הדרך. היולדשים [המברחים] האיצו בנו ללכת, אך אנו, כבר מעדו רגלינו על צעד וצעד. אחי העלובים לא היה בכוחם לסחוב את רגליהם, הם הלכו בצעדי צב [...] הצימאון עינה אותנו והביאנו כמעט לטירוף הדעת. האבק שמתחתנו התאבק מסביב כעמוד עשן, הוא הדביק את עינינו וצרב את גרונו, שפתינו היו צרובות והעור התקלף מעליהם. מעולם לא חשבתי כי כה איום הוא הצימאון [...] באותם רגעים נוכחתי לראשונה לדעת כי עיוני הקור והרעב הם כאין וכאפס, אותם אפשר לשאת ולסבול זמן רב יותר, אך לא כך הצמא [...]

[משוכה נוספת לכיבוש עבור הבורחים היו ההרים הגבוהים, כדברי המחברת:]

"אבל לאן נלך? לאן נשים פעמינו?", שאל אחי אליהו בהשתוממות, "הרי כאן הוא קץ הדרך, אנו מוקפים בהרים ענקיים החוסמים לנו את הדרך, לאן נלך?" [גובה ההרים כ-2,800 מ'].

"נטפס ונעלה עליהם", קרא אחמד, בהראותו בידו כלפי ההרים.

"הוי אלי! על ההרים!", קרא אחי בקול בוכים, בהתכווצו כולו מרוב פחד ואימה. גופו רעד ופניו חוורו. "בשום אופן לא אוכל לעבור עליהם! הרי אפשר ליפול ממש לתהום הנורא ולהתרסק לרסיסים!"

לבסוף התחלנו לעלות אף אנו על פני ההר [...] כל אותו הזמן היבטנו רק על הדרך שבה הלכנו, מפני שצעד אחד בלתי נכון, תנועה אחת בלתי זהירה, יכולים היו להיות בנפשותינו [...] ככל שהוספנו ללכת כן נמשכו ההרים שהתנשאו אחד על גבי השני [...] התהומות שהשתרעו לרגלינו היו איומים, חשכה איומה ריחפה על פניהם [...]

ההרים נדמה היה כאילו שיאם לעב הגיע. נורא היה להביט עליהם. משהרימותי את ראשי אל ראש ההר נגע קודקודי בכתפי [...] אך אם קשה הייתה העלייה על ההר, הירידה הייתה קשה שבעתיים! [...] ידעתי שצעד אחד בלתי נכון ואנו כבר עלולים ליפול מן ההרים ולהתרסק לרסיסים.

³² שרה באבא, **הבריחה – נסיעתי לארץ ישראל**, תל-אביב 1993, עמ' 124-165. הספר מתאר מסע בריחה של קבוצת ילדים מסמרקנד בין ההרים המפרידים בין ברית המועצות לפרס. המסע נמשך כארבעה ימים.

[ברגעים אלו שמו הבורחים את מבטחם בבורא עולם, כדברי המכתבת:]

"שרה יקירתי", אמר אחי, בהתעודדו על ידי דברי אלה, "צדקת, נשים מבטחנו באלוקים. סבלנו ייסורי שרב וצמא, גברנו על ההליכה רבת הייסורים והמכאובים, ניצלנו מייסורי הצימאון ולכן נתגבר, בעזרת השם, גם על המכשול והמעצור הזה!".

השמחה בחציית הגבול לפרס הייתה גדולה; הבורחים חשו שנמלטו מן התופת והתקרבו לגאולה: "עברנו! כבר עברנו [...] לשמע הבשורה הפתאומית הזאת נדהמנו ממש. רגעים אחדים עמדנו כמוכים בתימהון על מקומנו ולא האמנו למשמע אוזנינו [...] אנו לא ידענו את נפשנו משמחה [...] מעיינו זלגו דמעות גיל ושמחה [...]".

[אף השמחה וההתרגשות בעת שהגיעה המשפחה לירושלים, בחודש טבת תרצ"ה (1935), הייתה עצומה:]

זכורתי צמרמורת נעימה עברה עלי כשדרכו רגלי על אדמת ירושלים. חרדת גיל ושמחה שטפתי בראותי שלטים באותיות עבריות! ומה עלץ לבי בקרבי בשומעי ברחובות ילדים המדברים בשפת אבותינו! מלאי השתוממות התהלכנו ברחובות מבלי הוציא הגה מפינו. אנו הסתכלנו במלוא העין! מוקסמים היינו [...]

הבורחים בבגדאד בדרך לארץ ישראל

ההסתדרות הציונית לארם נהריים

לכבוד

מחלקת העלייה והעבודה

הסוכנות היהודית לארץ ישראל

ירושלים

א"נ,

בגדאד, ז' בתשרי תרצ"ה

16 בספטמבר 1934

בוודאי ידוע לכם על מצב הפליטים הבוכארים והאפגנים העולים לארץ ישראל דרך בגדאד. מחלקת העלייה שלחה להם מספר של רישיונות והם באים לעירנו בעירום ובחוסר כול. אנשינו פה מטפלים בהם עד כמה שאפשר, למרות הקשיים הגדולים. יש לציין, שבשבוע זה נסעו מבגדאד דרך דמשק מספר פליטים שאין להם שום אפשרות להוצאות, ועל כן הננו מבקשים מכם שתעוררו את תשומת לב ראשי עדת הבוכארים בארץ לטפל באנשים האלה.

בכבוד רב,

יהושע בטאט

גניבת הגבול בצפון הארץ

קיבוץ כפר גלעדי מסייע למעפילים:³³

והיו גם מקרים בלתי רגילים, למשל מקרה שאירע, כמדומתני, בשנת 1935. קיבלנו ידיעה מערבים-ידידים שכנופיה של מוסתים מתכוננת לערוך התנפלות על המשק שלנו באחד הלילות. ידידינו תיארו בדיוק מאיזה מקום הם יבואו (אינני זוכרת בקשר עם מה הייתה אז המתיחות). העמדנו משמרות בנקודות מסוימות. היה ליל חושך ורוח. קבוצ'קה (חיים ציפורי) המפקד, עמד במקום האחראי ביותר.

לפתע ראה כמה אנשים גבוהים מאוד מתקרבים בצורה משונה מאוד. הוא קרא אליהם בערבית לעמוד, אך הם המשיכו להתקרב. אז ירה שלוש יריות באוויר, אות לחברים להתכונן להתקפה. ופתאום הביאה הרוח זעקת ייאוש "שמע ישראל", וקבוצת הצללים הגבוהים נפלו על האדמה. קבוצ'קה התבלבל, נתן סימן לחברים לא לירות ובעצמו התקרב לאנשים המשוונים שהיו זוחלים לקראתו. הם נישקו את רגליו וחזרו: "שמע ישראל". מתברר שזו הייתה קבוצת יהודים מבוכארה, משפחות עם ילדים. חצי מהמבוגרים מתו בדרך ממחלה מידבקת, נשאו חמישה עשר איש. את הילדים היתומים נשא כל אחד על כתפיו. לכן דומה היה בלילה שענקים משוונים הם. קבוצ'קה הביאם לתל-חי. דומים היו לשלדים, ועורם הדק מלא פצעים. שלושה שבועות נשארו אצלנו עד שריפאו את פצעייהם ועד שקיבלו צורת אדם.

טיפלה בהם חברתי מלכה, אחות מאמריקה. אחרי כן העברנום ירושליימה, שם היו להם קרובים.

לפי הסטטיסטיקה שניהלתי, מסוף 1922 עד 1935 עברו בכפרנו יותר מ-8,000 איש, שכמעט כולם השתמשו בארץ. זה הוא שכר עמלנו הקשה במשך כל השנים האלה.

משנת 1936 כמעט הופסקה העלייה הבלתי לגלית דרך ביירות והתחילה בדרך הים.

ייסורי עולים בכלא עכו³⁴

יוסף בן דוד, תושב נחליאל, שחזר מעכו לאחר מאסר קצר, מסר לסניפנו בחדרה פרטים מחרידים אלה:

שישה ילדים עברים מעולי בוכארה בגיל 12-16, מחכים לאחר ריצוי "עונשם" לגורל הגירוש שלהם, במצב איום, ללא נשוא, בעירום ובחוסר כול. שישה חדשים התגוללו ליד

³³ מניה שוחט, "דרכי בהשומר", ספר השומר, "דברי חברים", תל-אביב תשי"ז, עמ' 394.

³⁴ ידיעה בעיתון דבר, כ' בשבט תרצ"ז (1 בפברואר 1937).

גבולות הארץ. בבואם לסביבת עכו תפסום ערבים, סחבו אותם מתוך הביצה שבה התחבאו, לא נתנו להם אפילו לקחת את בגדיהם מהמקום ומסרום למשטרה.

משפט המעפילים³⁵

צפת, כ"ט באייר תרצ"ז
10 במאי 1937

לכבוד ועד הבוכארים
ירושלים

הנני בזה להודיעכם שאתמול התקיים משפטם של הרבה עולים שנתפסו בגבולות בפני השופט הבריטי במושבו פה בצפת. עשרים ושלושה איש, מהם בוכארים, נשפטו למאסר עשרה ימים, לחמש עשרה [חמישה עשר] יום, בלי גרוש. ואלה שמותיהם: משה שלמן, אמין, שרה יהודה יעל, רבקה שלמן אמין, ישמעאל משה יצחק, חנה שלמן אליהו (הרה בסוף החודש התשיעי) וגם יש לה שני ילדים קטנים: אחד בן שנה וחצי והשני הוא בן ארבע, חיים ארגיאן כהן, אליהו משה אהרן, דינה יוסף – כל אלה נשפטו לחמש עשרה יום. יהודה שלמה לוי, שלומן ראובן, שרת נפתלי, זלפה יעקב, רבקה אשר, משה אהרן, יעקב יצחק, אליאס משה אהרן, רחמן יחיה, אסתר מיכאל, שרה זכריה, רבקה יצחק ארגיאן, לאה אליהו שלמה, מרים יעקב, רחל מאיר – כל אלו נשפטו לעשרה ימים מאסר.

ובכן אבקשכם מאוד להשתדל להוציאם תיכף אחרי גמר מאסרם, וגם לדאוג עבור האישה שעומדת ללדת בכל רגע. הוצאתיה יחד עם שני ילדיה הקטנים מבית הסוהר, וכמובן שזה דורש להם טיפול מיוחד.

בכבוד רב

יצחק משה זילבר, צפת³⁶

מוגן בזכויות יוצרים

³⁵ ארכיון בית המאירי, צפת.

³⁶ הרב יצחק משה זילבר מזקני צפת, מכונה "הצדיק הצפתי", הוא אבי אסירי ההעפלה בדרכי הצפון. לאחר הקמת המדינה הוענק לו על פעילותו "אות הקוממיות". הרב זילבר דאג ליצור קשר עם גורמים מתאימים שיסייעו למעפילים, ובינתיים ערב להם מכספו, דאג לכלכלתם ולאכסונם ופעל ללא לאות לשחררם. ראה פוזילוב, **מבוכארה לירושלים**, עמ' 283-284. שם גם מופיעה תמונתו.

עלייה בדרך הים³⁷

לכבוד

מחלקת העלייה,

ירושלים

א"י,

כ"ב שבט תרצ"ז

3 בפברואר 1937

הננו להפנות את תשומת לבכם לתנאים הרעים בהם באו עולי בוכארה לחיפה באנייה היוונית "מריה נומיקו", ביום שני זה. האנייה היא כל כך גרועה, עד שלא נמצאה חברת אחריות שרצתה להבטיח אותה אצלה. שום מדורים סניטריים [תאי שירותים] אינם באנייה זו, ע"ד [על דבר] מקומות מנוחה לעולים באנייה אין לדבר כלל. היחס היה רע מאוד, ובתנאים אלה העולים נמצאו במשך שלושה ימים. לתשומת לבכם, שסידור זה לא יישנה להבא.

בכבוד רב,

לשכת העלייה, חיפה

ועד המושבה מטולה

לכבוד

ועד הקהילה הבוכארית

ירושלים

א"י,

יום ג' ניסן תרצ"ט

2 באפריל 1939

אנו מתכבדים להודיע לכם שב-28 במרס 1939 נתפסו במושבתנו 12 בוכארים על ידי המשטרה המקומית, שהחזירה אותם לגבול הסורי, והם אסורים ל-7 ימים בבית הסוהר בג'דידה מרג' עיון על יד מטולה. אחרי שהתעניינו במצבם נודע לנו שאחרי יומיים הובילו אותם עד גבול מטולה ועזבו אותם שוב לנפשם. במקרה שייכנסו למושבתנו נשתדל להעביר אותם על ידי המשטרה לצפת, ושם יטפל בזה ועד הקהילה. אלו הם שמות האנשים: שרה יחזקאל, דבורה בת אהרן, חנה יעקב, דוד בן יצחק, שרה בת אליהו, ציון בן יעקב, מנשה יעקב, בנימין בן אהרן, יעקב בן יצחק, שושנה בת ציון, בנימין בן ציון, ברוכה בת שמואל.

בכבוד רב,

חותמת ועד המושבה

מצב הפליטים הבוכארים בבומביי (1943) הארגון הציוני בומביי³⁸

30 ביולי 1943

להסכנות היהודית בירושלים

מחלקת העלייה

חיינ [חבר נכבד],

תנועת עלייה במונן המילה כולה קמה בין יהודי בוכארה, הנמצאים פה והמוכנים לצאת בכל רגע עם נשיהם וטפם. באו המה מרוסיה הסובייטית. במשך 5-6 השנים האחרונות באו כאן דרך אפגניסתאן.

מרבם נמצא בבומביי וקרצ'י. בבומביי עובדים המה כשכירי יום, כפועלים פשוטים בבתי החרושת של ששון,³⁹ חיים חיי צער ועוני. בקרצ'י מתפרנסים המה ממסחר ופרנסות שונות. שואפים הם בכל לבם לעלות ולחיות בארץ אבות, בה רואים הם את עתידם, בייחוד הנוער, שהולך וגדל בלי קשר עם קיבוץ יהודי. קשורים הם עם הארץ בחבלי משפחה, עם יהודי בוכארה שעלו זה מזמן רב ובהשנים האחרונות.

סגולים המה, כשנוכחנו אחרי הרבה פגישות וחליפת דברים, לעלייה מטעם מצבם הרוחני – והגשמי. כולם מתפרנסים מיגיעת כפיהם ובאופן כזה חפצים המה להמשיך את חייהם ולגדל את בניהם גם בארץ.

שתי הרשימות הרצופות: 1) יהודי בוכארה מבומביי, 2) ומקרצ'י – יחד 38 משפחות, 157 איש. קבוצה שלישית של יהודי בוכארה, בת 120 משפחות נמצאה – חלק כבר בפשוור, עיר בהודו [פקיסטאן], על גבול אפגניסתאן וחלק יצטרף בזמן הקרוב, ובא מקבול בירת אפגניסתאן; רשימה עם פרטים מקבוצה זו אקבל בקרוב ואשלח לכבודם.

חושבים אנו לפי ידיעותינו ש-500 איש (כל שלוש הקבוצות הנזכרות לעיל) יבואו בחשבון לעלייה ומחכים לעזרתנו, לאפשרות להוציא לפועל את שאיפתם. עזרתנו צריכה, לפי דעתנו, לבוא במהירות.

3. סידור העברת ועליית קיבוץ זה, קיבוץ שלם לא קל הוא, קשור עם הרבה עניינים, עם הרבה מכשולים. יעלה זה בידינו רק על ידי עבודה משותפת ועזרה מצד הסוכנות, המשרד הראשי שלנו, בכל העניינים בכלל ובייחוד בשאלה זו [...]

בברכת שלום וברכה

צבי צינוביץ⁴⁰

³⁸ אצ"מ S6/3794.

³⁹ משפחת ששון – משפחת תעשיינים, סוחרים ומלומדים אשר סייעו לפליטים יהודים שהגיעו לבומביי. בבעלות המשפחה היו מספר בתי חרושת. מוצאם מבבל, שם היה ראש המשפחה, דוד ששון, נשיא הקהילה היהודית (1817-1781). הגיעו להודו במאה התשע עשרה.

⁴⁰ צבי צינוביץ, שליח הסוכנות היהודית להודו ופרס.

עליית הפליטים הבוכארים מפרס – 1944⁴¹

הפעם עומד על סדר היום עניין דחוף: טרנספורט הבוכארים. מאז נובמבר 1943 הובטחה עזרת MERRA [ארגון הסיוע לפליטים של האו"ם, שהפך לימים לאונרר"א, ארגון לסעד ותעסוקה לפליטים] להעברתם לארץ. מאז ינואר 1944 נצטוו הבוכארים להיות מוכנים ליציאה במשך 24 שעות אחרי קבלת הודעה. מכל פינות הארץ נאספו בטהראן ומחכים ליציאה. ומשום מה – אין העניין זו.

כ-350 נפש הם: כ-80 משפחות, ויתרם בודדים ובודדות מבוגרים. רובם ככולם באו מבוכארה לטהראן לפני 6-12 שנה. הם ברחו מפני המהפכה. רבים מהם ברחו לאפגניסטאן ומשם להודו.

רוסיה גובלת עם פרס ממערב לים הכספי וגם ממזרח לו. בין הים הכספי והים האוראלי משתרע אזור גדול של מדבר חולות, ודרך מדבריות אלה נהגו יהודי בוכארה לברוח מרוסיה בשנות הרעב שבה, בשנים הראשונות אחרי המהפכה.

גאים היו יהודים אלה מעודם על יהדותם. מי שהשמיע באוזניהם דבר נגד יהודים או נגד דתנו – סכין נתקעה בגבו. על כן כיבדו אותם הגרוזים ויתר השבטים המונגוליים. אך משבאה המהפכה ואתה ירידת הדת, הרגישו פתאום כי ביתם צר להם, והתחילו נודדים דרומה. משפחות רבות הגיעו לפרס, למשהד, שם ציפו לעלות לארץ ישראל, שעליה חלמו כל ימיהם, ולא קם להם מושיע. לכן התאקלמו במקום ובנו בתי משפחה. נפשם יוצאת לעלייה – והיא מתעכבת משום מה.

היו ביניהם שחשדו כי אין לבנו שלם עמם, כי אמנם רצינו לטפל בפליטים שמפולין, אך אין לנו עניין בעלייתם הם. למה יחשדו בנו? לא יכולנו למצוא תשובה לכך מחוץ להסבר כי בצר לו לאדם יחשוב שהשני גורם לכך, ואף כוונה.

אין אנו רעים מיהודים אחרים – היו טוענים – אנו נאמנים לציון. אנו חולמים על ציון. תמיד חשבנו על ציון.

וזאת היא אמת. עד היום לא נתאזרחו, אף כי אחרי חמש שנים של ישיבה במקום רשאי כל תושב לבקש אזרחות. רק שתי משפחות התאזרחו, אך בשמען כי הבוכארים עומדים לעלות ארצה באו אף הן על אף דרכיותיהם [דרכוניהם] הפרסיות, וביקשו לצרפן. אמנם יש כמה בוכארים שהסתדרו יפה והם נשארים בפרס, אך קיבוץ זה של 350 נפש – נהגים, חייטים, סנדלרים, ספרים ושאר בעלי מלאכה – עוזב את הכול ומוכן לעלות.

⁴¹ משה ישי, **ציר בלא תואר**, תל-אביב תש"י, עמ' 325-327. משה ישי שימש שליח הסוכנות היהודית בפרס בשנים 1942-1943, וסייע בהעלאתם של פליטי מלחמת העולם השנייה מפולין שנמצאו בפרס, יהודי פרס ו"ילדי טהראן" [כינוי לילדים שברחו מפולין בתקופת השואה והגיעו, לאחר נדודים של כמה שנים, למחנה מעבר בטהראן. משם עלו לארץ כקבוצה בשנת 1943].

לחיות בארצנו, לגדל בנים חופשים במולדת, זאת היא משאת נפשנו. פעם השתתפנו, מי טוב ואני, באספה שכינסו. כמה אישה צעירה, אשת אמנון החייט, והסבירה בקול רם למה הם שואפים לארץ: רק למען ילדיהם, כדי שיהיה להם, לילדים, טוב יותר מאשר להם עצמם. היא דיברה בקול רם וכולם האזינו לדבריה. הנשים נאספו בעזרת הנשים וכולן פרצו בבכי – כן, כולן רוצות בטובת ילדיהן. למענם מוכנות הן לסבול בארץ כל סבל.

שני החודשים האחרונים עסקתי בעיקר בעניין עלייתם. דרכייתי הייתה מוכנה ובה הוויזות מראשית אפריל, אבל למען הרגיעם הבטחתים לחכות עד סוף מאי. אם אצליח לסדרם בעלייה – אשאר עד שאגמור, ואם עד אז לא ייקבע תאריך יציאתם, אסע והעניין יישאר בידי מי שיבוא אחרי. הסכימו.

מחצית הוצאות הדרך לעלייתם הבטיח הג'וינט, ולמחצית השנייה עלינו לדאוג. התחלנו לעסוק באיסוף כספים.

עניין איסוף הכספים היה מן הפעולות הקשות ביותר, אסור היה להפוך את נסיעת הבוכארים לעניין של כיתות, כלומר: שרק אחת משלוש הקבוצות היריבות בבחירות למגילס עוסקת בו. הייתי חייב להסביר, חזר והסבר, כי שליוח 350 נפש לארץ ישראל היא בשביל אנשי טהראן אחד המפעלים המוכבדים ביותר, וכל אחד חייב לקחת חלק בו.

אספתי את קבוצת הידידים הקבועים ואלה הבטיחו את עזרתם. בייחוד התערב בדבר מר שמיל זדה – הוא עצמו יהודי גרוזי, ומוצאו אף הוא מרוסיה המהפכנית. אף הוא בא לפרס בחוסר כול והגיע כאן לעושר רב. הוא היה שומר על מנהגי הדת והיה נוהג כבוד ברב לוי ושומר אמונים למ' אריה.

כאשר העירותי שמ' אריה יחד עם הרב אינס עוזרים ולא כלום – בא שמיל זדה והתחייב לפני להמציא לי 20,000 טומאן [כ-1,600 לירות ארץ ישראליות] ובתוך הסכום הזה – גם תרומתו של מ' אריה.

כדי לעודד את חברי הוועד לפעולת איסוף כספים זה התחלתי בעצמי בעבודה זו. ידעתי כי בקרב הציבור היהודי רוחשים אהדה לסוכנות ולשליוחה משום טיפולם בהעברת הבוכארים לארץ ישראל, והיו גם מוכנים להשתתף בתרומות ניכרות להוצאות הדרך. תוך זמן קצר הצלחתי לאסוף אצל אנשים מעטים, בעיקר בקרב יהודי בגדאד, כ-1,000 לא"י במזומנים וכסכום הזה בהתחייבויות. כמה מהסוחרים היהודים בעיר תרמו סכומים כדי 70 לא"י ומעלה, ומי טוב שלנו הבטיח תרומה בסך 210 לא"י.

כאשר נוכחנו שעניין עלייתם של הבוכארים מתעכב והולך, והאמצעים להחזקתם פוחתים והולכים, הצליח מי טוב למצוא בניין ולסדר בו את העניים שבהם. גם הסכום חדש הועמד לרשות הנצרכים ביותר, וכך המשכנו לחכות. יצאתי מטהראן בסוף מאי והבוכארים עוד נשארו שם. קבוצה קטנה, כ-30 איש, יצאה בראשית יוני יציאה סמלית

להודו, ואילו כל הטרנספורט ישב בטהראן וחיכה לעלייתו ארצה עד נובמבר 1944. בסוף דצמבר הגיעו ארצה בשלום ומצאו סוף סוף מקלט במחוז חפצם.

השאלה הבוכארית בטהראן⁴²

21 ביוני 1944

הסוכנות היהודית לארץ ישראל
המשרד הארצישראלי
טהראן

לכ' הסוכנות היהודית ירושלים. מחלקת העלייה.

ח"י [חבר יקר],

לו ידעתם את פרשת הלבטים בקשר עם עליית הבוכארים לארץ ישראל, לו ידעתם עד כמה זה השפיע על הציבור היהודי כאן ועל הורדת שמה של הסוכנות למרות כל המאמצים אשר נעשו על ידי ד"ר ישי, ולו הייתם כאן בטהראן וראיתם את ההתלהבות העצומה אשר הקיפה את כולם למראה האוטובוס העמוס מוכן לצאת לדרך עם שלושים הראשונים – כולם בחורים צעירים, אמיצים, בעלי מקצוע, רבים נהגים, מכונאים, חייטים ואחרים – הייתם יכולים להבין מה אומרה ללבו של כל אחר הנסיעה הזאת ועד מה עלה שמה של הסוכנות היהודית. והרי אנו יודעים מניסיונו בארץ שקשה רק לעשות את הצעד הראשון. זכורים לנו מעשי התיישבות חומה ומגדל. צריך להקים את המגדל הראשון, ואז השטח אשר נראה רחוק ובלתי מושג פתאום נעשה קרוב וידוע. דרך זהדאן-קרצ'י היא היחידה אשר נראה לעין בשביל להביא יהודים לארץ ישראל. ותקוותי חזקה שיעלה בידינו לפתוח את הדרך הזאת לעלייה רחבה מפרס. ולא רק בשביל יהודי בוכארה. הייתי אתמול אצל הקונסול הבריטי. דברתי עם ויץ-קונסול [סגן הקונסול] ועד כמה שאנגלי מסוגל להראות את שמחתו לאחרים, הרי שמחתו הייתה רבה ואמיתית על הנסיעה הזאת. והוא אומר לי: אני מקווה שבמשך חמישה שבועות תוציאו את כולם. והוא יודע כמו מררה [MERRA] יודעת, שהוצאות ההחזקה בקרצ'י על חשבון הסוכנות. למחרת הנסיעה בא אלי בעל הגר' והציע לי לחתום אתו חוזה שכל שבועיים ייצא אוטו אחר לזהדאן. הנסיעה מטהראן לזהדאן עלתה עשר לא"י לאיש. ההוצאות כוסו על ידי הנוסעים עצמם. מזהדאן לקרצ'י כחמש לא"י לאיש. ההוצאות כוסו מן הכספים אשר נאספו על ידי יהודי המקום, ולפי כל מה שהיה מדובר עד עכשיו לא היה צל של ספק שבקרצ'י ההוצאות מתכסות על ידי הסוכנות, עד עלייתם לארץ, כמו שעשיתם לגבי התימנים היושבים בעדן ובמקומות אחרים. כל הפעולה הקדחתנית

של הכנות לנסיעה נעשתה במגע אמיץ עם פסמן, וגם דעתו שזה דבר גדול, שהצלחנו להזיז אותם מן המקום. היום קיבלתי מברק מבומביי, בו דורשים לא לשלוח איש, כי טרם הודעתם אם הסכמתכם על החזקת האנשים בקרצ'י. הדבר כבר נעשה ואת הגלגל אין להחזיר. אבל אומר לכם במלוא הרצינות ואחריות: אם אתם תתכחשו להבטחתכם אשר ניתנה בעניין זה, מוטב שגולדברג לא יבוא הנה. לא יהיה לו מה לעשות כאן. הסוכנות תופיע כרמאית, שקרנית, בושה תכסה את פני האנשים אשר עובדים ועבדו כאן, אשר דיבורם והבטחתם היה שקר. ובטוחני עמוק שלמחרת צריך לסגור את משרדי הסוכנות לנצח, אם לפני זה לא יהרסו אותם. תשאלו את ד"ר ישי אם הערכתי אינה צודקת. אך אין להסתפק רק בשליחת השלושים הראשונים. צריך לחסל את הפרשה האומללה הזאת, אשר נקראת השאלה הבוכארית בטהראן. מבחינת החומר האנושי הם עולים פי כמה על העלייה הפולנית מטהראן, אשר מאמצים בלתי אנושיים וכספים בלי סוף הושקעו כדי להביאם לארץ. זה הוא אלמנט עובד, בלי דרישות רבות, יודע להסתפק במועט, לוחט בלהט קדוש לעלייה לארץ. לעולם לא עזב את הרעיון הזה, למרות כל הסבל אשר סבלו. והנה כשהגיע רגע שאפשר לפתור את השאלה הזאת, מודיעים מירושלים לא לשלוח איש, אם אין ביטחון בנסיעה לארץ במהירות. השאלתם את התימנים, אם צריכים הם לנסוע לעדן? שאלו אתכם האנשים אשר הלכו דרך היערות לליסבון או הגיעו לאיסטנבול? כמובן, הם פליטי החרב הנאצי. אבל אל תזלזלו באנשים הבוכארים אשר אוהבים אהבה עמוקה את הארץ וכל שאיפתם היא להגיע למולדת. כי אם בטהראן אי אפשר לפתור את השאלה הזאת, וידוע שיש תנועת אניות בין קרצ'י וסואץ, ובקבוצות קטנות יש אפשרות להעביר את אנשים ארצה. דעתי, שהצעד הזה היה בלתי מחושב ויש מייד להודיע לבומביי שהסוכנות נושאת בהוצאות ההחזקה בקרצ'י. כי האנשים כבר יצאו, ואם לא יסודר הדבר אני משקיף על עניין הזה באופן פסימי מאוד. ולאחר הארכת הסרפיטיקטים יש להמשיך בשליחת שאר השיירות. פסמן נכח בזמן הפרידה ויכול לספר לכם מה היה מצב הרוח השורר שמה. אני מלא תקווה שהדרך הזאת תביא יהודים רבים לארץ. יש יהודים פרסים אשר נוסעים על אחריותם וכספם להודו, ומשמה לארץ. ד"ר ישי השקיע מאמצים כבירים לפתרון השאלה הזאת ואני מאושר שעלה בידי במידה ידועה להזיז את הדבר קדימה. אני חוזר על דברי: הקונסול הבריטי, מררה, יודעים שהסוכנות אחראית בעד החזקתם בקרצ'י. ואם רוצים אתם שהסוכנות תהיה מוסד אשר מכבדים אותו ורוחשים לו כבוד, אי אפשר להתכחש להבטחות אשר ניתנו. ולכן אבקשכם להודיע מייד לבומביי, שאתם נושאים בהוצאות ההחזקה בקרצ'י. להתראות בקרוב. באמצע יולי חושב להיות בארץ, ועד אז שלום רב.

ישראל אילנאה⁴³

⁴³ ישראל אילנאה, שליח הסוכנות לפרס, היה חבר בקיבוץ אפיקים.

למצבם של אחרוני הפליטים מבוכארה באסיה⁴⁴

תל-אביב, כ"ט באייר תשי"ו

30 במאי 1946

לכבוד

המחלקה ליוצאי ארצות מזרח ותימן
שעל יד הוועד הפועל של ההסתדרות

כאן

חי"נ,

הרבה פעמים עוררנו בפניכם את בעיית יהודי בוכארה, הגולים והפזורים בפרס, הודו ואפגניסטאן, והמחכים לרישיונות עליה לארץ ישראל. בזמן האחרון עם המאבקים השונים של המעצמות האדירות על מעמדן והשפעתן בארצות ההן – מצב היהודים נשתנה לרעה, כתוצאה של הסתות מצד ראשי השלטונות המקומיים על ההמון החשוך. ומצב יהודי בוכארה הנמצאים בארצות ההן רע שבעתיים. כי עוד מעט יימצאו בין הפטיש והסדן בתוך המצב הפוליטי הכללי. ועוד, היהודי הבוכארי נחשב כזר ו"בולשביק" ביחס לזכויות האזרחיות מצד השלטונות, ו"עובר אורח" בעיני עצמו – כי כל רעיונו ומחשבתו לעלות ארצה.

כידוע, ההמונים ההם מתגוללים שנים רבות במדינות ותחת שלטונות עריצים. מן הדין כי מוסדות ההסתדרות ישפיעו על מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית לארץ ישראל – שיביאו בחשבון את עלייתם של אלה יחד עם שאר התפוצות.

נא להביא את בקשתנו זאת בפני כל המוסדות והארגונים אשר ענייני העלייה מסורים לסמכותם.

בכל הכבוד

בשם הוועדה המרכזית לענייני הפועלים

הבוכארים חברי ההסתדרות

יעקב פנחסי

מוגן בזכויות יוצרים

מתזכירו של יצחק בן-צבי להנהלת הסוכנות

ד' בשבט תש"ח

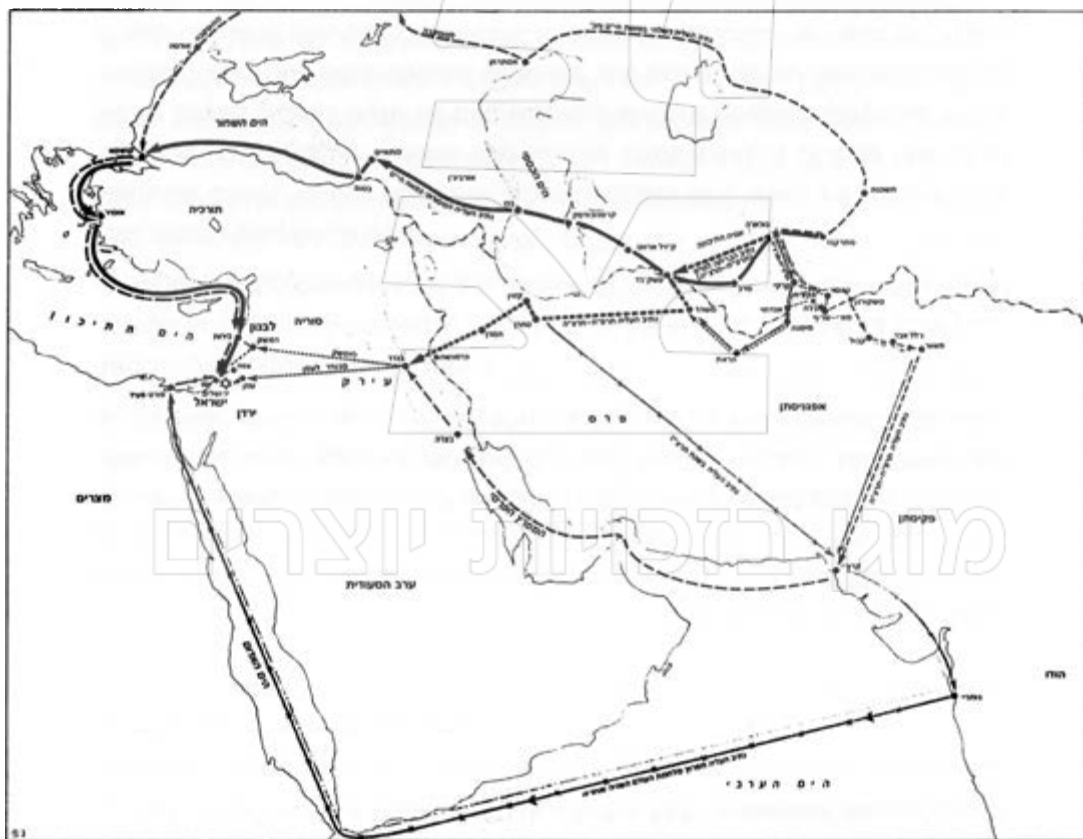
15 בינואר 1948

בסך הכול נמצאים כיום כ-70 משפחות מבוכארה הרוסית בהינדוסטאן. רובם פליטי פקיסטאן ואפגניסטאן. רוב הפליטים הללו הם בעלי אמצעים. לכולם ויזות זמניות, והם מוכרחים לעזוב במשך זמן קצר את הודו. הם רוצים לעלות לארץ ישראל. אם יהיו מוכרחים להישאר עוד חצי שנה נצטרך להביא אותם על חשבוננו.

כיום הם יכולים לבוא על חשבונם. בעיקר רישיונות עלייה[!]. זאת היא השאלה הדחופה ביותר בשביל יהודי בוכארה אשר בהודו.

מלבד אלה הנמצאים בהודו ישנם עוד כ-200 משפחת מיוצאי בוכארה הרוסית המתגוררים באפגניסטאן. מהם 60 משפחה **בקבול בטאש-קורגאן**, ובסך הכול 200 משפחה בוכארית יהודית באפגניסטאן.

י"ב בן-צבי

נתיבי העלייה והבריחה מאסיה התיכונה לארץ ישראל במאה הי"ט ובמאה הכ' (מתוך: ג' פוזיילוב, **מבוכארה לירושלים**, ירושלים תשנ"ו, עטיפה פנימית)

התקופה הרביעית (שנות השבעים)

היהודים הבוכארים בבית המועצות בסביבה מוסלמית⁴⁵

רובם של היהודים הבוכארים חי ברפובליקה האוזבקית, ומיעוטם ברפובליקות הטאגיקית, הקירגיזית, התורכמנית ובכל רחבי ברית המועצות. מספרם נאמד בראשית שנות השבעים ב-40-45 אלף נפש.

המאפיינים העיקריים של העדה המבדילים אותה מיהודי ברית המועצות האשכנזים מקורם בעברם, בתנאי סביבתם ותרבותם של העמים שבתוכם הם חיים.

ואלה המאפיינים הרלוונטיים לתהליך הקליטה בארץ:

1. דבקות שטחית במסורת הדתית, בעיקר במצוות המעשיות הקשורות במחזור חיי האדם: לידה, ברית מילה, נישואים ופטירה. שטחיותה של "הדתיות" הזאת מקורה בניתוק, הכפוי על ידי המשטר, מידע משמעותי בתורה ובכתבי הקודש האחרים, ובהעדרו המוחלט של חינוך יהודי כלשהו.

2. חסינות יחסית מפני התבוללות תרבותית, הן הודות לסגירותה בפני זרים של החברה הסובבת, שגם היא חברה מזרחית-מסורתית, והן הודות לעובדה שהחברה הסובבת נתונה בעצמה בתהליך התגוננות מפני שתלטנות התרבות הרוסית הדומיננטית בברית המועצות. ברם, החברה היהודית והלא-יהודית כאחד באזורים הנדונים היא חברה מסורתית במעבר, הנתונה בתהליך מודרניזציה, שקצבו שונה מאזור לאזור והוא מואץ ככל ששכבת הגיל צעירה יותר.

3. העיסוקים העיקריים הם בתחום המסחר (הממלכת-וה"חופשי") במוצרי צריכה ובמלאכות יד יהודיות מסורתיות. ככל שגילם של הנמנים עם כוח העבודה יורד, גדלה הנטייה למקצועות אקדמיים וטכניים.

4. במשפחה (ובעדה) עדיין רווחים במידה ניכרת, אף כי פוחתת והולכת, הדפוסיים המסורתיים באשר לסטטוס של הזקנים, האב, האישה והילדים, וכן באשר לגיל הנישואים, מנהגי ההשתדכות, היחסים בין בני הזוג הצעיר והוריהם וכו'.

מוגן בזכויות יוצרים

⁴⁵ יוסף ליטבק, **היהודים הבוכארים בבית המועצות בסביבה מוסלמית**, המשרד לקליטת העלייה – אגף תכנון ומחקר, ירושלים 1974. דבריו של ליטבק שם מתייחסים הן ביחס ליהודי בוכארה והן ביחס ליהודים ההרריים. בתוך: **מחקרים בקליטת עלייה, 1970-1977**, ירושלים תשל"ח, עמ' 50.

ראשית העלייה מאסיה התיכונה בשנות השבעים⁴⁶

[...] היהודים הבוכארים החלו לבוא. בינתיים הגיעו כ-150 משפחות והם כ-800 נפש, ואבנר פנחסוב אומר כי "רבים, רבים מאוד רוצים לעלות". לפי הערכתו של יוסף ליטבק מן הצוות המיוחד שהוקם במשרד הקליטה לקראת בואם של היהודים הבוכארים, יש היום כ-55,000⁴⁷ יהודים בוכארים – להבדיל מיהודים אשכנזים הגרים ברפובליקות של אסיה התיכונה (לפי נתוני מפקד 1970, ישנם 103,000 יהודים באוזבקיסטאן ופחות ממחציתם הם בוכארים – ועוד כ-27,000 יהודים ביתר הרפובליקות). הגדולות בקהילות היהודים הבוכארים הן טשקנט (25,000), סמרקנד (8,000), בוכארה (6,000), דושנבה (6,000). עוד 4,500 יהודים בוכארים מפוזרים בכפרים. אלה שכבר הגיעו לארץ באו מאוזבקיסטאן, מקירגיזיה ומטג'יקיסטאן.

כאלה הם בני משפחות אבנר פנחסוב שעלו לפני חמישים יום מדושנבה, בירת טג'יקיסטאן. הגב' פולט פנחסוב בת 36, אם לשלוש בנות ובן, היא זו שהשיגה את היתר היציאה מברית המועצות. "לפני שבע שנים", היא מספרת, "עלתה אמי לארץ. היא שלחה אלינו הזמנה להצטרף אליה (במסגרת איחוד משפחות) והיא הגיעה ב-23 בינואר 1972. הגשנו בקשה לאוּביר', זה שם המחלקה במשרד הפנים הממונה על היתרי עלייה, בדושנבה, ואחרי שבועיים קיבלנו תשובה שלילית. התשובה לא ניתנה בנימוס. נסעתי למוסקבה להתלונן במשרד הפנים – ולערער. ביום קבלת קהל ב'אוביר' ראיתי הרבה יהודים בתור, אך הייתי הבוכארית היחידה שם. קיבל אותי מיור [רב סרן] שאיני זוכרת את שמו, אך אני זוכרת כי היה מנומס ואדיב. המיור הבטיח כי תוך חודש נקבל בדושנבה תשובה על בקשתנו. ובאמת, כעבור חודש נקראנו למשרד בדושנבה, ושם הודיעו לנו כי נקבל היתר יציאה. הפעם היו הפקידים בדושנבה מנומסים".

בעלה של פולט, אבנר פנחסוב, הוא כבר "בוכארי חדש". לראשו מגבעת אירופית והוא מן הראשונים הלומדים עברית באולפן העירוני בבית העם בירושלים. הסיפור של אבנר פנחסוב אופייני ליהודים בוכארי. בעצם למד אבנר פנחסוב כלכלה והוא אומר כי אילו רצה היה מתקבל לעבודה במשרד המסחר בדושנבה, שכל המסחר והחנויות הם תחת מרותו [אך הוא העדיף לעבוד כקצב באטליז]. אמנם שכרו של קצב הוא 70 רובל, 30 רובל פחות מפקיד-כלכלן ממשלתי, אבל במסחר מוצרי הצריכה אפשר לעשות כסף מן הצד, הרבה יותר מ-30 רובל אלה.

⁴⁶ קטעים מכתבה שהתפרסמה במוסף השבת "ימים ולילות" של העיתון מעריב, משנת 1972. לא ידועים פרטים נוספים.

⁴⁷ אולם בקובץ מחקרים בקליטת עלייה, 1970-1977, ירושלים תשל"ח, עמ' 50, מציין יוסף ליטבק שמספר יהודי בוכארה ברפובליקות באסיה התיכונה ובכל רחבי ברית המועצות בראשית שנות השבעים נאמד ב-40-45 אלף נפש. ראה עמוד קודם.

וכך היה אבנר פנחסוב קצב עם דיפלומה. ואילו ביקש לעלות בימים אלה ודאי היו מחשבים את כופר הדיפלומה⁴⁸ שלו לפי מקצועו ככלכלן ולא כקצב. "כל החיים היינו שרויים בפחד מצד הגויים. הם נהגו לשאול אותנו איך זה שאנו עובדים בעבודות קלות ומשתכרים היטב, בתינו מרווחים ובגדינו יפים". האמת היא כי תחבולות שונות אפשרו ליהודים הבוכארים לחיות ברמה שהיא למעלה מן הממוצע במקצועות אלה. גם מישה אברמוב שהיה נהג לקונפקציה [בית מסחר לדברי הלבשה] השתכר יותר מן הנהג הגוי. אלא שמישה הוא בעל גוף והגויים לא העזו לשאול אותו שאלות או לקרוא לעברו קריאות. בישראל כבר פנה מישה הנהג לבית חרושת והוא אומר כי יעשה כל עבודת כפיים שתוצע לו בלבד שיוכל לפרנס את משפחתו.

[...] היהודים הבוכארים היו מאז ומתמיד אלמנט עירוני ועסקו במסחר זעיר, ברוכלות ובמלאכות יהודיות כמו צביעת אריגים, חייטות, סנדלרות, ספרות, צילום.

[...] העובדה כי היהודים הבוכארים התפרנסו שם משיווק וממכירה של מוצרי צריכה (ובתנאי המיוחדים של המשק הסובייטי רק באמצעות זרימת מוצרי צריכה מן המפעלים הממלכתיים לידיים פרטיות ניתן לעשות "רווח") פותחת פתח להבדלים בין המושגים על הסטטוס המקצועי המקובלים בישראל לבין אלה המקובלים באסיה התיכונה [...]

בכל זאת כעשרה אחוזים מן היהודים הבוכארים הם אקדמאים ששילבו את השכלתם הגבוהה עם מקצועות "מכניסים" כמו טקסטיל, עור וכיו"ב. כמה מן היהודים הבוכארים שהתרכזו בנתניה הם רופאים וכלכלנים. לכן מבקש הד"ר אפרים אחירם, מנהל האגף לתכנון ולמחקר במשרד הקליטה, להזכיר כי "חשוב לראות ביהודים האקדמאים הבוכארים, אקדמאים כמו היהודים הרוסים שבאים ממוסקבה, מלנינגרד ומריגה".

כנראה שמע אפרים אחירם על כלכלן מטשקט שעבד שם ברשת מסחרית לשיווק מצרכי מזון וכאשר נשלח לשק"ם, הופנה לעבוד בסבלות. מהנדס כלכלן אחר מטשקט ניהל שם רשת חנויות ובישראל נאלץ לעבוד בבניין.

דברים אלה מגיעים לטשקנט ולבוכארה ולדושנבה במכתבים של יהודים בוכארים שכבר הגיעו לישראל [...] היהודים הבוכארים הם מתוני מזג ואת מרירותם הם כולאים בלבם. כפי שאמר אחד היהודים הבוכארים: " [...] אנחנו יהודי בוכארה אנשים שקטים מאוד. איננו צועקים ואיננו מקימים שערוריות, אבל אנחנו רגישים מאוד לכבודנו. אנחנו בולעים עלבונות בשתיקה, אבל איננו מסוגלים להשלים ולסלוח. סבלנו תמיד עלבונות מצד הגויים ושמרנו בלבנו את התקווה כי יבוא יום וניגאל מהם ונוכה לקוממיות בארצנו [...] אחינו וקרובנו מצפים שם למכתבינו ולצערנו המכתבים שלנו מלאי מרירות ואכזבה. אנחנו כותבים בכאב לב ובדמעות, אבל איננו יכולים לכתוב אלא את מה שאנו מרגישים [...]".

⁴⁸ יהודי שביקש לצאת באותה עת מברית המועצות, חויב לשלם כופר תמורת הכשרתו ולימודיו. כופר זה נקרא "כופר ההשכלה".

נתונים על יהודי בוכארה באסיה התיכונה ובארץ ישראל עד שנת 1970

השנה	מספרם בארץ ישראל	מספרם באסיה התיכונה
1890	⁴⁹ 500	
1900	⁵⁰ 530	⁵⁴ 16,000
1914	⁵¹ 1,500	
1926	1,500	⁵⁵ 19,000
1934		⁵⁶ 24,000
1939	4,500	21,000
1948	⁵² 6,000	
1959		⁵⁷ 28,000
1970	⁵³ 10,000	⁵⁸ 55,000-45,000

⁴⁹ נ"ד פריימאן, ספר הזיכרון הירושלמי, ירושלים תרע"ג, עמ' 12.

⁵⁰ שם, שם.

⁵¹ פוזיילוב, מבוכארה לירושלים, עמ' 152.

⁵² שם, עמ' 304.

⁵³ א' שילוח, א' כהן וי' בן עמי (עורכים), הקהילות היהודיות מאסיה התיכונה, הדרומית והמזרחית בישראל – ריכוז נתונים, ירושלים תשל"ז, עמ' 31.

⁵⁴ שם, עמ' 31.

⁵⁵ פינקוס, תחייה ותקומה לאומית, עמ' 85.

⁵⁶ מ' אלטשולר, הקיבוץ היהודי בברית המועצות בימינו, ירושלים תש"ס, עמ' 259.

⁵⁷ שם, שם.

⁵⁸ שילוח, הקהילות, עמ' 31.

התקופה החמישית (שנות התשעים)

עליית יהודי בוכארה לארץ, תשל"א-תשנ"ו (1971-1996)

מספר עולים		שנת עלייה
נתוני אלכסנדר ⁵⁹	נתוני 1996 ⁶⁰	
450	-	1971
2,100	732	1972
3,750	2,668	1973
2,460	1,648	1974
410	217	1975
323	204	1976
764	577	1977
1,630	1,021	1978
3,237	2,406	1979
497	223	1980
745	29	1981
31	31	1982
7	7	1983
11	11	1984
4	4	1985
8	8	1986
71	71	1987
122	122	1988
1,627	1,627	1989
19,753	19,753	1990
14,418	14,418	1991
6,898	6,898	1992
8,452	8,452	1993
6,273	6,273	1994
6,656	6,656	1995
1,868	1,868	1996 - מאי
81,865	75,924	סך הכול

⁵⁹ צבי אלכסנדר, נתונים סטטיסטיים של היציאה, בתוך: דוד פריטל (עורך), **האינטליגנציה היהודית בברית המועצות**, מס' 4 (סיוון תש"ס, יוני 1980), עמ' 76. שם מצוין שהנתונים הם ממשרד הקליטה. ראה גם: אלעזר לשם, יהודית רוזנבאום (עורכים), **מחקרים בקליטת עלייה, 1977-1970**, ירושלים תשל"ח, עמ' 4. הללו מציינים שבין השנים 1977-1971 הגיעו ארצה 11,500 יהודים בוכארים ממרכז אסיה. אולם בשנת 1970 הם מציינים 1,180 עולים ובשנת 1977 – 670 עולים.

⁶⁰ נתונים אלה נלקחו מ"דו"ח על מספר העולים מבוכארה משנת 1972", המשרד לקליטת העלייה, האגף למערכות מידע. הדו"ח נכון לחודש מאי 1996. ייתכן שבחלק מהשנים נכללו בין העולים ממרכז אסיה לא רק יהודים בוכארים אלא אשכנזים, אולם בסך הכול ההבדלים אינם גדולים – כ-6,000 נפש.

הקהילה היהודית בסמרקנד, קיץ תש"ן (1990) – תמונת מצב ערב העלייה⁶¹

השכונה היהודית של סמרקנד, ה"מחלה", שבה אנו משוטטים בחברתו של רפאל נקטלוב, מוסיקאי, חוקר פולקלור ועסקן לעת מצוא, דומה בכול לעיירה מזרח תיכונית. בתים נמוכים, מעט מאוד עצים וירק, מעברים צרים ושבילים בינות לבתים. רק בקושי מפלסת לה מכונית קטנה את הדרך בתוך הסמטאות הצפופות.

אבל בין בתיה של סמרקנד היהודית שורה שמחת חיים והמולה גדולה. פותחים שער עץ אחד ואישה מפזזת ומחוללת בחצר בכעין ריקוד בטן. חברתה חוזרת בדיוק עם העוף מהשוחט והעוף מפרס בידיה. תבורת ילדים, חצי גופם ערום, עושה דרכה בשקט ובסדר לגן, ראשי רובם קירחים, רק תחתונים לגופם. אישה אחרת מנופפת לנו בידה לשלום: "אתם מאמריקה?". עוד אישה מגיחה מאחת התצרות: עגלת ילדים לפניו ובתוכה שני רמקולים שהיא מציעה למכירה. מחסלים רכוש. על המדרכה, בין הסמטאות, מוצגים למכירה עוד ועוד חפצי בית משומשים. אורזים. זזים מכאן.

מאחד הבתים הפונים אל הרחוב קוראת לנו אישה אחת שניגש. יש לה בקשה אלנו. הנה, לה יש כבר אשרת יציאה לישראל, אבל לאבא שלה עוד אין. הוא זקוק עכשיו למכתב הזמנה מישראל. האם נואיל לטפל בעניינו? הנה דף נייר, זו כתובתו.

לא הרחק מהרגיסטן [מערכת ארמונות שהוקמה במאה החמש עשרה, נחשבת לסמל של סמרקנד] ניצב המסגד הגדול של סמרקנד. עכשיו שומעים את קול האימאם. בימי שישי בצהרים מתמלאת הרחבה שלפני המסגד אלפי מתפללים. האיסלאם המתעורר שוטף גם את סמרקנד.

הפונדמנטליזם האיסלאמי במחוזות אלה קיבל תנופה מיוחדת ב-1979, עם התפשט החיזמיניזם באסיה התיכונה. הזעם של העולם המוסלמי מכוון קודם כול נגד עמיה האירופיים של ברית המועצות. כחמישים מיליון מוסלמים – הקזאחים, האוזבקים, הקירגיזים, הטאגיקים, האזרים ועוד עשרות עדות ושבטים – מסוכסכים בינם לבין עצמם, אך עושים יד אחת להיפטר מן הרוסים.

כבר היום, אנו לומדים לדעת, הם מכשירים בסתר קבוצות מחתרת של צעירים מוסלמים במטרה לסלק את הרוסים בכוח מאסיה התיכונה.

כלפי חוץ הכול שקט בינתיים. דבריו של האימאם במסגד, דברי נועם כולם: אמרי מוסר, פסוקי קוראן, חשיבותן של המצוות.

⁶¹ חיים יבין וגדעון לוי, גחלת לוחשת, יומן מסע אל יחדות ברית המועצות, קיץ 1990, תל-אביב תשנ"ב (1992), עמ' 219-228.

אבל בשכונה היהודית של העיר חוזרים באוזנינו בדיוק על מה ששמענו בטשקנט: זו אינה אלא הגחלת הלוחשת בערמת הדשן של הפונדמנטליזם האיסלאמי. מספיק גפרור אחד כדי להצית את האש.

ואיכשהו, יאמרו לך, תמיד הקרבן הוא היהודי.

מרוסיה רובינוב, למשל, פוחדת לדבר. "אני עדיין גרה פה".

באישון לילה, בשתיים וחצי, באו ורצחו את הבן שלה.

בוריס רובינוב, צייר מחונן, נרצח בשנתו יחד עם סבתו. מרוסיה משוכנעת שבנה נרצח על רקע לאומני.

אנחנו עומדים בחצר הגדולה של הבית. קשה לשכנע אותה, את האם, לדבר על האסון. רפאל נקטלוב וחברים מוציאים את יצירותיו של הצייר שנרצח ומשעינים אותן אל קיר הבית. מרוסיה הייתה רוצה רק דבר אחד: שיציגו את ציורי בנה במוזיאונים של ישראל.

שערה אדום, צבוע, מטפחת לראשה והיא מסדרת שוב ושוב את התצוגה המאולתרת של ציורי בנה המנוח. מתבוננת בתמונות ומוחה דמעה, מתבוננת ומתייפחת.

בסמרקנד עדיין סומרות השערות מפחד כאשר מעלים את זכר אירועי הלילה ההוא. האם השכולה מהססת מאוד לדבר.

מה קרה?

"אני לא יכולה. אני עדיין גרה פה. אתם מבינים. אני גרה פה. אילו הייתי נוסעת, והייתי שם, הייתי מספרת הכול. אבל אני מתגוררת כאן, מה אני יכולה..."

מה יכול לקרות לך?

"אנחנו בעצמנו כבר לא יודעים מה יקרה".

זה חשוב מאוד אם תספרי מה קרה לבנך.

"זה כבר לא ישנה דבר. כבר חלפו ארבע שנים, זה לא ישנה דבר..."

"בוא בוא, נשכח את כל זה, צריך לחיות ולהיות עליו, תשכח את העצב שלך", שר רפאל-רפיק נקטלוב. החלון הגדול בחדר עבודתו נשקף אל החצר. אישה כבדת בשר, מטפחת לבנה לראשה, יושבת על ספסל ומאזינה לשיר הבוכארי שרפאל שר עם ידידתו זפירה קלנטרובה. הוא יושב ליד הפסנתר, נוקש במרץ על הקלידים, והיא, לא פחות עליזה, מתופפת על מכסה של סיר, ושניהם שרים יחד ונהנים מן החיים. הוא, רפאל, איש עם סיפור לכל עת, למשל הסיפור על השיר "ירושלים":

לפני הפרסטרויקה באו אליו נציגי הבתים בשכונתו ונציגי כמה ארגונים ואמרו לו להפסיק לשיר על ירושלים בפרחסיה. נקטלוב אהב במיוחד לשיר את השיר על ירושלים, הרבה מאוד לשיר אותו. שאל אותם: מדוע? הרי יש שירים על פריס ושירים

על מוסקבה, על לונדון, ועל פקין [בייגין], ומה רע בשיר על ירושלים, עיר ככל הערים?
רק ברכה יש בשיר. לא, אמרו לו, אתה עוסק בתעמולה ציונית. והוא בכלל לא חשב על
זה. רק רצה לשיר.

וכך שר בחתונות, כשהקהל מצטרף אליו בקול גדול. ואנשים לא האמינו שרפאל מעז
לשיר שיר כזה. שמו יצא לתהילה והוא נודע בכינוי: רפיק ששר על ירושלים...

[...] נקטלוב מצטרף אלינו לסיור בחצר המסגד הגדול של סמרקנד. מאות רבות של
גברים, פניהם חרושות קמטים, עטורות זקן, עיניהם מלוכסנות, והם יושבים בדומייה,
שורות שורות, זה ליד זה, צפוף צפוף – ומתפללים.

עכשיו הם כורעים ברך על המרבדים המכסים את כל רוחב חצר המסגד, קמים, קדים –
וכורעים שוב. איש אינו זז ממקומו, איש אינו מדבר.

בתוך המסגד נושא האימאם את דרשת יום השישי. מאות מוסלמים יושבים בשקט
מוחלט בחצר ומקשיבים. שורות שורות ושקט נורא.

פתאום, כמו משום מקום, כמו בסרט סוריאליסטי, פורצת אל תוך החצר לוויה.
אלונקה, ועליה גווייתו של המת, נישאת על כתפי צעירים לבושים בגלימות מסורתיות,
מוכנסת אל תוך חצר המסגד. חולפת על פנינו, קרוב. צמרמורת קלה חולפת בגב – לא
ברור מה בדיוק קורה – אך האלונקה נבלעת בקרב קהל המתפללים. חיזיון מסתורי
קצר שחלף מהר. נקטלוב קצר רוח. חושש:

"בואו ונסתלק כבר מכאן".

שלושים ושלוש שנה חי נקטלוב בעיר הזאת, וזו לו הפעם הראשונה לבקר בתוככי
המסגד. כל העת חש אי ביטחון. לחץ לסיים כבר ולצאת.

בשער הכניסה אל חצר המסגד יש שוק קטן של רוכלים. בפינה אחת מציעים ספרי
קודש מוסלמיים וחוברות של הגות דתית, עלוני הסברה של מנהיגי העדה, וקונטרסים
המוקיעים את הכופרים. בפינה אחרת מוכרים סכינים ארוכות, שבריות מקושטות,
צבעוניות אמנם, אך חדות כתער.

נקטלוב עובר בין הדוכנים, מעיין בספרים, מדבר עם מוכרי הסכינים. כלפי חוץ הוא
שומר על שלוות רוח, אך בלבו מתחוללת סערה גדולה.

מה קרה, רפאל! כל ההמון הזה, מסביר נקטלוב, הכורע בתוך המסגד ומתפלל, עלול יום
אחד לשלוף את הסכינים האלה:

"נחרדתי מפני שהאנשים שמכרו את הסכינים היו מאנדיז'אן, מעמק פֶּרְנַנְה. ושם כבר
נשפך דם. הם הגיעו הנה ומכרו את הסכינים ליד המסגד. העובדה הזאת מבשרת רעות.
לפני שנה זה לא היה. כאשר ראיתי את ההמון שהתפלל בפנטיות והיה נכון למלא כל
רצון של האימאם – נחרדתי מאוד. נראה לי שאנשים שקנו היום את הסכינים יכולים
מחר לעשות בהן שימוש כאן. זה נורא. זה נורא".

מה הפתרון?

"רק לעלות. אבל לצערי לא כולם חושבים כך. זה דור מסובך. יש להם ילדים. הם כבר לא צעירים, ולעתים לא בריאים, והם לא יודעים מה לעשות. הם עבדו הרבה וצברו הרבה וקשה עכשיו לעזוב הכול".

נקטלוב חרד במיוחד מן הצירוף הזה של ספרי איסלאם וסכינים: "זה מה שמפחיד אותי. זו בשורה אחת, מבשרת רעות".

הוא חושש בעיקר מהעימות הגדול שעלול לפרוץ בעירו בין הטאג'יקים והאיראנים המקומיים. זה לא יהיה רק עימות על רקע לאומני, אלא גם עימות עם רקע דתי עמוק: עימות בין שיעים לסונים. והיהודים? "הם עלולים לפגוע ביהודים, החלשים והפחות מוגנים, כדי להוכיח מי כאן יותר חזק. לכן אין מוצא אחר – אלא רק לחיות עם כל העם שלנו. רוב יהודי בוכארה כבר בישראל".

יום קיץ חם. בניגוד מוחלט לחרדתו העמוקה של רפאל נקטלוב, שקט מרגיע שורר בשכונה היהודית של סמרקנד. על פני השטח לא תמצא שום סימן לפחד או לדאגה. רק הביוב זורם על פני השטח – וגם הוא מתקבל כאן בשוויון נפש, כחלק מן האידיליה של החיים הפשוטים, הנעימים.

מעולם לא ידעו יהודי בוכארה רדיפות, אנטישמיות או שנאה. תמיד חיו בשלום עם שכניהם המוסלמים.⁶²

בכל מקום מקדמים את פנינו במאור פנים ובסבר פנים יפות. בחצר פנימית אחת מבשלים כרוב, ירק הדלות, לארוחת הצהריים. בחורה צעירה, עבת בשר וצוהלת, ממחרת עם סיר הכרוב מהחצר הביתה. בדרך היא מפטירה: "אה, ישראל! שלום!", וזורקת לעבר נקטלוב בחיוך: "לך לעזאזל, רפיק".

זמן מה לפני רדת החמה נאספים יהודי העיר, לבושים בגדי שבת, בחצר בית הכנסת. בית התפילה נמצא, כרגיל במחוזות אלו, בחצר. אולי בגלל החום, אולי בגלל ה"רמונט" [השיפוץ] הנצחי. ילדים מחזיקים ספרי תפילה גדולים ומתפללים בכוונה רבה לכיוון ירושלים. והגדר מקיפה את בית הכנסת מכל סביבותיו והשכונה סוגרת סביב סביב על המתפללים.

⁶² משפט זה רחוק מאוד מן המציאות. נסיכות בוכארה המוסלמית שחוסלה בשנת תר"פ (1920) עם הכיבוש הבולשביקי, הייתה אחת המדינות האחרונות בתבל בה סבלו יהודים מחוקי האפליה של עומר. במאה התשע עשרה נאלצו רבים מן היהודים להמיר את דתם ולהתאסלם. עד היום מצויה בבוכארה שכונת אנוסים – ה"ציאלה" – החיים בחברה סגורה ואינם מתקבלים לא בחברה היהודית ולא בחברה המוסלמית.

בימי שישי צמודות תפילות המוסלמים בסמרקנד לתפילות היהודים. חצר המסגד לא רחוקה מחצר בית הכנסת. כאשר כורעים במסגד, קמים בבית הכנסת, וכאשר לוחשים שם, מתפללים כאן.

יצחק בנימינוב, ממנהיגי הקהילה, עולה לישראל, הוא ומשפחתו, בלא שום דיחוי.

בנימינוב הוא טיפוס שונה לגמרי מנקטלוב. דיבורו תקיף והחלטי. הוא איש פוליטי, עסקן משופשף, המכיר כבר הרבה שנים את משחק הכוחות – לא רק בעירו ובאוזבקיסטאן ארצו – אלא באסיה התיכונה כולה:

"כאן, בסמרקנד, בבוכארה, הסכנה גדולה. הטאגייקים דורשים ייצוג בפרלמנט של אוזבקיסטאן, אבל הרוב כאן אוזבקים ולכן ניטש מאבק מי יתקבל למוסדות להשכלה גבוהה, מי ישלוט בעיריות, במועצות ובגופים אחרים. יש הרבה אוזבקים. הטאגייקים, מיעוט, דורשים הגדלת הייצוג בפרלמנט ויש סכנה גדולה כי אם יפרצו מהומות ביניהם, עלול הדבר לגרום לחיסול יהודי בוכארה. אנחנו יודעים למה גרמה עליית האיסלאם באיראן ב-1979, כאשר חיזמיני עלה לשלטון. הפלישה הסובייטית לאפגניסטאן רק החמירה את המצב".

בנימינוב מתלהט מאוד ומרים את קולו: "כל העולם המוסלמי זועם ובראשו איראן, אפגניסטאן ופקיסטאן. המדינות הללו שואפות לחזק את השפעתן באסיה התיכונה, בחמש הרפובליקות המוסלמיות, קזאחסטאן, אוזבקיסטאן, טאגייקיסטאן, תורכמניה וקירגיזיה".

איך כל זה משפיע על היהודים?

"בשלב זה המוסלמים לא מתכוונים לחסל את היהודים, אלא להיפטר מהרוסים. כאשר תתחיל האיסלאמיזציה באסיה התיכונה, אני בטוח שזה יגיע גם ליהודים. כפי שזה היה באיראן. אני בטוח בזה".

רעייתו של בנימינוב, אישה עליזה כמו כל נשות בוכארה שפגשנו, עומדת בפניה של הסלון הקטן – שבו ניכרים כבר סימני אריזה לקראת היציאה – ואינה מתערבת בשיחה. אישה גדולה וחייכנית, לבושה בשמלה כחולה, צבעונית, ומחזיקה בידה ספר ללימוד עברית. היא יודעת כבר כמה מילים ומקריאה לנו משל מתוך הספר. והיא יודעת גם לומר: "בשנה הזאת בסמרקנד, לשנה הבאה בירושלים".

לבנימינוב אין סבלנות להומור של רעייתו. הוא איש חמור סבר, חש את כובד האחריות על כתפיו, עסוק כל העת בנייתו המצב. אנחנו אנשים מבוגרים, הוא אומר, ואין לנו אשליות ביחס למוסלמים:

"כבר עכשיו הם מגייסים את הצעירים בגילאי שש עשרה עד עשרים ושתיים, משלמים להם כסף, נותנים להם וודקה, סמים, ומסיתים אותם נגד הזרים. האישה המוסלמית חייבת לגדל שיער וללבוש רעלה.

שבעים, שמונים אחוז מהיהודים חיים בפחד. מילא, אנחנו כבר בגיל מתקדם, אבל מה יקרה לילדינו?"

הוא נחרד מאוד, בנימינוב. ייקח את משפחתו, את כל משפחתו, הוא אומר, שמונים איש, ויעלו לישראל לאלתר. בעצם, לא התכוון כלל לעלות. שוב ושוב תלה תקוות בשיפור החיים תחת שלטון גורבאצ'וב, בתקופת הפרסטרויקה והגלאסנוסט:

"חשבתי שכאן יהיו חיים חדשים. ציפיתי לשינויים, לשגשוג, כל פעם חיכינו למשהו חדש. אבל מה כל זה נתן לנו? מה נתנה לנו הוועידה העשרים ושימונה של המפלגה?"

המציאות טפחה על פניו. לבנימינוב אין עכשיו כל ספק: מניצוץ תהיה כאן תבערה, הוא אומר.

פוגרום?

"כן. אנחנו בהחלט חוששים מפוגרום".

העוינות בין הלאומים באסיה התיכונה, מסביר בנימינוב, החריפה עד כדי כך שמוסלמים הרוגים מוסלמים בלי אבחנה, כמו בלבנון:

"הרי ראינו בלבנון את שוויץ השנייה – והנה לא נשאר ממנה דבר". וזה, לדעתו, בדיוק מה שיתרחש כאן.

בנימינוב מתלהט וקולו ממלא את הבית ויוצא לחצר. שכניו באים להאזין. מלחמת אזרחים באסיה התיכונה, לדעתו, היא כבר עובדה קיימת, מחריפה כל הזמן, ונעשים בה דברים איומים:

"במאורעות בפרונזה ובאוש הם אפילו פשטו את העור זה לזה. אפילו הנאצים לא עשו דברים כאלה. באוש מתגוררים מאתיים ושישים אלף אוזבקים, אבל העיר שייכת לקירגיזיה. בגלל סכסוך מים פרצה קטטה עם מקרי רצח המוניים. אם המוסלמים עושים דברים כאלה אחד לשני, אז מה צפוי ליהודים?"

והאיסלאם, האם הוא דלק על הלאומנות?

"בדיוק. דלק. מניצוץ תהיה כאן תבערה! יש להפריד! לכל עם צריכה להיות מדינה משלו. לאלה טאגיקיסטאן ולאלה אוזבקיסטאן".

והאיסלאם?

"האיסלאם לא צריך את רוסיה, אלא את אסיה התיכונה ואת אזרביג'אן. האיסלאם מתעצם, הוא חודר לאסיה התיכונה כמו שהיטלר חדר לאירופה. האיסלאם שואף להגמוניה בעולם!"

אז למה היהודים יוצאים לאט כל כך מפה?

בנימינוב נרגע מעט. כשהוא מדבר על אחיו לקהילה, גוברת הסלחנות שבו. הוא מעביר את חלקת ידו על פני השיער המאפיר, המעטר את צדי ראשו, מתקן מעט את הופעתו

ומסביר: לא פשוט לעלות, אחרי שגרים ארבעים, חמישים שנה במקום אחד. מה יעשו עכשיו? ימכרו את כל הרכוש? יוותרו על הכול? צריך להבין אותם. והחיים בישראל? קשים, לא כך! דירה, עבודה, אולפן, לא פשוט. ובכל זאת, מוכרים ועולים:

"אנשים עוזבים פה כאילו פשטו את הרגל. את הבית מוכרים בזול, או עוזבים, סתם כך. לרכוש אין ערך כספי. כשאתה מגיע לישראל, אתה צריך לנדוד חצי שנה עד שתקבל דירה, יש תור גדול. אפילו לאולפן ללימוד עברית יש תור. יש פחד בגלל הדברים האלה. אבל למרות הכול שמונים, תשעים אחוז עוזבים. עוזבים".

בעיר העתיקה של סמרקנד מציעים יהודים כאלף בתים למכירה. בסמטאות מציגות משפחות העוני של הקהילה את שארית רכושן הדל למכירה, בטרם יעזבו את דירותיהן: עריסה של תינוק, רדיו ישן, סיר חלוד. כמה חודשים אחר כך יהיה אפשר לראות מחזה דומה ברחובות העוני של ישראל: גם שם ינסו יהודים שזה עתה הגיעו, עולים חדשים, למכור את עודפי הרכוש הדל שלהם.

יהודי בוכארה שפגשונו ברחוב ובסמטה רחוקים מאוד מהדימוי העשיר שיצא לכמה מבני עדתם. את המעט שיש להם, צוררים עולי סמרקנד בארגזים ושולחים לישראל, על פי גודל הליפט – ובניגוד לשמועות, אין הם עשירים מופלגים. ועוד גם זאת, מצוקת הדירור והתעסוקה בישראל, בעיות הקליטה והפרנסה, מחזקות את ידי מי שמתעלם מן הסכנה, מדחיק את הפחד ודוחה את העלייה לישראל שוב ושוב.

הקמת תשתית שליחי הסוכנות באסיה התיכונה⁶³

מאמצע 1990 התמקדנו באסיה התיכונה בחדירה לארבע ערים שונות: טשקנט וסמרקנד באוזבקיסטאן; אלמה-אטה בקזחסטאן, ודושנבה בטגיקיסטאן. פעילות הסוכנות התחילה בשילוב של שני נושאים: מצד אחד הוראת עברית ומצד שני ארגון סמינרים מקצועיים, בעיקר בתחומי חינוך, עסקים ובנקאות. המורים נשלחו לאסיה התיכונה לפי הזמנות של האגודות היהודיות המקומיות. יעל הרוסי, מרצה לספרות רוסית, הייתה השליחה המורה הראשונה שיצאה לאלמה-אטה בקזחסטאן. היא התלהבה מהפעילות, התקבלה יפה מאוד על ידי היהודים המקומיים והעדיפה לחזור לשליחות נוספת למקום.

⁶³ ברוך גור-גורביץ', **שערים פתוחים – סיפור העלייה ההמונית לישראל מברית המועצות ומחבר המדינות העצמאיות**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 143-145. המחבר, ד"ר ברוך גור-גורביץ', נקרא על ידי הנהגת הסוכנות לתכנן ולחקים את מערך פעילות הסוכנות ברחבי ברית המועצות, כמנהל היחידה לחבר המדינות העצמאיות בשנים 1989-1995.

לאוזבקיסטאן יצאו מורים שעלו מהמקום, חלקם היו ממוצא בוכארי: אליהו לודאיים ופנחס שופט יצאו לסמרקנד, והמורים לאה שגיא, יפה שביב ורוזה חשאים יצאו לטשקנט. לסמרקנד יצאו גם בנימין בן-דוד, חבר קיבוץ חניתה, ממוצא בוכארי מכובד מאוד, שאחר כך ריכז את פעולות הנוער והצעירים באוזבקיסטאן. לדושנבה יצאו שרה חתוכה ולאחר מכן רוזה ותמר בורוכוב. החלטנו למקד את הפעילות באוזבקיסטאן בגלל המספר הגדול של היהודים במקום, וכן משהסתבר לנו שהיהודים האשכנזים שהגיעו לאזור במלחמת העולם השנייה ממהרים לעזוב ולעלות לישראל. בתחילת 1991 הגעתי לטשקנט בליווי איציק משה. נוכחתי לדעת שראשי הקהילה היהודית האשכנזית בטשקנט, ליאוניד רויטבלט ואלינורה רביץ, לקחו את המורות של הסוכנות תחת חסותם המלאה. הם ארגנו פעילות יהודית, בעיקר בין האשכנזים, וחל ניתוק מסוים בינם ובין הקהילה הבוכארית היהודית שעיקר פעילותה היה בסמרקנד ובבוכארה.

הלכתי עם ראשי הקהילה לעיריית טשקנט, לבדוק את נושא הקמת הנציגות של הסוכנות היהודית במקום. בפגישה עם ראשי העיר הדגשתי כרגיל את מהות פעילות הסוכנות ואת תרומתנו למקום בארגון הסמינרים בשיתוף פעולה עם האקדמיה לסחר חוץ. בשיחה זו הייתה הצגת החוברת המשותפת עם האקדמיה כרטיס ביקור מצוין. בשיחה אמרו ראשי העיר שהעובדה שרוב האוכלוסייה המקומית היא ממוצא מוסלמי אינה צריכה להפריע, כיוון שבברית המועצות אין הבדל בין מוסלמים ליהודים ולנוצרים. לקראת סוף השיחה הם ציינו שעליהם לעיין בנושא, וכיוון שאני הנציג הראשון של ארגון בין-לאומי המבקש לפתוח נציגות בטשקנט, עליהם לבדוק אם הנושא הוא בסמכותם או בסמכות השלטון הרפובליקני. ברור היה שבאוזבקיסטאן הגלסנוסט והפרסטריוקה לא הגיעו עד כדי אפשרות להחליט החלטות עצמאיות בעירייה. השלטון היה ונשאר ריכוזי. לקראת הפרידה שאל אותי סגן ראש העירייה בהיסוס רב: "עד כה דיברת על היהודים והבנתי שאתה כמוהם יהודי אירופי, האם כל מה שאמרת חל גם על היהודים שלנו?", כלומר הוא הבחין בצורה ברורה בין היהודים האירופים, כלומר האשכנזים, לבין היהודים הבוכארים, שהינם מוגדרים בעיניו כחלק מהאוכלוסייה המקומית. זה היה ביטוי מובהק למתח אתני סמוי שהיה קיים באוזבקיסטאן בין המקומיים לבין האירופיים – הרוסים. כאשר ענית לו שלגבי הסוכנות היהודית אין הבדל בין יהודים אירופים לבין יהודים מקומיים, ושכולם מקבלים ויקבלו אותו יחס, הוא הדגיש ואמר שהם נראים שונים, השפה שלהם שונה, ושהיחסים בין האירופיים למקומיים בטשקנט אינם טובים במיוחד.

היה זה שיעור מאלף בנושא אתני סובייטי רגיש. שלחנו את מארק מאירס מקיבוץ מעגן מיכאל לאוזבקיסטאן למסד את פעילות הסוכנות במקום ולקבל תשובה מעיריית טשקנט לגבי הקמת נציגות מקומית של הסוכנות. אם איני טועה, עד היום לא קיבלנו תשובה מעיריית טשקנט, ואת הנציגות של הסוכנות הקמנו כעבור שנה על בסיס רפובליקני, בתקופת כהונתו של השליח סימון שביט, ולאחר מגעים עם היועץ המדיני של הנשיא קארימוב. מארק מאירס התקשה להקים תשתית במקום. השלטונות התייחסו אליו אישית בצורה חיובית, אולם לא אפשרו לו להתארגן באופן עצמאי.

הארגונים היהודיים המקומיים סייעו לו בפעילות שוטפת, אולם פחדו או לא רצו לסייע לו בעבודתו עם השלטונות. מארק, שהינו ממוצא אמריקני, דובר רוסית וישראלי חבר קיבוץ, הביא את דבר הסוכנות היהודית ברחבי אסיה התיכונה ונתן ביטוי ממשי להיותה תנועה יהודית בין-לאומית.

באזבקיסטאן נפגשתי בפעם הראשונה עם יהודים בוכארים בודדים שעלו לישראל וחזרו לאזבקיסטאן, בעיקר לסמרקנד. הם סיפרו לי שמצאו את החיים בישראל קשים ומחייבים עבודה קשה. הם טענו שהתקשו להסתגל לעובדה שהם צריכים להיות כפופים לממונה ישיר בעבודה. לפי דבריהם הם לא יכולים להסתגל לעבוד עם בוס. חלק גדול מהיהודים הבוכארים גיבשו אורח חיים מיוחד והסתדרו בתקופה הסובייטית. הם התקשו להסתגל לחיי עבודה בישראל. רבים מהם העדיפו לצאת לארצות הברית, ורק כאשר השלטונות בארצות הברית חדלו להעניק אשרות כניסה ליהודים ללא משפחה ישירה החלה עלייה מסיבית בקרב היהודים הבוכארים.

לקראת סוף 1991 הייתה הסוכנות מבוססת ובעלת תשתית ברוב חלקי ברית המועצות הסובייטית, כולל הרי אוראל, עד העיר נובוסיבירסק שבסיביר. הייתה זו תשתית צעירה חדשנית, שפעלה בהתלהבות רבה ותואמה וכוונה על ידי היחידה לברית המועצות ולמזרח אירופה בירושלים.

פעולות חילוץ והצלה באסיה התיכונה⁶⁴

בעקבות פירוקה של ברית המועצות וההתפתחויות המהירות באסיה התיכונה ובקווקז, נדלקה נורה אדומה באזורים המוסלמיים. הנטיות הלאומניות המשולבות ברוח אנטי-רוסית התפתחו במהירות רבה. הפונדמנטליזם המוסלמי, לאחר הניצחון באפגניסטאן, התדפק על שערי אסיה התיכונה. באזור התפשטה רוח אנטי-קולוניאלית המשולבת בשלטון של שליטים קומוניסטים לשעבר, אשר תוך כדי פעילות למען עצמאות והחדרת סמלי ריבונות, היו מודעים לחשיבותה הכלכלית והפוליטית של רוסיה, השכנה הגדולה, שאמנם התקשתה בחיי היום יום מבחינה פוליטית וכלכלית, אולם נשארה הכוח המדיני והצבאי העיקרי באזור. הצבא העיקרי באזור היה צבא רוס, וכל אחד מהמנהיגים המקומיים היה מודע לכוחו ולחשיבותו כנגד גורמי חוץ וגם לתרומתו ליציבות האזורית. כבר בסוף 1991 הקימה הסוכנות מערך גדול של משרדים ושליחים באזור:

⁶⁴ ברוך גור-גורביץ', **שערים פתוחים**, עמ' 239-246.

מס' שליחים	ערים	מדינות
5	טשקנט וסמרקנד	אוזבקיסטאן
1	דושנבה	טג'יקיסטאן
1	אלמה-אטה	קזחסטאן
1	פרונזה (בישקק)	קג'ייסטאן
8		סך הכול

בקווקז המוסלמית שלושה שליחים, מהם שניים בבקו שבאזרביג'אן, ושליח בדרבנט שברגיסטאן.

האוכלוסייה היהודית בשני האזורים מנתה כמאתיים אלף יהודים, אשר התחלקו לשלוש קבוצות עיקריות. כמאה ושלושים אלף יהודים היו ממוצא אירופי, שפתם ותרבותם הייתה רוסית. רובם זוהו על ידי החברות המקומיות כסובייטים רוסים. הזקנים למדו על יהדותם במהלך חייהם באוקראינה ובבילורוס, אולם לא העבירו את הידע לבניהם ולנכדיהם. היה זה ציבור מתבולל מאוד. רבים מהם הגיעו לאזורים הללו במהלך מלחמת העולם השנייה, כאשר פונו על ידי הסובייטים או ברחו מפני הנאצים. רבים הגיעו לאחר המלחמה ממקום גלותם, כיוון שבאזורים הללו היו אפשרויות כלכליות טובות יותר. מיעוטם הגיע בעיקר לבקו בסוף המאה התשע עשרה ובתחילת העשרים, במהלך ההתפשטות הקולוניאלית הרוסית והפיכתה של בקו למטרופולין כלכלי חשוב.

ארבעים אלף יהודים היו ממוצא בוכארי, שמם בה מהאמירות הגדולה בבוכארה. המרכז התרבותי הרוחני היה בעיר סמרקנד שבאוזבקיסטאן, אולם רובם היו מפוזרים בכל ערי אוזבקיסטאן ובמדינות השכנות בעיקר בטג'יקיסטאן. מוצאם של יהודי בוכארה מפרס, שפתם היהודית היא דיאלקט פרסי; הם חיים באזור מאות בשנים ואולי אף יותר, ובזמנו הם התיישבו או הושבו על "דרך המשי" [נתיב סחר בין סין לתורכיה ואירופה].

עיקר עיסוקם הוא מסחר ומלאכה זעירה. בימי השלטון הסובייטי הם הצליחו לשמר אורח חיים יהודי בגין ריכוזם באזורי מגורים מסוימים ובשל חייהם המבוססים על משפחות מורחבות שמנעו התבוללות בשכניהם המוסלמים. רק בטשקנט, העיר הגדולה, נפגע אורח החיים המסורתי של יהודי בוכארה. בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים עברו רבים מיהודי סמרקנד לדושנבה שבטג'יקיסטאן, כחלק ממאמצי הסובייטים לפתח רפובליקת ספר השוכנת על גבול אפגניסטאן.

שלושים אלף יהודים הם יהודים הרריים החיים באזרביג'אן ובצפון קווקז, בעיקר בערים הגדולות בקו, דרֶבֶנְט, מַחְצ'קָאֵלָה ונַאֲלַצ'יק, ומיעוטם בעיירות קטנות ובכפרים. הם ממוצא פרסי, שפתם היהודית היא דיאלקט פרסי. מוצאם מפרס, אם כי המסורת

שלהם טוענת שמוצאם מגולי ישראל בתקופת הבית הראשון. סברה אחרת היא שהם ממוצא כוזרי. הם חיים מבחינה אנתרופולוגית במסגרות של משפחות מורחבות. רובם שומר על אורח חיים יהודי, לפחות חלקי. רבים עוסקים במסחר, הם חיים באזורים הסובלים ממשבר כלכלי ממושך ומחוסר יציבות פוליטית, בעיקר באזרביג'אן, וממתחים אתניים ולאומיים רבים. באזורי הקווקז קיימת בעיה חמורה של ביטחון פנים וביטחון אישי.

היהודים מאסיה התיכונה ומארצות קווקז נמצאו בתהליך של עלייה והגירה. רבים יצאו ב-1990-1991 דרך תחנות המעבר, אולם ברור היה שצריך למצוא פתרון של טיסות ישירות, להקל על מסעם הארוך. בסוף 1991 הופעלו טיסות "אירופלוט" מטשקנט לנורקה בבולגריה, ומשם עם "בלקן אייר" לישראל. במשך הזמן נוספו טיסות ישירות מבקו שבאזרביג'אן, ממין'רלי וודי בצפון הקווקז ומדושנבה בטג'יקיסטאן.

טג'יקיסטאן הייתה ועודנה החוליה החלשה ביותר באסיה התיכונה. זוהי מדינה קטנה, הררית בעיקר, המונה 5.6 מיליון תושבים, מוקפת באפגניסטאן, סין, קירגיזסטאן ואוזבקיסטאן. כאשר קיבלה טג'יקיסטאן את עצמאותה בשנת 1991, לא היו לה לא זהות לאומית ולא כוחות ביטחון, כיוון שלא הייתה לרפובליקה זהות אתנית מאוחדת כמו לאוזבקיסטאן. שום תנועה לאומית לא הייתה חזקה דיה למילוי החלל שהותיר פירוקה של ברית המועצות.

בטג'יקיסטאן חיו כשישה-עשר אלף יהודים,⁶⁵ כמחציתם יהודים בוכארים, מחציתם יהודים אירופים מתבוללים מאוד. עם קבלת עצמאותה היה ברור לי שהמצב הפוליטי והכלכלי במדינה זו גרוע יותר מבכל שאר מדינות האזור. גם גבולה המשותף עם אפגניסטאן היה מקור לפורענות. המו'ג'הידין [ארגון מוסלמי קיצוני] האפגני, שכמה ממנהיגיו היו טג'יקים, לא ראה כל סיבה שהגבול הבין-לאומי שבין אפגניסטאן לבין טג'יקיסטאן ימנע את התפשטותם צפונה. יהודי טג'יקיסטאן החלו לעזוב את ארצם עוד לפני הגעת הסוכנות היהודית לאזור, תחילה בקצב מהיר – שהואט בתחילת 1992. הכתובת של מלחמת אזרחים ומהומות הייתה כתובה על הקיר. רציתי בכל מאודי לשלוח שליח קבוע לאזור בעוד מועד. הבעיה הייתה לאתר אדם מתאים, ורצוי דובר השפה המקומית.

בתחילת 1992 הגיע אלינו כמועמד לשליחות אהרון אהרוני, ישראלי ותיק, מלח הארץ, מורה במקצועו ודובר טג'יקית מבית הוריו. היה זה המועמד האידיאלי לשליחות בדושנבה. הוא יצא כמורה, ותוך זמן קצר הקים משרד ומערכת אולפנים לילדים, נוער ומבוגרים. הוא הצליח גם לקרב תלמידים מבין היהודים האירופיים. אהרוני ריכז את כל הפעילות בבית ובחצר שליד בית הכנסת, כלומר, במרכז הקהילה היהודית. כאשר החליטה לשכת הקשר לשלוח אדם לדושנבה, גם הוא הקים את משרדו באותו מתחם.

⁶⁵ לפי המפקד הסובייטי שנערך ב-1989 התפקדו 14,800.

תוך כמה חודשים דיווח אהרוני על תכנית להכשרת מורים מקומיים ולהרחבת המערכת החינוכית שלו לכמה מאות אנשים. אולם ברור היה לו שמדובר בתחייה זמנית, כיוון שבדרום טגייקיסטאן התחילה מלחמת אזרחים. הלוחמים האפגנים, לאחר נצחונם באפגניסטאן, שלחו נשק רב מעבר לגבול וגייסו-קנו מתנדבים וכפרים שלמים להילחם בשלטון דושנבה בשם האיסלאם.

למלחמה מצומצמת זו הייתה אוזן קשבת בבירה ובצפון. באלימות הפוליטית שפרצה עמדו מצד אחד פוליטיקאים ממחוזות לנינבאד, כיום חוֹזֶ'קֶט וקוליאֶב, שהיוו את האליטה הפוליטית בתקופה הקומוניסטית, ומן העבר השני עמדו הגרמים והפמרים, שבטים עניים שקפצו על ההזדמנות לקבל את חלקם בממשלה המרכזית. לאחר שנדחו הצדה וסבלו מאפליה וקיפוח במשך עשרות בשנים, הם מצאו בעלי ברית בקרב אינטלקטואלים וגורמים דמוקרטיים ליברליים בבירה דושנבה, שרצו יותר איסלאם, יותר דמוקרטיה ויותר שלטון אישי. אהרוני, במהלך עבודתו החינוכית, עודד את היהודים לעזוב. הקהילה היהודית המקומית חסרה מנהיגות רוחנית. מנהיגם, אברם גולקרוֹב, הכיר ביכולתו של אהרוני לנהל תפילות, ללמד מסורת ועברית, ולמעשה הכיר במנהיגותו של אהרון אהרוני, שהפך להיות מעין ראש קהילה. במסגרת זו החל לארגן את המשפחות המעוניינות לעלות לישראל, להטיסם לטשקנט או למוסקבה ומשם לישראל.

בקיץ 1992 החריפה מלחמה האזרחים. לא היו בה כוחות מוגדרים. הייתה זו יותר אנרכיה פוליטית וצבאית. הכוחות הלוחמים היו שילוב של מוסלמים, דמוקרטים, קומוניסטים, שבטים ולאומים שונים. לכל אחד היו תחומי פעילות שונים בכל אזור ואזור לפי עדיפות קבוצתית ומקומית. כאשר הגעתי לדושנבה בספטמבר 1992, היא הזכירה לי את ביירות בלבנון. העיר הייתה פתוחה ומחולקת בו-זמנית; ביום היא הייתה שקטה יחסית, ופתוחה בלילה. בכל מקום היו משמרות-מליציות, שלי, ולא רק לי, לא היה ברור מי שייך למי ומה כל אחד רוצה. גם המאפיה המקומית היוותה כוח רציני ומניפולטיבי. יריות נשמעו מכל עבר, השלטון התחלף כמה פעמים בין קומוניסטים שמרנים לבין רפורמטורים, המעוניינים לנסות ולבסס כלכלה מתפקדת. כאשר הידרדר המצב בדושנבה היה קשה להוציא יהודים בדרך האוויר לאוזבקיסטאן ולרוסיה, וגם מסילת הברזל לטשקנט נסגרה.

אהרוני התחנן שימצאו דרך להטיס עולים ישירות לישראל.⁶⁶ מחלקת העלייה חיפשה פתרון מידי, ולבסוף הגיעה להסכם עם חברת "סֶנְקְסֶאִירו" הרוסית, שחתמה על הסכם עם "טגייק-איר", ולפיו תוכל הסוכנות היהודית לבצע טיסות מדושנבה במטוס של "טגייק-איר" בהתראה של ארבעה ימים, על-פי נוהל טיסות רגיל. הביצוע ייעשה על-ידי החברה הלאומית, אולם הרישום יהיה של "טרנסאירו". הבעיה המרכזית

⁶⁶ דו"ח של אהרוני מ-4 באוגוסט 1992.

הייתה חוסר דלק בדושנבה, לכן סוכם ש"טרנסאירו" תספק דלק ל"טג'יק-אייר" לטיסות מוסקבה-דושנבה, ובתמורה יספקו המקומיים דלק לטיסה מדושנבה לסוצי שברוסיה, שבה יבוצע תדלוק בדרך לתל-אביב.⁶⁷ אלי יצחקי הגיע לדושנבה עם נציג "טרנסאירו" כדי לבצע את הטיסה הראשונה ב-25 בספטמבר 1992. לאלי יצחקי ולי היה ברור שמדובר במבצע ראשוני שמוטב לא לפרסמו בדושנבה, אולם כאשר הגענו הסתבר שבטג'יקיסטאן אין סודות. היהודים והלא-יהודים ידעו שהגיעו ישראלים לסייע ליהודים לעזוב. אהרון אהרוני ארגן 700 יהודים שהכינו את כל ניירותיהם והיו מוכנים לצאת בכל רגע, ובמשרד ה"אוביר" היו עוד כ-500 יהודים.⁶⁸

חנן אחיטוב, נציג לשכת הקשר במקום, שקיים קשר קבוע עם ראשי ה"אוביר", דיווח שתהליך הטיפול ב"אוביר" יקטן לשבועיים-שלושה, ולפי הערכתו של אהרוני כאלפיים יהודים יהיו מוכנים לעזוב בחודשים הקרובים. היו לו שמות וטלפונים של העולים לפי חלוקה למטוסים. הייתה זו דוגמה טובה של שליח-מורה שהגיע בזמן, כיוון שנצפה המשבר בירושלים, ובתוך זמן קצר ביצע את משימתו וארגן את הקהילה לעזיבה. בפגישה שקיימתי עם סגן שר החוץ המקומי הוא שאל מדוע הישראלים הגיעו לדושנבה בעת משבר, שעה שכמעט כל הזרים, כולל הדיפלומטים, עזבו את העיר. הסברתי לו בפרוטרוט את עקרון הציונות והעובדה שבני ישראל ערבים זה לזה. הרחקתי לכת וסיפרתי לו על השואה ועל כך שכיום לכל היהודים ישנה מולדת והיא ישראל. השר שהאזין לי, שב ואמר שנראה שהישראלים הם אמיצים מאוד, ואולי קצת טיפשים, בכל אופן אינם דומים כלל וכלל ליהודים "שלנו". הסוכנות זכתה בדושנבה למעמד מיוחד, ואהרוני זכה להערכה מיוחדת מהשלטונות המקומיים על פעולתו בעיר בזמן מלחמת האזרחים.

בטיסה הראשונה, ב-25 בספטמבר 1994, היו מאה שלושים ושישה עולים, ואליהם הצטרפו אלי יצחקי ואנוכי. הטיסה נקבעה לשעות הבוקר המוקדמות, שעתיים לאחר סיום העוצר הלילי, במטרה שהעולים יגיעו לאחר זריחת החמה. ביקשנו מן העולים לא להזמין את משפחותיהם כדי שהטיסה לא תעורר תשומת לב רבה. כאשר הגענו לשדה התעופה נמצאו רוב יהודי העיר בסביבות שדה התעופה. כולם באו להיפרד מהעולים ולעזור להם בשעת הצורך. אהרון אהרוני ניצח על התהליך בשדה התעופה, שם נערכו בדיקות המכס ושקילת המטען. מעולם לא ראיתי ארבעים קילוגרם כל כך כבדים וגדולים כבטג'יקיסטאן. המשקל כאן שוקל אחרת מאשר בשדות תעופה אחרים. הטיסה כמעט בוטלה, כי נתקלנו בצרות לא צפויות. אלי יצחקי ביקש משלטונות שדה התעופה לקבל אבטחה משטרתית. ראש מנהלת התעופה האזרחית, מוסטנגוללה, הבטיח לעשות את הסידורים המתאימים, ובלילה הגיעה קבוצה מזוינת של משמר מקומי

⁶⁷ דו"ח אלי טסמן ממחלקת העלייה, 1 באוקטובר 1992.

⁶⁸ דו"ח של ברוך גור-גורביץ', 30 בספטמבר 1992.

המשתתף לאופוזיציה. לא היה ברור לנו אם הם הוזמנו ככוח אבטחה מקומי או שנענו לקריאת הנשיא לשמור על מקומות רגישים בעיר. בכל אופן, הם ידעו שבטיסה בבוקר עומדים לטוס יהודים לישראל. לדעתם היהודים ינסו להבריח זהב וסחורות אחרות, ולכן המשמר דרש תשלום של כמה אלפי דולרים מאתנו. פנינו לסרגי מינגולוב, האחראי לאבטחה בשדה התעופה, ללא הצלחה. הוא הסביר לנו שאין לו אמצעים ויכולת להשתלט על המצב. ראש המשמר, מוחמד, ועוזריו, היו שתויים לגמרי, ולפי דבריהם כמה טילים נגד שריון כווננו אל המטוס. פתחנו במשא ומתן מתיש מאוד.

חנן אחיטוב מלשכת הקשר היה המוצלח ביותר בשכנועיו, ולבסוף, תמורת כחמישים אלף רובל אפשר המשמר למטוס להמריא. עם כל הרצון לטוס ישירות מדושנבה היה ברור שאי אפשר לקיים טיסות קבועות בתנאים כה מסובכים ומסוכנים. למזלנו הצבא הרוסי, שבמשך כמה חודשים של מלחמת אזרחים נמנע מכל התערבות, קיבל הוראה להשתלט על שדה התעופה בדושנבה ועל כמה מקומות אסטרטגיים אחרים, בניסיון להבטיח את קווי ההספקה שלו עם רוסיה. בחסות הצבא הרוסי אפשר היה להמשיך בהסתת יהודים ישירות מדושנבה לתל-אביב. המצב הכלכלי בטג'יקיסטאן הידרדר, מלחמת האזרחים התקרבה מאוד לדושנבה והיה חשש שהעיר לא תחזיק מעמד. בנובמבר נפגשו כל הגורמים הפוליטיים הטג'יקיים, כולל נציגי כל הכוחות הלוחמים, לשיחות מקיפות בעיר לנינגאד (חוזינט).⁶⁹ למרות אווירת הפיוס שהקרינה הוועידה, המלחמה נמשכה, אם כי בעצמה קטנה יותר. ב-5 בדצמבר 1992 הוחלט בכנס של שרי הביטחון של אסיה התיכונה, בראשותו של הרמטכ"ל הרוסי שפושניקוב, להקים כוח צבאי משותף לרוסיה, אוזבקיסטאן, קזחסטאן וקירגיזיה, שיסייע להשכנת השלום בטג'יקיסטאן ברוח ועידת חוזינט, ובעיקר ישתלט על הגבול שבין אפגניסטאן לבין טג'יקיסטאן. מדינות אסיה התיכונה, להוציא תורכמניסטאן, בהנהגה רוסית, החליטו לפעול נגד הפונדמנטליזם המוסלמי ונגד אי-היציבות של טג'יקיסטאן. להן היה ברור, ובעיקר לאוזבקיסטאן שלאחר טג'יקיסטאן יגיע תורן.

בסוף 1992 ניצחה ברית לנינגאד-קוליאב בראשותו של אימולי רחמונוב, קומוניסט דוגמטי לשעבר, המצליח להחזיק מעמד בקשיים מרובים ובתמיכה רוסית מסויגת. מלחמת האזרחים נמשכת על אש קטנה, ומדי פעם מתרחשים קרבות על גבול אפגניסטאן.

בתחילת דצמבר העריכה לשכת הקשר שדושנבה עומדת בפני התמוטטות כללית וקיימת סכנה לזרים בעיר, כולל לשליחים הישראלים. דרישתם הייתה לפנות את השליחים. קיימנו בסוכנות כמה דיונים, כולל התייעצות עם אהרון אהרוני בדושנבה, והמלצנו בצורה מנומקת כי המצב הביטחוני אינו מצדיק פינוי נציגנו. יש להגביר את אמצעי הביטחון ולהבטיח במידה סבירה את ביטחונם. הפעילות העוינת בעיר אינה

⁶⁹ דו"ח שהכין יולי קושרובסקי מהיחידה, 6 בדצמבר 1992.

מכוונת כלל כלפי זרים ולא כלפי יהודים. חשוב להמשיך בפעילות בקרב היהודים ולסייע לכ-1,500 יהודים המעוניינים לעלות. לצורך זה יישאר אהרון אהרוני בדושנבה, וכאשר יכין קבוצה של מאה ארבעים איש לטיסה תגיע תגבורת יומיים לפני המועד כדי לטפל בארגון הטיסה. לדעתנו אסור להפסיק את הטיסות הישירות כי תהיה לזה השפעה קשה על היהודים. להערכתנו תוך כמה חודשים אפשר לסיים את המבצע של העלאת רוב יהודי דושנבה לישראל. בסופו של דבר נמשך המבצע, עם כמה הפסקות, זמן ממושך יותר, כי שוב ושוב חזרה התופעה שהיהודים היו דוחים את יציאתם ברגע האחרון מפני שלא הצליחו למכור את בתיהם וחצרותיהם. בעיית הרכוש התגלתה כבעיה אקוטית – גם כאשר הסכנה הייתה קרובה ומאיימת. ב-29 באוגוסט 1993 הגיע מטוס מדושנבה ובו מאה שלושים וחמישה עולים. היה זה סיום מבצע ההצלה של יהודי טג'יקיסטאן. מתוך כשישה עשר אלף יהודים שחיו בטג'יקיסטאן עלו לישראל כארבעה עשר אלף יהודים. נשארו כאלפיים, רובם מנסים להגר לארצות הברית. אהרון אהרוני חזר לישראל בסוף יוני 1994. הוא זכה להערכה יוצאת מהכלל של ראשי הסוכנות היהודית ובעיקר של יוצאי טג'יקיסטאן. כעבור זמן קצר מונה להיות מנכ"ל ארגון יהודי בוכארה בישראל, בין השאר מתוך הערכה לעבודתו המסורה בהצלת יהודי טג'יקיסטאן.

היהודים הבוכארים באוזבקיסטאן לא מיהרו לעלות לישראל. היו גם מעטים שעלו וחזרו לאוזבקיסטאן. רבים מתוכם העדיפו להגר לארצות הברית. השינוי הגדול חל ב-1993, כאשר רבים מהפונים לארצות הברית קיבלו תשובות שליליות. באוגוסט 1993 סיירו משה נתיב ואנוכי באוזבקיסטאן, והסתבר שהרבנים, ראשי הקהילות הבוכאריות, החליטו שעל היהודים הבוכארים באוזבקיסטאן לעזוב, כיוון שהם איבדו את האמונה בעתידם במקום ומכיוון שהם עצמם החליטו לעלות או להגר, ובלעדיהם יתקשו היהודים לקיים אורח חיים יהודי.

יש להוסיף למספר העולים כ-10 אחוזים שהיגרו לארצות הברית ולמקומות אחרים.

ארצות אסיה התיכונה היו מקור חשוב לעלייה לישראל. בין השנים 1983-1995 עלו משם כשבעים וחמישה אלף יהודים, ועוד היד נטויה.

ידיעות אחרונות

735588-9
735590

יום ראשון 11.12.1998	שבת 12.12.1998	חמישי 11.12.1998	דליה 11.12.1998	דליה 11.12.1998	דליה 11.12.1998	דליה 11.12.1998	דליה 11.12.1998
-------------------------	-------------------	---------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------	--------------------

לאחר מזה: אירופה: המוזמות מגיעות לבריה"מ • גורבצ'וב איים להתפטר – וחזר בו

חרדה בארץ לגורל רבע מיליון

יהודי אוזבקיסטאן שבבריה"מ

פרובליקה שכדרום בריה"מ גובר הגל הלאומני והאיסלאמי • בחי יהודים סומנו ע"י אנטישמיים • הסוכנות: "חיילים להציל" • הצעה לרכבת אווירית • במוסקבה הפגינו נגד גורבצ'וב, בעד ביטול המינוי הקומניסטי – ונגד ישראל

ביבליוגראפיה

- מ' אלטשולר, **הקיבוץ היהודי בברית המועצות בימינו**, ירושלים תש"ס.
- ש"ח אשרוב, **מסמרקנד עד פתח תקוה, זכרונות מעפיל בוכארי**, תל-אביב תשל"ז.
- מ"ח בציאיב, בתוך "שק האבן", **ספר זכרונות**, ירושלים תש"ן.
- ב' גור-גורביץ', **שערים פתוחים**, ירושלים תשנ"ו.
- מ' הראל, **נחלת יעקב**, תל-אביב תשמ"ג.
- ח' יבין ; ג' לוי, **גחלת לוחשת – יומן מסע אל יהדות ברית המועצות**, קיץ 1990, תל-אביב תשנ"ב.
- מ' ישי, **ציר בלא תואר – רשמי שליחות ומסע בפרס**, תל-אביב תש"י.
- א' לשם ; י' רוזנבאום (עורכים), **מחקרים בקליטת עלייה 1970-1977**, ירושלים תשל"ח.
- י' מישאל, **בין אפגניסטאן לארץ ישראל**, ירושלים תשמ"א.
- א' פוזיילוב, **מארות גברו**, ירושלים תשנ"ה.
- ג' פוזיילוב, **מבוכארה לירושלים – עלייתם והתיישבותם של יהודי בוכארה בארץ ישראל, תרכ"ח-תש"ח (1868-1948)**, משגב ירושלים, ירושלים תשנ"ו.
- ג' פוזיילוב, **יהדות בוכארה הגדולה ומנהגיה**, משרד החינוך והתרבות, ירושלים תשנ"ג.
- ב' פינקוס, **תחייה ותקומה לאומית – הציונות והתנועה הלאומית בברית המועצות**, 1947-1987, תל-אביב 1993.
- ד' פריטל (עורך), **האינטליגנציה היהודית בברית המועצות**, קובץ מס' 4, סיוון תש"ס.
- א' קלבן, **לתולדות היהודים באסיה התיכונה במאות התשע-עשרה והעשרים**, מכון בן-צבי, יד ושם, ירושלים תשמ"ט.
- פעמים 35** (תשמ"ח), החוברת כולה בנושא יהודי בוכארה.
- מ' שוחט, דרכי ב"השומר", בתוך : **ספר השומר – דברי חברים**, תל-אביב תשי"ז, עמ' 392-394.
- א' שילוח ; א' כהן ; י' בן עמי (עורכים), **הקהילות היהודיות מאסיה התיכונה הדרומית והמזרחית בישראל – ריכוז נתונים**, ירושלים תשל"ז (1976).
- ש' תילאיוף, **שירת שולמית**, תל-אביב תשמ"א.

העליות הגדולות מארצות המזרח

דפי מידע ומבחר מקורות

הודו • בוכארה • גרזויה • סוריה ולבנון • אתיופיה

בסדרה זו יצא גם המאזן "העליות הגדולות מארצות האסלאם"
הכולל את הארצות: מרוקו, אלג'יריה, תוניסיה, לוב, מצרים, תימן, עירק ואיראן.
כמו כן כולל המאזן מבוא וחוברת הפעלות.

מסד החינוך
מינהל חברה ונוער

מכון בן צבי
לחקר קהילות ישראל במזרח